

42569

*YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI*

*İLKÖĞRETİM SİSTEMİMİZ (1923 - 1950) ÜZERİNE
YAPI, AMAÇ VE MUHTEVA YÖNÜNDEN BİR
TAHLİL*

YÜKSEK LİSANS TEZİ

42569

*Hazırlayan
Hüseyin ŞİMŞEK*

VAN-1995

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ÖNSÖZ

Her eğitim sisteminin temelini ilköğretim oluşturmaktadır. İlköğretimin ülke insanını yetiştirmedeki rolü ise inkar edilemez. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti İlköğretim Sistemi'nin 1923-1950 arasındaki dönemde geçirdiği aşamalar gözden geçirilerek neyin nasıl yapıldığını ortaya koymak ihtiyacını hissettik. Böylece konan şema yapılacak olan çalışma ve sisteme dönük tahlil, tenkid ve iyileştirmelere ışık tutmak istedik.

Eldeki araştırma, bu yıllardaki ilköğretim sistemimizin yapı, amaç ve muhteva bakımından geçirdiği aşamaları kapsamaktadır. Araştırmamızla, dinamik olan eğitim sürecinde, Osmanlı'dan Cumhuriyete, ilköğretimin gelişmesi ve Cumhuriyetin ilk otuz yılında aldığı şekli, geldiği noktayı tahlili olarak belirlemekle, yetiştirilen insanla, öngörülen amaç, muhteva ve sistem arasındaki bağıntıyı göstermeyi amaçladık.

Araştırmanın planlanmasından sonuçlandırılmasına kadarki her aşamasında görüş eleştiri ve yardımlarından ötürü kıymetli hocam Prof. Dr. Necmettin TOZLU'ya minnet ve şükranlarımı sunarım.

Van, Şubat 1995

Hüseyin ŞİMŞEK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından 19-04-1995 tarihinde Eğitim Fakültesi
Seminer Salonunda saat 14.00'de yapılan Tez savunmasında Eğitim Bilimleri
Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS/DOKTORA SANATTA YETERLİK TEZİ olarak
kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Necmettin TOZLU

Üye(Danışman): Prof. Dr. Necmettin TOZLU

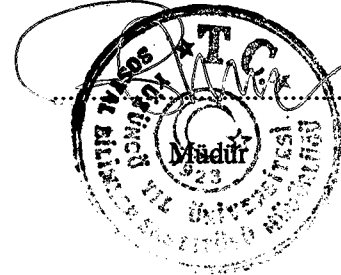
Üye: Yrd. Doç. Dr. İlhami NALLACIOĞLU

Üye: Yrd. Doç. Dr. Bedri DERB

Üye:.....

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../...

İÇİNDEKİLER

	SAYFA NO
ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	II
1. GİRİŞ.....	1
2. OSMANLI'DAN CUMHURİYETE EĞİTİMİMİZİN SEYRİ VE GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	4
2.1. İmparatorluk Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış.....	4
2.1.1. Sıbyan Mektepleri.....	8
2.1.2. Acemioğlanlar Mektebi.....	9
2.1.3. Enderun Mektebi.....	10
2.1.4. Medreseler.....	12
2.2. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ulaşan Çizgide Eğitim.....	17
2.3. Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Politikasının Oluşumu.....	27
3. EĞİTİM SİSTEMİMİZDE İLKÖĞRETİMİN KURULUŞ VE ORGANİZASYONU	35
3.1. Okul Öncesi Eğitim ve Gelişimi.....	35
3.2. Okul Öncesi Eğitim Kurumları (Anaokulları ve Kreşler).....	39
3.3. Özel Eğitim.....	43
3.4. İlköğretim.....	49
3.4.1. İlköğretimin Yasalardaki Yeri.....	53
3.4.2. Mecburi Eğitimin Gelişim Seyri.....	58
3.4.3. İlköğretimde Yapısal Gelişmeler ve Organizasyon.....	61
4. EĞİTİM SİSTEMİMİZDE İLKOKULUN YERİ VE AMAÇLARI.....	73
4.1. Eğitim Sistemimizde İlkokullar.....	73

4.1.1. İlkokullarda Amaçların Gelişimi.....	75
4.1.2. İlkokulların Amaçlarının Tesbitinde İzlenen Politikalar.....	83
4.2. İlkokulların Yapısının Amaçlarla Bağıntısı.....	86
5. İLKÖĞRETİM SİSTEMİMİZDE MÜFREDAT PROGRAMLARI VE MUHTEVANIN GELİŞİMİ.....	92
5.1. İlkokul Müfredat Programı ve Evrimi.....	92
5.1.1. 1924 Müfredat Programı.....	93
5.1.2. 1926 Müfredat Programı.....	95
5.1.3. 1936 Müfredat Programı.....	97
5.1.4. 1939 Köy İlkokulları Programı.....	100
5.1.5. Özel Yetiştirici Sınıfları Müfredatı.....	103
5.1.6. 1948 Müfredat Programı.....	104
5.2. İlköğretimde Muhteva ve Gelişimi.....	108
5.2.1. Müfredat Programlarında Ders Muhtevaları.....	111
5.3. Geliştirilen Müfredat Programlarının İlkokulların Amaçları Açısından Tutarlılığı ve Tahlili.....	146
6. İLKÖĞRETİMİMİZİN 1923-1950 ARASI YAPI, AMAÇ VE MUHTEVA BAKIMINDAN GENEL BİR DEĞERLENDİRİLİŞİ.....	151
7. SONUÇ.....	160
8. ZUSAMMENFASSUNG.....	163
9. KAYNAKÇA.....	164
10. TABLOLAR LİSTESİ.....	170
11. BİLİNMEYEN KELİMELELER.....	171

ÖNSÖZ

Her eğitim sisteminin temelini ilköğretim oluşturmaktadır. İlköğretimin ülke insanını yetiştirmedeki rolü ise inkar edilemez. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti İlköğretim Sistemi'nin 1923-1950 arasındaki dönemde geçirdiği aşamalar gözden geçirilerek neyin nasıl yapıldığını ortaya koymak ihtiyacını hissettik. Böylece konan şema yapılacak olan çalışma ve sisteme dönük tahlil, tenkid ve iyileştirmelere ışık tutmak istedik.

Eldeki araştırma, bu yıllardaki ilköğretim sistemimizin yapı, amaç ve muhteva bakımından geçirdiği aşamaları kapsamaktadır. Araştırmamızla, dinamik olan eğitim sürecinde, Osmanlı'dan Cumhuriyete, ilköğretimin gelişmesi ve Cumhuriyetin ilk otuz yılında aldığı şekli, geldiği noktayı tahlili olarak belirlemekle, yetiştirilen insanla, öngörülen amaç, muhteva ve sistem arasındaki bağlantıyı göstermeyi amaçladık.

Araştırmanın planlanmasından sonuçlandırılmasına kadarki her aşamasında görüş eleştiri ve yardımlarından ötürü kıymetli hocam Prof. Dr. Necmettin TOZLU'ya minnet ve şükranlarımı sunarım.

Van, Şubat 1995

Hüseyin ŞİMŞEK

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
Ank.	Ankara
bkz.	Bakınız
B.D.İ.A.	Bütün dersler içindeki ağırlığı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
dn.	Dipnot
Enst.	Enstitü
H.	Hicri
Hz.	Hazırlayan
İmp.	İmparatorluk
İst.	İstanbul
M.Ö.	Millattan önce
O.Ö.E.	Okul öncesi eğitim
Ö.E.M.Ç.	Özel Eğitime Muhtaç Çocuk
Sos. Bil. Enst.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
v.a.	Ve ayrıca
v.d.	Ve devamı
v.s.	Ve saire
y.t.y.	Yayın tarihi yok
y.y.t.y.	Yayın yeri ve tarihi yok
y.y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

Eğitim alanında yapılan çalışmalar, ancak tarihî perspektiften, gerçekçi ve objektif değerlendirmelerle yapıldığında faydalı olabilecektir. Çünkü bütün alanlarda olduğu gibi, eğitim sahasında da uzun bir geçmişin sahibi olan bir ülkeyiz. Ve bugünkü Eğitim Sistemimizde de geçmişin izlerini taşıyoruz. Ayrıca Eğitim Sistemimizin oluşmasında atılan adımlar ve verilen kararlar bir önceki dönemde yapılan çalışmaların devamı niteliğindedir. En azından böyle olması gerekir. Bu bakımdan, önceki dönemlerde alınan kararların objektif ölçülerle değerlendirilmesiyle elde edilecek veriler ışığında daha isabetli bir yol tutulabilir.

1920'de kurulan Türkiye cumhuriyetinin Eğitim Sistemi ve eğitim alanındaki gelişmeler üzerine yazılmış bir çok eser bulunabilir. Ancak tarihî süreklilik içerisinde ve özellikle ilköğretimimizin belirli alanlarında yapılan bilimsel araştırmaların sayısı pek fazla değildir.

Yapılan araştırmalarda 1920 öncesi ve sonrası şeklinde bir ayırım gündeme gelmekte ve geçmiş sorgular ve ve hatta yargılar bir tutum izlenmeye çalışılmaktadır. Çok defa baş vurulan bu yöntem, ilköğretim sistemimizin tarihî gelişimdeki sürekliliğini inkar edici bir boyut kazanmaktadır.

Eldeki araştırma 1923-1950 arasını kapsıyan dönemde, ilköğretim sistemimiz yapı amaç ve muhteva bakımından ne tür bir gelişme gösterdiğinin mercek altına alınışını konu etmektedir. Acaba bu dönemde ilköğretim sistemi nasıl oluşturulmuş, ilkokulların amacı bu sistemde nasıl belirlenmiştir ve buna bağlı olarak ilkokul müfredatına ne şekilde tesir etmiştir? Bu ve benzeri sorulara araştırma içerisinde cevaplar aranmıştır. Araştırma belirtilen tarihlere ağırlık vermekle beraber, ilköğretim sisteminin tarihsel köklerini oluşturan Osmanlı Eğitim Sistemini de içine alacak şekilde planlanmıştır.

Bir eğitim sistemini herşeyden önce toplum sisteminden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Nitekim Cumhuriyetin ilk yılları da dahil, yeni atılımlar ve gelişmeler içinde Türkiye'nin maddî ve mânevî çehresi değiştikçe, toplumumuzun eğitimden beklentileri artmış, değişmiş, çeşitlenmiş ve Millî Eğitim Sistemimiz de bu istekleri karşılayabilmek için yerine ve zamanına göre önemli değişikliklere uğramıştır.

Bu noktaya dikkat çektikten sonra araştırmamızla ilgili genel bir kaç noktaya da işaret etmek gerekecektir kanaatindeyim. Cumhuriyet döneminde ilköğretim düzeyindeki okul

kuruluş sistemleri yapı, amaç ve özellikle muhteva bakımından bir çok aşamadan geçmiştir. İlköğretim kurumları olan ilkokullarımızda bazı gelişme değişmelerden paylarını almışlardır.

Araştırmamızın amacı, ilkokullar üzerinde yapılan bu değişiklikleri objektif olarak ortaya koymaktır. Cumhuriyet döneminde kurulan ilkokulların hangi kanunlar ve hangi amaçlara yönelik olduğu yanında, ne gibi bir muhteva ile doldurulduğu da araştırmanın özünü teşkil etmektedir.

1923 ile 1950 yılları arasını kapsıyan çalışmamızda ilköğretimle ilgili kanunî düzenlemeler özellikle ilkokulların yapı ve organizasyonu ile ilgili olarak ele alınmış, amaç ve muhteva konusunda ise, 1924'den başlayarak 1950'ye kadar çıkarılan Müfredat programları esas alınmıştır. Bu bakımdan eldeki araştırma tarihsel incelemeye dayalı dökümanter bir çalışma niteliğindedir. Bu amaçla başta Millî Eğitimle ilgili kanunlar olmak üzere, ilköğretimle ilgili çeşitli kanun, tüzük, yönetmelik ve müfredat programları gözden geçirilmiştir. Bunun yanında konuyla ilgili olan ikinci dereceden kaynaklardan ve diğer yayınlardan da yararlanılmıştır. Çoğu kere yapılan alıntılar fikir olarak referans gösterilmek suretiyle alınmış, gerekli görülenler ise olduğu gibi aktarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmamız dört ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm, Osmanlı İmparatorluğundan başlayarak Cumhuriyetin kurulduğu ilk günler de dahil olmak üzere, eğitim alanında yapılanların genel bir değerlendirmesini yapmaya ayrılmıştır.

İkinci bölümü, ilköğretimin kavram olarak anlaşılması ve ilköğretim sistemimizin tarihî gelişim içerisinde incelenmesini kapsamaktadır. Bu bölüm ilköğretim sisteminin 19. yüzyıldan başlayarak 1950'ye kadar yapısal gelişmeler ve organizasyonu açısından genel bir değerlendirişi niteliğindedir.

Üçüncü bölümde ilköğretim sistemimizdeki amaçların tarihî gelişimi esas alınmakta ve amaçların tesbitinde izlenen genel politikalar yanında amaçların ilkokulun yapısıyla ilişkisi üzerinde de durulmaktadır.

Araştırmamızın dördüncü bölümü, Cumhuriyet döneminde ilkokullardaki müfredat programları değişiklikleri ve bu değişikliklerdeki ders muhtevalarının incelenmesini kapsamaktadır. Müfredat programlarındaki ders adları ve derslerin muhtevasındaki konu başlıkları sadeleştirme yapılmadan olduğu gibi verilmiş, ancak bazı ders konularının anlaşılması bakımından ders içerisinde işlenecek hususlar belirtilmiştir.

Araştırmanın son bölümü ise kapsıyan beşinci bölümde ise, ilköğretimin yapı, amaç ve muhtevası bakımından geçirdiği evrelerin, araştırmanın kapsadığı sınırlar içerisinde kalmak suretiyle-genel bir değerlendirilmesine ayrılmıştır.

Araştırma kendi içerisinde özel bir alana ayrılmasına rağmen, bu alanla ilgili diğer alanlara da el attığından oldukça kapsamlı bir araştırma olarak karşımıza çıkar.Bu yüzden araştırmamızın Türk Eğitim Sistemi'ne belirli ölçüde katkılar sağlamasını ümit ederim.

2. OSMANLI'DAN CUMHURİYETE EĞİTİMİMİZİN SEYRİ VE GENEL GÖRÜNÜMÜ

2.1. İMPARATORLUK EĞİTİM SİSTEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

İmparatorluk Eğitim Sistemi, Miladî 14. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasındaki zaman dilimini kapsayan 600 yıllık uzun bir dönemi içerir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar, irili ufaklı birçok Müslüman Türk Devleti, eğitim geleneklerini sürdürerek Büyük Selçuklulara kadar devam ettirmişlerdir. Türklerin Müslüman olmalarıyla beraber, eğitim hareketlerinde canlanmalar başlamış ve yeni eğitim kurumları açılmıştır.

İlk Müslüman Türk Devleti olan Karahanlılar, Müslüman olunca, çağdaşı olan Abbasî Devleti'ndeki mevcut eğitim kurumlarını da aldılar.¹

Karahanlılar döneminde, yoğun ilmi hareketlilik başlamış ve kısa zamanda da tesirini göstermiştir. İç Asyadaki bir çok şehirde bulunan medreselerde² Tıp'tan ekonomiye, astronomi'den matematiğe, bir çok alanda, ünlü Türk bilginleri dönemlerinde önemli görevler üstlenmişler ve ileri düzeyde kültürel katkılar sağlamışlardır. Ancak bu bilginlerin yetişmesinde önemli yeri olan İslamî eğitim ise, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemlere kadar inmektedir.

Osmanlı Eğitiminin temel kökleri de, bu dönemlere kadar uzanan, uzun bir geleneğin sonucudur. Bu geleneğin, bir devlet halini alan ilk İslam devletiyle birlikte başladığını görmekteyiz.

"İslam toplumu, ilk anda geleneksel öğretim ve öğretimin kurumları olmayan basit bir toplumdur. Toplum genişleyip, devlet büyüyüp, imparatorluk halini alınca, fethedilen dünya milletleri içinde öğretim ve öğrenim, ilim ve felsefe gelenekleri olan milletlerin önemlileri İslam toplumunun içine girip ve onu teşkil eden unsurlardan biri olunca, İslamî öğretim de de önemli gelişmelere yol açmıştır."³

Etkileşim yoluyla başlayan ilmi çalışmalar, aynı zamanda büyüyen İslamî toplumun, siyasi, idari, hukukî ve malî yönden ihtiyaçlarını karşılayacak insanların (ilim adamlarının) yetiştirilmelerini zorunlu kılmasıyla daha da hız kazanmıştır.

Merkezini camilerin teşkil ettiği ve bireylerin İslamî eğitimlerinin yapıldığı ilk dönem İslamî eğitim, toplumun genişlemesiyle birlikte, çevreye yayılmaya başlamış, bu mekansal

¹ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul (1993) 19

² Bu şehirler içerisinde Buhara, Taşkent, Bulasagun, Varkent ve Kaşgar zikredilmektedir.

³ H. Atay., Osmanlılar'da Yüksek Din Eğitimi, İstanbul (1983) 25

gelişmeyle birlikte eğitimdeki muhtevada (öz aynı kalmak şartıyla) değişikliğe uğramıştır. İlk dönemde eğitimin tamamını dinî öğreti teşkil ederken, artık felsefe, kelam, riyaziyyat, hendese gibi beşerî ilimler de okutulmaya başlanmıştır. İslam toplumunun çoğalması, yeni eğitim ortamlarına da ihtiyaç göstermiştir. Böylece eğitimde kurumlaşmanın da ilk adımı atılmaya başlanmıştır. Bu amaçla kurulan ve ilk hayatî (dinî) bilgilerin verildiği yerlere "küttap" adı verilmiştir.⁴

İslamî eğitimin kurumlaşmaya başlaması ve Beytül Hikme, Dar'ul Hikme gibi akademik eğitim kurumlarının kurulmasıyla birlikte, kapsamlı ilmî eserler de verilmeye başlanmıştır.

İlk Müslüman Arapların, ilmî gelenek ve miraslarının olmayışı tecrübî ve felsefî ilimlerin, daha sonraki dönemlerde gelişmesine neden olmuştur. Başlangıçta, tamamen dinî ağırlıklı olan eğitim, bir asırdan fazla bir zaman içerisinde, zihnî ve fikrî altyapısı geliştirilen İslamî toplumun ilmî ve toplumsal ihtiyaçlarının artması, öte yandan, karşılaşılan diğer milletlerin anlayışları ve eserlerinin mukayesesi, yeni bir ilmî düşünce sisteminin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Müslümanların oluşturdıkları ve dinî temele dayalı altyapıları, diğer milletlerle olan münasebetlerinden doğan yeni anlayışlar, ilk dönem fikir ayrılıkları yarattıysa da zaman içerisinde ilim adamlarının ufuklarını açmış ve düşünce sistemlerini geliştirmelerine vesile olmuştur.⁵

Esasen İslamî eğitim Hz. Muhammed'in "Suffe"⁶deki uygulamasıyla kurumsallaşma işaretini vermişti. Ancak bu bir başlangıç olarak değerlendirilse de kurumsal eğitim alanındaki ilk uygulamanın, Emeviler devrinde Halife Me'mun tarafından kurulan "Beytül Hikme" ile başladığı kabul edilmektedir.

"Bu ana kadar geçen zaman içinde medrese kelimesine rastlamıyoruz. Anlaşıyor ki Beytül Hikme ilk medrese oluyor. Belki de medrese Beytül Hikmenin ve benzerinin resmileşmesi oluyor."⁷

Devlet eliyle kurulan bu ilk eğitim kurumu yine, devletin himayesi altında eğitim faaliyetini sürdürmüştür. Hicrî 3. asrın ikinci yarısında açılan ilk düzenli Nizamiye medreselerinin kuruluşuna kadar, birçok eğitim kurumu açılmıştır. Bunlar içerisinde Ebul

⁴ Atay, a.g.e (bkz. dn. 3) 25

⁵ Atay, a.g.e. (bkz. dn. 3) 29

⁶ Medine'de kurulan İslam devletinde, Hz. Muhamed sahabelerinin dini anlayışlarını geliştirmek amacıyla mescidin bir kenarında üstü örtülü bir yerde, periyodik olarak onlara ders vermiştir. Belirli sayıda izleyici kitlesi olan bu yer "Suffe" olarak adlandırılmış ve uzun süre buradaki eğitim devam ettirilmiştir.

⁷ Atay, a.g.e. (bkz. dn. 3) 30

Veled Hassan bin Muhammed Emarî H. 349/M. 960'da, Nişabur Medresesi'ni kurmuş, ve yine Nişabur'daki es Saidiye Medresesi de H. 402/M. 1011'de yaptırılmıştır.⁸

Bütün bu eğitim kurumları, İslam topraklarında, canlı bir ilim ortamı meydana getirmiş "... kaynağı Kur'an'a dayansın veya dayanmasın, insanoğlunun eliyle, aklıyla ortaya koyabileceği hertürlü ilim okunmuş, okutulmuş ve rağbet görmüştür."⁹

Abbassiler döneminde Türklerin İslam Dünyasıyla yakın temasları 940 yılında kurulan ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılar'la birlikte önemli bir aşamaya varmıştır. Karahanlılar kabul ettikleri İslam Dini'yle birlikte, bir çok yeni yaklaşımı da benimsemiş oldular. Sistemli olarak 1067'de Nizamiye medreseleri kurulmasına kadar, İslamî eğitim irili ufaklı Müslüman Türk Devletleri tarrafından kesintisiz olarak sürdürülmüştür.

Bu yoğun eğitim faaliyetleri, Müslüman olan Türk devletlerinin, eski inanışlarını silme ve İslamiyeti daha geniş kitlelere yayma gibi, bir misyon etrafında sürdürülmüştür. Bağdat'taki Dar'ul İlm kurumları örnek alınarak Türkistan ve İran'da bir çok yeni okullar açılmıştır.

Türklerden ilk medrese kurucusu olarak, Nişabur Hekimi Emir Nasır b. Sabuktekin (1000'e doğru) bilinmektedir.¹⁰ Ancak bu bir balangaç sayılmaktadır. Bugünkü anlamda bir eğitim kurumu olarak medreselerin gelişmesi ise Selçuklular dönemine rastlar.

Diğer Müslüman Türk Devletleri olan Zengiler, Eyyubiler, Artuklular gibi bir çok Türk Devleti çeşitli zamanlarda medreseler açmış ve bunları çoğaltmanın yollarını aramışlardır.

Yapılan tüm bu çalışmalar, eğitim ve kültür alanındaki altyapıyı hazırlamıştır. Eğitim alanındaki bu birikim meyvesini 11. yüzyılda Selçuklular zamanında vermiştir. Tarihte ilk Türk Üniversitesi olarak adlandırılan Nizamiye Medreseleri, Selçuklular döneminde kurulup geliştirilmiştir.

1040 yılında, Tuğrulbey tarafından Nişabur'da açılan ilk Selçuklu medresesinden sonra, ülkenin, Bağdat, Musul, Basra, Nişabur, Belh ve İsfahan gibi önemli merkezlerinde, birçok eğitim kurumu hizmete sokulmuştur.

Osmanlı medreselerinin örnek aldığı ve ilk Türk Üniversitesi diye de adlandırılan Nizamiye Medresesi 1067'de Alparslan döneminde Bağdat'ta açılmıştır.¹¹

Nizamiye medresesi, yüksek düzeyde bir medrese olarak Selçuklular döneminde, örnek medrese konumunu sürdürmüştür. Nizamiye medreselerinde, burslu ve yatılı olarak alınan öğrencilere, dinî ağırlıklı öğretim yanında, dilbilgisi, mantık, geometri, astronomi. ve tıb

⁸ Atay, a.g.e. (bkz. dn. 3) 31

⁹ Atay, a.g.e. (bkz. dn. 3) 17

¹⁰ N. Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, İstanbul (1991) 16

¹¹ Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 39

gibi bir çok pozitif ilimler alanında da eğitim imkanı sağlanmıştır.¹² İlk Nizamiye medresesi programlarında felsefe dersine yer verilmesine rağmen, dönemin müderrisi İmam Gazzali'nin felsefecilere yönelik yoğun eleştirileri neticesi bu ders programdan çıkarılır.¹³

Selçuklular döneminde gelişen medreseler, devlet tarafından özel bir ilgi ve desteğe mazhar olmuş ve sayıları hızla çoğaltılmıştır. Buna mukabil Medreseler de yüklendikleri sorumluluğun bilincine vakıf olarak, sadece sosyal barış ve ahengi kolaylaştırmakla kalmamış, medeniyetin gelişmesinde de önemli görevler üstlenmişlerdir.¹⁴

Selçukluların açmış olduğu bu çığır, 12. yüzyılda birçok ortadoğu kentinde yeni eğitim kurumlarının açılmasıyla devam etmiştir. Ortadoğunun önemli merkezlerinden olan Irak, Suriye ve Mısır'da Nizamiyelerinin açılması da bu döneme rastlamaktadır.¹⁵

Anadolu'nun önemli şehirleri olan Konya, Kayseri, Sivas, Ankara, Diyarbakır ve Erzurum'da bir çok önemli medreseler kurulmuş¹⁶ ve Anadolu'da geniş bir eğitim ağı oluşturulmuştur. Açılan medreselerin büyük çoğunluğu, yüksek öğretime yönelik olmasına rağmen ilköğretim seviyesinde eğitim veren bazı medreseler de bulunmaktadır. Hem yükseköğretim, hem de ilköğretim alanında eğitim öğretim veren Medreseler de vardır. Bütün medreseler meccanî yani parasızdır.¹⁷

Bireysel eğitimin ağırlıklı olduğu medreselerde, ders seçme esasına dayalı, kişisel başarı ve ezber yöntemini benimseyen bir yapı hakimdir.¹⁸ Eğitim süreleri tam olarak belli olmayan medreselerde, yükseköğretim verenlerin en az beş yıl sürdüğü bilinmekle birlikte, orta ve ilköğretim düzeyindekilerin süreleri hakkında kesin bir bilgi yoktur.

"Çocuklara okuma-yazma öğretmek maksadıyla her mescid yanında tesis edilen ilk mekteplerden başka, her tarafta medreseler yapılmıştı. Sağlanan asayiş ortamı, içtimai refah, sultanların [devlet idarecilerinin] ulemaya hürmet ve itibar göstermesi ve bilhassa Moğol istilasının Anadolu'ya sürüklediği alim, şair ve mutasavvıfların çalışmalarının bu topraklardaki fikrî faaliyetlere canlılık kazandırması, bu devir Selçuklu medreselerine haklı bir şöhret kazandırmıştı."¹⁹

Selçukluların yıkılıştan sonra kurulan beylikler döneminde de medreseler önemini kaybetmeden devam etmiştir. Bu da ilmi geleneğin siyasi çatışmalara bağlı olmaksızın

¹²Y. K.Kaya, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ankara (1977) 64

¹³Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 40

¹⁴Kaya, a.g.e. (bkz. dn. 12) 63

¹⁵Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn. 10) 16

¹⁶Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 43

¹⁷Kaya, a.g.e. (bkz. dn. 12) 64

¹⁸Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 41

¹⁹F. Köprülü, Türk Edebiyat Tarihi, İstanbul (1928) 246 v.a.

varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

1299'da Söğüt'te temeli atılan Osmanlı devleti, sağlam bir geleneğe sahip medrese mirasını devralmıştı. İmparatorluk eğitim kurumları, kuruluş döneminden ilk yenileşme hareketlerine kadar, sıbyan mektepleri, acemi oğlanlar kışlası, enderun mektebi ve medreseler olmak üzere dört ayrı kategoride ele alınabilir. Bu geleneksel eğitim sisteminde "Enderun Mektebi"²⁰ ve acemioğlanlar kışlası hariç, diğer okular ve kültür kurumları, vakıflara bağlı olarak kurulmuş ve yaşatılmıştır.²¹

2.1.1. Sıbyan Mektepleri (İlköğretim Okulları)

Osmanlılar, Selçuklularda ve öteki İslam ülkelerindeki mektep, kütüphane denilen ilköğretim düzeyindeki okulları aldılar.²² Ekseriya camilere bitişik olarak yapılan, bazan da caminin bir köşesinde yer alan ilköğretim düzeyindeki bu okullara mahalle mektebi, sıbyan mektebi, taş mektep gibi isimler verilmiştir.

Sıbyan mektebi ismi ile ünlenen ilkokul düzeyindeki bu okullar varlıklı kişiler, devlet adamları ve vakıf yoluyla kurulur, giderleri de oluşturulan vakıfların gelirleriyle karşılanırdı. Köylerde ise halk elbirliğiyle bu tür mektepleri yapar, öğretmen ücreti de veliler tarafından ödenirdi.²³

Sıbyan mekteplerinde genellikle dinî bilgiler, Kur'ân okuma, okuma-yazma, aritmetik (matematik) bazen de Arapça, Farsça öğretilirdi. Bütün sıbyan mekteplerine has, geçerli tek bir programdan bahsedemeyiz.

Birbirine dikey bağlantılı eğitim kurumları bulunmamasına rağmen, sıbyan mektepleri, medreselere öğrenci yetiştiren²⁴ ilköğretim düzeyinde eğitim kurumlarıdır. Bu okullar yasal zorunluluğu olmayan, halkın kendi rızasıyla çocuklarını gönderdikleri temel eğitim okullarıdır.

Sıbyan mekteplerinde öğretmen olarak çalışacaklar için Fatih döneminde Eyüp ve Ayasofya medreseleri bünyesinde farklı bir program düzenlenmiştir. Bu düzenlemede önemli iki özellikten bahsedilmektedir. Akyüz'e göre bu iki ilginç özellik:²⁵

²⁰Enderun Mektebi Osmanlı İmparatorluğunda devlet eliyle yürütülen ve öğrencilerinin özel yetenekli çocuklardan seçilmesi itibarıyla de eğitim yelpazesinde özel eğitim kısmına giren bir eğitim uygulamasıdır. (Geniş bilgi için bkz. Y. K. Kaya, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ankara (1977) 65).

²¹H. Cicioğlu, Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim, Ankara (1982) 3

²²Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 72.

²³Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 72.

²⁴H. Raşit Öymen, "İslamiyet'te Öğretim ve Eğitim Hareketleri" Ank. Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI, Ank (1963) 72.

²⁵Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 77.

1. Adab-ı mubahase ve Usul-i Tedris adında bir derse yer verilmesidir. Tartışma kuralları ve öğretim yöntemi anlamına gelen bu dersin sıbyan mektebi öğretmenleri olacaklar için şart koşulması, o çağda önemli bir yeniliktir.

2. Fıkıh dersinin bulunmayışı. Bilindiği gibi genel medrese öğrencileri için uygun görülen bu ders, ilkokul öğretmenleri olacaklar için gerekli görülmemiştir.

Akyüz'ün de işaret ettiği gibi çok önemli bir gelişme sayılan bu uygulama ne yazık ki devam ettirilememiştir.

"Artık, medreselerde biraz okumuş, yada kendi kendine okuyup yazma öğrenmiş ağır başlı kişiler sıbyan mekteplerine muallim olmuşlardır. Bunlar genellikle mektebe bitişik caminin de imamı idiler.²⁶

Yenileşme dönemine kadar bu minval üzere devam eden sıbyan mekteplerinin, yenileşme döneminde ilk defa II Mahmut'un 1824 fermanıyla zorunlu olması gündeme gelir. Yalnızca İstanbul için geçerli olan bu ferman, ilk olması açısından önemli bir başlangıçtır.

Tanzimat döneminde ise çıkarılan bir talimatnameyle²⁷ öğretim araç gereçleri, öğretim yöntemi, öğretim süresi ve devam, disiplin ve öğretmenlerin niteliği konusuna yönelik bazı yeni yaklaşımlar getirilmiştir. 1847 tarihli talimatname²⁸den başka, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde de sıbyan mektepleri hakkında ayrıntılı hükümler yer alır. Bu talimatnamenin sıbyan mektepleri hakkındaki hükümlerine yeri geldiğinde değinileceğinden, burada bahse konu edilmedi.

2.1.2. Acemioğlanlar Mektebi

İleri düzeyde askerî ve politik eğitim sistemi olan Enderun mektepleri için öğrenci yetiştiren kurumlara Acemioğlanlar Mektebi adı verilmiştir. Pençik ve devşirme usulleri ile²⁹ sağlanan talebelerin eğitimleri, kışla görünümündeki "Acemioğlanlar Mektebi"nde yapılırdı.

Acemioğlanlar Mektebindeki öğrencilerin en yeteneklileri, bir üst düzeyde eğitim veren Enderun Mektebine alınırlardı. Kalan öğrenciler ise yeniçeri ocağına gönderilirdi.

²⁶Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 77.

²⁷Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 140-142.

²⁸Bu talimatname "Etfâlin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekatib-i Hacerleri Efendilere İfa Olunacak Talimat" adıyla çıkarılmıştır. (bkz. Y. Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 140.

²⁹Devşirme, çoğunlukla savaş esirleri veya Osmanlı hakimiyetinde yaşayan gayri müslim ailelerin gurbüz, sağlıklı ve yetenekli çocuklarının seçilerek alınması sistemine dayanmaktadır. Zamanla az da olsa Türklerden de devşirme yoluna gidilmiştir. (bkz. Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi 46. İst., 1993, s. 86).

Osmanlı askerî eğitim örgütü içerisinde Acemioğlanlar Mektebi yanında, Mehterhane, Cambazhane gibi çeşitli eğitim kurumları da bulunmaktaydı.³⁰

2.1.3.Enderun Mektebi

Osmanlı Eğitim düzeni içerisinde sarayda eğitim veren öğretim kurumları, Şehzadegan Mektebi, Meşkhane ve Enderun mektebidir. Bunlar içerisinde en fonksiyonel olanı Enderun Mektebidir.

Enderun Mektepleri'nin temeli Murat Hüdavendigâr zamanında atılır.³¹ Bu dönemde devşirme usulüyle ve esir çocuklardan gürbüz, zekî ve yakışıklı olanları seçilerek "içoğlanı" adıyla saraya alınmaya başlanır. Bunlara İslam akideleri ve Türk gelenekleri öğretilerek iyi bir şekilde yetiştirilmeye başlanmıştır.³²

Devletin kudretini korumaya kabiliyetli "kapıkulu" sınıfını yetiştirmek amacıyla kurulan³³ Enderun Mektebi, daha önceden benzeri olmayan bir orjinaliteye sahiptir. örneği II.Murad (1421-1451) zamanında görülen Enderun'a devşirme usulüyle ve esir çocuklardan, gürbüz, zeki ve yakışıklı olanları seçilerek "içoğlanı" adıyla saraya alınmaya başlanır.Devletin kudretini korumaya kabiliyetli "kapıkulu" sınıfını yetiştirmek³⁴ amacıyla kurulan Enderun Mektebi daha önceden benzeri olmayan bir orjinaliteye sahiptir.İlk örneği II. Murad zamanında görülen Enderun'a devşirme³⁵ usulüyle ve esir çocuklardan, gürbüz, zeki ve yakışıklı olanları seçilerek "içoğlanı" adıyla saraya alınmaya başlanır. Saray içerisinde sıkı bir eğitime tabi tutulan "içoğlanları"na İslam akideleri ve Türk gelenekleri öğretilerek iyi bir yetiştirilmeye tabi tutulur.³⁶ İç oğlanları savaş ve binicilik hünerleri yanında ok atmak, mızrak kullanmak, kılıç sallamak, cirrit oynamak gibi sporlar yaptırılır.³⁷ Saray içerisinde kullanılacak gençler sırasıyla "gılman", "iç ağası", "içoğlanı" ve en sonunda da "Enderun Ağası" ismini alırlardı. Bunlar, kıdem ve ehliyetlerine göre hat ve sanat da öğrenmişlerdir.

³⁰ Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 86.

³¹ Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 79.

³² Z.Karmuk, Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, İstanbul (1973) 7.

³³ Ü.Akkutay, Enderun Mektebi, Ankara (1984) 35

³⁴ Akkutay, a.g.e. (bkz. dn. 33) 35

³⁵ Devşirme kavramı toplama anlamına gelir. Tebaadan olan Hristiyan çocuklarının yeniçeri yapılmak üzere toplanmaları demektir. Daha önceden akıncı gazilerden alınan pençik oğlanları yerine daha sonra Padişahlar tarafından Rumeli ve Anadolu'daki Hristiyan tebanın çocuklarından oğlan devşirilmesine gidilmiştir. Bilindiği üzere daha önceden, savaş esirlerinin çocuklarından oluşan "pençik oğlanları" alınarak Türk ailelerinin yanına verilir ve belirli bir süre Türk kültürünü öğrendikten sonra bunlardan saray ve orduda yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu yöntemle Hristiyan hakimiyetinde olan Anadolu'nun İslamlaştırılmasının amaçlandığı ileri sürülmüştür. (bkz. Ü. Akkutay, Enderun Mektebi, Ankara (1984) 36)

³⁶ Karmuk, a.g.e. (bkz. dn. 32) 7

³⁷ Akkutay, a.g.e. (bkz. dn.33) 64

Enderun Mektebi'nin kuruluş gerekçesi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Osmanlı Devletinin genişlemesiyle birlikte bir saray protokolü oluşmuştu. Saraydaki iç hizmetlerin görülmesi ve protokolün yürütülmesi gerekiyordu. Aynı zamanda Padişah, devlet gücünü kendisine mutlak şekilde bağlı, sadık, minnettar duygularla dolu ve de iyi yetişmiş yetenekli kişilere teslim edebilirdi.³⁸

Genişleyen İmparatorluğun fethettiği ülkelerin insanlarını merkezi otoriteye karşı direnmelerini önlemek, pasifize etmek³⁹ devletin yönetici kadro ihtiyacını gidermek, Enderun Mektebi'nin kuruluş gerekçeleri arasında sayılmıştır.

Öne sürülen bu gerekçeler "Enderun" mekteplerinin kuruluş amacını oluşturmuştur. II. Murat zamanında oluşmaya başlayan "saray öğretim kurumu" yüksek yönetici ve devlet adamı yetiştirmek amacıyla 1455 yılında "Enderun Mektebi"⁴⁰ adıyla Fatih tarafından kurulmuştur.

Temeli II. Murat zamanında atılan ve Fatih döneminde sistemleştirilen Enderun Mektebi'nde medreselerden farklı olarak beden eğitimi, Türk örf ve adetleri, nezaket kuralları, askerî sporlar alanında özel eğitim verilmektedir.

Enderun Mektebi'nde yetişenlerin sarayda önemli görevler üstlenmesi, bu okullara olan ilgiyi de artırmıştır. Artık Enderun'a girmek için bir ön eğitimden geçmek ve bu gurup içerisinde de seçmeleri kazanmak gerekmektedir.

Sıkı bir seleksiyona tabi tutulan giriş koşulları sayesinde "Enderun" öğrencileri zeki, yetenekli, sağlıklı ve becerikli kişilerden oluşmuştur. Enderun mektebi zamanla organize bir eğitim kurumu olmuş ve hiyerarşik bir düzene göre çeşitli derecelere ayrılmıştır. Altan yukarı doğru 6 dereceden oluşan Enderun'da hizmet yoluyla eğitime dayanan odalar şunlardır.⁴¹

Büyük ve küçük oda, Doğancılar odası, Seferli odası, Kiler odası, Hazine odası ve Has oda.

Belli sayıda alınan öğrenciler tecrübeli lalalar gözetiminde alt odadan yukarı doğru eğitimlerini sürdürdükten sonra has odayı da bitirenler, belirli zaman aralıklarında veya yeni bir padişah tahta geçince saray dışında önemli görevlere atanırlardı.

Enderun Mektepleri birer üniversite veya yüksekokul olmasa da, kurumsal eğitim-öğretim veren kısımları sayesinde birçok devlet adamı, sair, hatta, nakkaş, kazasker ve

³⁸Akyüz, a.g.e. (bkz. dn.1) 79

³⁹Akkutay, a.g.e. (bkz.dn.33) 123

⁴⁰Kaya, a.g.e. (bkz.dn. 12) 65.

⁴¹Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 81.

şeyhülislam gibi önemli şahsiyetler yetiştirmiştir.⁴² Toplumsal etkisi fazla olan bu mekteplerde 79 sadrazam, 3 şeyhülislam, 36 kapta-ı derya ve sayısız devlet adamı yetişmiştir.

Osmanlı Devletinin askerî politik ve sanat alanında önemli şahsiyetleri yetiştirilen Enderun mektebi duraklama dönemiyle birlikte (özellikle) 18. yüzyılda bozulmayla yüz yüze gelmiştir. Bu eğitim kurumunun önemli özelliklerini kaybetmesi ve imtiyazlı bir sınıfın kontrolüne girmesiyle orjinalitesi, kalmamış ve artık eğitim-öğretim görevini yürütemeyecek noktada fiilen işlevi bitmiş, resmen 1908'de de kapatılmıştır.

2.1.4. Medreseler

Osmanlılarda ilk medrese, 731. H. (1330 M)'de Gazi Orhan Bey tarafından, o tarihte küçük beyliğin merkezi olan İznik'te kurulmuştur.⁴³ Bu medreseye ilk müderris olarak Türk alim ve mütefekkir Şerafî'din Davud-u Kayseri tanmıştır. Osmanlı devleti kuruluş döneminde fethettikleri bütün büyük şehirlerde ilk iş olarak yeni medreseler açmayı önemli bir görev addetmişlerdir.

Orhan Gazi, 1326'da Bursa'yı aldıktan sonra beylik merkezini İznik'ten buraya naklederek, burada "Manastır Medresesi" diye bilinen medreseyi inşa ettirmiştir.⁴⁴

Osmanlı medreseleri derece ve sınıf itibarıyla, devletin siyasî gücünün bulunduğu (Başkent) şehirlere göre birinci sırayı işgal etmiştir. Medreseler, kuruluş dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin yegane kurumları olarak rağbet görmüş ve doğudan gelen ehliyetli bir çok ilim adamı için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Medreselerin bu merkezî çekim gücü kısa zamanda bu kurumları haklı bir şöhrete kavuşturmuştur. Başlangıçta İznik, daha sonra Bursa ve ardından Edirne, Osmanlı Devleti'nin başkenti olduğunda sırasıyla buralardaki medreseler, birinci dercede medrese olma özelliklerini kazanmışlardır. 15. yüzyılın ikinci yarısında, Fatih'in İstanbul'u alması ve burayı Pay-ı Taht (başkent) yapmasıyla İstanbul siyasî, kültürel ve eğitim merkezi olma görevini de üstlenmiş oldu ve Fatih Külliyesi'ne bağlı olarak kurulan Sahn-ı Seman medreseleri birinci derecede önemli eğitim kurumu haline geldi.⁴⁵

İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin siyasî başkenti olmasıyla birlikte, dışarda ihtisas yapmış bir çok ilim adamının İstanbul'a gelmesi, buradaki ilmî canlanmaya da önemli ölçüde katkı sağlamıştır.⁴⁶

Kuruluş dönemini tamamlayan ve döneminin siyasî ve askerî gücü bakımından, en

⁴²Karmuk, a.g.e. (bkz. dn. 32) 9

⁴³İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara (1984) 1

⁴⁴Uzunçarşılı, a.g.e. (bkz. dn. 43) 2

⁴⁵İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, Ankara (1982) 523

⁴⁶Uzunçarşılı, a.g.e. (bkz. dn. 45) 521

yüksek seviyesine ulaşan Osmanlı Devleti, eğitim alanında da gerek devlet adamı ve gerekse ilim adamı yetiştirme konusunda önemli görevler üstlenmiştir.

İmparatorluk eğitim düzeni 16. yüzyıldan itibaren bir duraklama dönemine girmiştir. Ortaçağ Avrupasının aydınlanma dönemiyle birlikte Reform hareketleri ve Rönesans'ın Avrupa'ya kazandırdığı yeniden yapılanma dönemi, Osmanlı Devleti'yle Avrupa arasındaki mesafeyi Avrupa lehine hızla kapatır. Buna karşılık Osmanlı medreselerinde, müsbet ilimlere karşı takınılan menfi tavırlar, hızla eğitimi, ve dolayısıyla toplumsal gelişimi noktasına getirir.

"Bunun neticesi olarak da, ilmin ne orduya ne de halka sunabileceği fazla bir hizmeti kalmaz. Osmanlının yıkılışına, yanlış ilim anlayışı ve ilme gerekli değerlerin verilmemesi tek sebep olarak belki gösterilemez, fakat yine de geniş düşünüldüğünde diğer sebeplerin bile arkasında bunun yattığını görebiliriz."⁴⁷

XV. asırda altın çağını yaşayan medreseler, bu asrın sonlarından itibaren anlaşılabilir bir tarzda duraklama dönemine girmiştir. Artık, İbn-i Sinalar, İbn-i Heyzemler, Harezmliler, Biruniler ve Nasreddin Tusiler gibi ilim adamları, medreselerde yetişmemektedir. Bayraktar'ın da işaret ettiği gibi ilmî anlayış, pozitif ilimleri dışlar biçimde telakkî edilmiş, böylece her tür gelişmenin zemini olan ilmî istihsalin öntü kesilmiştir.

Bu gidiş medrese skolastiği⁴⁸ denen bir süreci başlatır. Bu da medreselerin içine girdiği durgunluk ve arkasından gelen bozulmaları hazırlar. Medreselerin kendi sonlarını hazırlamaları bu menfi oluşun bir neticesidir. Medreselerin bozulma nedenleri hakkında ise farklı fikirler ileri sürülmektedir.

Kaya, medreselerin bozulmasında, ilmî anlayışın kaybolmasından ziyade bazı sosyal nedenleri öne plana çıkarır. "Bu yüzyıldan itibaren, bozulma sürecini giren medreseler, rüşvet, iltimas, taassub hastalıklarıyla yerinde saymaya ve daha sonra da bozulmaya başlamıştır."⁴⁹

Medreseler önceki dönemlerde, dünyanın önemli ilim adamlarını yetiştirirken Avrupa'da skolastik düşünceye karşı başlatılan Rönesans hareketleri ve ilmî inkişafa yönelimin tam tersine, yeni bilgilere kapısını kapatarak gelişmelere sırt çevirdiğini savunur Kaya, medreselerde programların geliştirilememesini, önemli bir neden olarak görür.⁵⁰

Medreselerdeki bozulmayı daha derinlerde arayan Atay ise İbn-i Haldun'un *uzviyetçi teori* anlayışı çerçevesinde, farklı bir yaklaşım getirir. Atay, devletin uzun bir süre geniş coğrafyada, farklı milletleri bünyesine almaya çalışması (fetih), ve bu topluluklarla bir arada

⁴⁷ M. Bayraktar, Devlet Finansı Üzerine Düşünceler, Ankara (1988) 44

⁴⁸ Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn. 10) 15

⁴⁹ Kaya, a.g.e. (bkz. dn.12) 65

⁵⁰ Kaya, a.g.e. (bkz. dn.12) 65

yaşama kavgası vermesi (asimilasyon), toplum ve yöneticilerde bazı yorgunluk belirtilerini gösterdiğine işaret ederek⁵¹ asırlar boyu ilerleyen, büyüyen ve hızla gelişen bir toplumdaki bu yorgunluğun doğal olduğunu savunur. Atay, bu yorgunluğu, insan ve cemiyetin maddî ve mânevî bakımından olduğu gibi, zihnî bakımından da doygun hale gelmesiyle açıklar. Bu yaklaşım, meselenin daha derin boyutlarda olduğunu gösteren determinist bir anlayışa dayanmaktadır. Bu da, bozulmadaki asıl nedenlerin kökeninin vurgulaması bakımından önemlidir.

Akyüz ise, Atay'a yakın bir görüşle medreselerin bozulmasını devletin çeşitli kurumlarındaki bozulmalara bağlar. Ayrıca rüşvet, iltimas, hatır, gönül ve adam sendeciliğin medrese yönetimine hakim oluşunu önemli nedenler olarak sayar.⁵²

Bozulmanın diğer bir yönü de, Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle ilgilidir. Devletin Rumeli'deki yenilgiler yüzünden, Türk kitlelerin geriye göç etmesi ve kentlerdeki demografik yapının sağlıklı ve dengesiz bir şekilde oluşması, önemli bir faktördür. Şehirlerde evsiz kalan bu insanlar medreselerde barındırılmaya başlayınca, medreselerin disiplini bozmuş ve işlevini kaybetmiştir. Artık medreseler, aslî fonksiyonlarını yerine getiremez olmuş ve buralar birer hayır kurumu haline dönüşmüştür.

Medreselerdeki bozulmanın, çeşitli sebeplere dayandığı ifade edilmekle beraber, mülazemet⁵³ usulündeki bozulmanın, diğer bütün sebeplerden daha etkili olduğu görülmektedir. Medreselerdeki eğitim düzenini sağlamak amacıyla, bizzat padişah fermanıyla konan mülazemet usulü, zaman zaman padişahlar tarafından da ihlal edilmiştir.⁵⁴

Tepeden başlayan bu bozulma, zamanla alt kademelere sirayet etmiş, medreselerdeki hiyerarşik düzen, tamamen işlemez bir duruma gelmiştir. Henüz mezun olmamış medrese talebeleri bile, usulsüzlük yapılarak mezun edilmiş, bu da diğer medrese talebeleri üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır. Bu yüzden, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren bir çok medrese talebesi derslerini bırakarak eşkiyalığa başlamıştır.⁵⁵

⁵¹Atay, a.g.e. (bkz. dn. 3) 40

⁵²Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 67

⁵³Medreselerde, az sayıdaki müderrislik kadrosuna girebilmek için icazet alan adaylar arasında belli bir bekleme döneminden sonra müderrisliğe atanma usulüne mülazemet denmektedir. (bkz. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı, Ankara (1984) 45)

⁵⁴Kanuni Sultan Süleyman', kendisi için güzel kasideler takdim eden şair Baki'yi mülazemet gereği sıra bekletmeden mülazım defterine kaydettirerek bir yıl sonra da beş akçe ile Haşiye-i Tecrid müderrisliğine tayin ettirir. Bu olay üzerine Rumeli Kazaskeri Hamdi Efendi nöbet bekleyen Mülazımlar varken Baki'nin müderris yapılmasına karşı çıkmışsa da Padişahın kati emri Baki'nin Silivri Piri Paşa müderrisliğine tayinini engelleyememiştir. (Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı, Ankara (1984) 46).

⁵⁵Uzunçarşılı, a.g.e. (bkz. dn..43) 241

Osmanlı ilmî düzenin bozulmasında, ibret verici diğer bir uygulama da bazı devlet adamları ve müderrislerin oğullarına, daha çocukken müderris ünvanı verilmesi ve bunların medresede görevli gösterilerek geçimlerinin sağlanmasıdır.⁵⁶

Bu tür bozulmalar karşısında, bizzat müderrisler tarafından, çeşitli zamanlarda raporlar hazırlanarak padişahlara sunulmuştur. Ancak alınan bütün tedbirlere rağmen bozulma kronik hal alarak devam etmiş ve 19. asrın sonlarında medreseler kendilerinden beklenen misyonu verememişlerdir. Çok yönlü olarak görülen bu bozuklukların giderilmesi amacıyla çeşitli teşebbüsler de görülmektedir.⁵⁷

Medreselerin bozulması ve bazı ıslah çalışmaları, Osmanlı eğitiminin gündemini yoğun bir şekilde meşgul ederken 15. ve 17. yüzyıllarda, Avrupa'daki Rönesans hareketleriyle birlikte, dünyaya bakışta, sanatta, edebiyatta ve bilimde güçlü uyanışın başladığı farkedilememiştir. Eksikliklerini kısa zamanda tamamlayan Avrupa'daki bu hareket 16. ve 17. yüzyıllarda daha da gelişir.⁵⁸ Bilimsel ve teknolojik gelişmenin temeli bu asırlarda atılmaya başlanırken, ortaçağ skolastik düşüncesi terkedilerek milletlerarası yarışta Avrupa önemli bir ilim merkezi olma yönünde hızla ilerler. Tarihî ve köklü bir ilim geleneğine sahip Osmanlı İmparatorluğu ise, gerileme dönemini yaşamaktadır. Adımlar yavaş yavaş geriye çekilirken, siyasî ve askerî gerilemenin, ekonomik çöküşü de hızlandırdığının farkına varılamaz. Daha kötüsü bozulan tüm dengeler, toplum psikolojisini olumsuz yönde etkileyerek, toplumdaki moral bozukluğu ve Atay'ın deyimiyle panik sağlıklı düşüncenin önünü tıkar. İşin farkına varıldığında, aradaki mesafenin büyüklüğü ortadayken bulunan tek çıkar yol batıya açılmak daha doğrusu onu taklitle başlıyan bir teslimiyettir.

II. Mahmud ve Mehmet Ali Paşa, bunun öncülüğüne soyunurlar.⁵⁹ Bu girişimler, Batının tekniğini alarak, özellikle askerî alanda reformları başlatmak ve yeniden eski siyasî ve askerî gücü elde etmek⁶⁰ şeklinde özetlenir. Nitekim, eğitim alanında yapılan reformlarda, önce askerî alandan başlanır. Askerlerin kılık ve kıyafetlerinin değiştirilmesi bile önemli bir reform hareketi olarak görülür. Bu yolda izlenen metod, Batıyı aynıyla taklidden ibarettir ve

⁵⁶Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 68 (Bunlara "Beşik Uleması" lakabı da verilmiştir).

⁵⁷Bu konuda 1750 'M' de, Vezir-i Azam Davut Ali Paşa'nın çıkardığı Hatt-ı Hümayun ile, medreselerdeki mülazemet usulünün ıslahı hakkında çıkarılan Hatt-ı Hümayun bulunmaktadır. Ayrıca ilmiye sınıfının ıslahı için, I. Mahmud'un Anadolu Kazaskeri olan Seyyid Murtaza Efendi'yi Şeyhül İslamlığa getirerek konunun üzerine gitmesini istemesi de dikkate değer diğer bir girişimdir.

⁵⁸Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 61

⁵⁹Mısır Valisi olan Kavalalı M. Ali Paşa İstanbul hükümetinin isteği dışında ferdi kararları doğrultusunda Kahire'de 16 ayrı modern okul yaptırmıştır. (Bkz. N. Skaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, İstanbul(1991) 60).

⁶⁰Bayraktar, a.g.e. (bkz. dn. 47) 3

işin en garib yönü de galiba yapılacak reformların bizzat yabancıların eline bırakılmasıdır.⁶¹

Yenileşme dönemi öncesi, Osmanlı Devleti'nin, esasları tam olarak belirlenmiş bir Eğitim Sistemi bulunmamaktadır. Eğitimde medreseler, önemli bir yere sahip olmakla birlikte, bu eğitim kurumlarını besleyecek alt okullar tam anlamıyla gelişmemiştir. Sıbyan mektepleri veya mahalle mektepleri şeklinde varlığını sürdüren ilköğretim okulları ise gerek fizikî şartları ve gerekse öğretim yapıları itibariyle istenilen düzeyde değillerdir.

Ancak gerek sıbyan mektepleri ve gerekse orta ve yüksek düzeydeki medreseler, halk tarafından kabul görmüş, geleneksel eğitim kurumlarıdır. Bu geleneksel eğitim kurumları yenileşme dönemindeki reformlar yapılırken, herhangi bir müdahaleyle karşılaşmamıştır.

Yenilikçiler, açtıkları yeni askerî ve sivil eğitim okullarını eskilerinin yerine değil onların yanına koyarak bir geçiş dönemi başlatmışlardır. Bu aynı zamanda toplumsal muhalefetin yenilikçiler tarafından susturulması siyasetine de uygundur.

Nitekim 1773'te açılan ve batılı anlamdaki ilk asekerî eğitim kurumu olan, Mühendishane-i Bahr-i Humayun, medreselerle herhangi bir nüfuz çatışmasına girmemiştir. Aynı şekilde, sivil bürokrat yetiştirilmesi amacıyla 1838'de açılan Rüşdiyeler de⁶² yeni bir okul türü olarak eğitim sistemi içerisinde yer almaya başlamıştır. 1838'de Rüşdiyelerin açılması aynı zamanda örgün ilköğretimin de temelini oluşturacaktır. Rüşdiyelerin açılmasının hemen ardından, Meclis-i Vala⁶³ bir okul programı düzenliyerek bunun birinci sınıf (ilk) ve ikinci sınıf (orta) aşamalı olması benimsenmiştir. Ancak II. Mahmud, bu adları beğenmeyerek bunları "İptidai" ve "Rüşdi" olarak yeniden adlandırılır.

Osmanlı sivil eğitiminin gelişmesi açısından atılan bu ilk adımdan sonra, rüşdiyeler hızla yaygınlaşmıştır. Rüşdiyeler, Osmanlı maarifinde, örgün medrese eğitimine karşılık, örgün rüşdiye geleneğini de başlatmış oldu. Karşılaşılan ilk büyük problem ise, ilmiye (Medrese)'den hoca alınmak istenmeyişinden dolayı, öğretmen bulma sıkıntısıdır.⁶⁴

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan bu yeni okul sistemi, medreselerin aksine, merkezî hükümetin tam denetimi altında ve devlet politikası şeklinde gelişmiştir. Bilindiği gibi medreseler malî kaynakları ve eğitim prğramları itibariyle hükümete doğrudan bağımlı değildir. Medreseler hükümetin tam denetimi altında da olmamıştır. Çeşitli makam ve otoritelerce idare edilen Vakıfların gözetim ve denetimindeki medreseleri tek elde toplamak

⁶¹Bayraktar, a.g.e. (bkz. dn. 47) 4

⁶²Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn.10) 65

⁶³İslahat hareketlerinin icabettirdiği yeni nizamnameleri hazırlamak, me'murların muhakemeleriyle meşgul olmak, lüzum gösterilen devlet işlerinde rey vermek üzere 1253 (1887) yılında teşkil olunan meclis (bkz. F.Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük, İstanbul (1978) 710).

⁶⁴Bu durumu aşmak için rüşdiyelerin örgütlenmesine çalışılır. Kurulan "Mekاتب-i Rüşdiye Nezareti" ile de Rüşdiyelerin örgütlenmesi yönünde önemli bir adım atılmış olur.

amacıyla 1826'da "Evkaf-ı Humayun" kurulmak suretiyle ilk adım atılmıştır.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin oluşturmaya çalıştığı yeni Eğitim Sistemi, 1 Eylül 1869'da "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" nin yayınlanmasıyla belirginleşir. Bu Nizamname dağınık ve belirsiz durumda bulunan eğitim kademelerini bir tasnife tabi tutarak kurulmakta olan yeni devlet okullarını üç kademe halinde şekillendirir.

1-İlköğretim: Sıbyan Okulları, İptidaiyeler ve Rüşdiyeler,

2-Ortaöğretim: İdadiler ve Sultaniler,

3-Yükseköğretim: Dar'ul Fünun ve çeşitli Meslek Yüksekokulları.⁶⁶

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle yapılan bu tasnif bazı değişikliklerle Cumhuriyete kadar gelmiş ve Cumhuriyet yönetimi de bu kademelendirme sistemini aynen benimsemiştir. Osmanlı Devleti yeni kurulan okullar üzerinde titizlikle durmuş ve bu okulların geliştirilmesi için çabalar sarfetmiştir. Yeni okullar üzerinde gösterilen bu hassasiyet eğitime yansıyan batı tandanslı yeni tercihlerin su yüzüne vurmasından ibaretti.

Geleneksel eğitim, artık yüksek esle eleştirilirken yenilikçi hareketin mensuplarıyla, medreseliler (İlmiye Sınıfı) arasında kıyasıya bir mücadele başlamıştır. Ancak padişah ve sadrazamlar gibi yöneticilerin ıslahat hareketleri çerçevesinde yenilikçilere daha yakın bir politika yürütmeleri bu mücadelede onları kazançlı kılmıştır.

Maarif alanındaki bu yeni arayışlarla başlayan kıpırdanmalar, sancılı bir dönemin başladığını göstermiştir. Osmanlı Devletinin hızla çözülüşü de bu dönemlerde girişilen yenilikçi (batıcı) hareketlerle durdurulamamış bilakis bilerek veya bilmeyerek çöküşe ivme kazandırılmıştır.

Bir tür geçiş ve değişim devresi olan bu dönemde entellektüel ve sosyal hayatta toplumun daha önce bilmediği bir takım yeni problemler ortaya çıkmıştır.⁶⁷

2.2. Tanzimat'tan Cumhuriyete Ulaşan Çizgide Eğitim

18. Asırda, Osmanlı Devleti'nin batı devletleriyle siyasî münasebetlerinin artması neticesinde, batı kültürü de yavaş yavaş Türkiye'ye girmeye başlar.⁶⁸ Batıyla bu temas, birçok batılı eserin tercüme edilmesiyle devam eder. 1773'de açılan "Mühendishane-i Bahr-i Hümayun" adlı askerî eğitim kurumuyla da, batılı tarz eğitim yapan müesseseler açılmaya

⁶⁵Cicioğlu, a.g.e. (bkz. dn. 21) 4

⁶⁶Cicioğlu, a.g.e. (bkz. dn. 21) 4

⁶⁷E.İhsanoğlu, "19.Y.Y.Başında Kültür Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi" Belleten, I-200,1987,801

⁶⁸a.g.e. 802

başlanır.⁶⁹ Yeni açılan bu kurumlarda çalışanlar içerisinde, medreseden yetişmiş, çeşitli yollarla yeni ilimler konusunda bilgilerini geliştirmiş ve yabancı dil öğrenmiş bazı müderrisler, görev alarak bilinçli bir şekilde Avrupa ilminin Türkiye'ye girmesine vasıta olmuşlardır.⁷⁰ Bunlar arasında Gelenbevî İsmail Efendi, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve kardeşi Abdülhak Molla bulunmaktadır.

Toplumsal dönüşümün, ilk kültürel ve eğitim temellerini kapsayan bu dönem Reşit Paşa'nın gayretleriyle 1839'da tahta çıkan Abdülmecit'in "Gülhane Hatt-ı Hûmayunu" denen "Tanzimat Fermanı"nı ilanı ile başlar.⁷¹ Tanzimat Fermanı Osmanlı devletinin yeni karar aşamasında olduğunun ilk işaretlerini de verir. Bu, adeta yol ayrımının bir belgesidir. Tanzimatla birlikte olay tam anlamıyla bir batılılaşmaya dönüşür. Batı'dan teknik ve teknoloji aktarımı yerine, Osmanlı'nın devlet felsefesini kökünden yıkacak olan Batının, siyasi, hukukî ve edebî kavramları aktarılmaya, günlük modası takib edilmeye başlanır.⁷² Batıya gönderilenlerin çoğunun teknokrat değil bürokrat ve edebiyatçı kimselerden oluşması bunun kanıtıdır.

Bu kişilerin tesiriyle, yenileşme artık bir kültürel değişme ve yabancılaşma şeklinde kendisini su yüzüne vurur. "İşte bundan dolayı, bugün İslam aleminin hemen her yerinde, siyaset ve iktisat başta olmak üzere, tüm insanî ilimler sahasında yapılan eğitim ve öğretim batılıdır."⁷³

"Müslüman Türk toplumuna etkileri XVIII. yüzyılın sonlarına doğru damla damla başlayan Batılı Eğitim, yirminci yüzyılın başlarında giderek [gittikçe] gelişerek bir sel haline dönüştü. Bundan Osmanlı İmparatorluğunun her tarafı etkileniyordu..."⁷⁴

Bu dönemde, zihni değişimin nesnel gerçekliğe dönüşmesinde etkili olan isimlerin başında Ali Paşa, Münif Paşa ve Ziya Gökalp gibi zatlar yer alır. Batılı eğitimin savunucuları olan bu zatlar, toplumu açıkça karşılına almak ve değerlerini inkar etmek yerine, daha yumuşak bir yol izlerler ve İslamî geçmişleriyle Batıyı uyuşturmak ihtiyacını duymuşlardır. Herbiri kişisel olarak batılı eğitimin avantajlı yanlarının alınmasında öncülük etmişlerdir.

Fikrî hareketliliğin, batılı düşüncüyü Osmanlı toplumuna tanıtmaya başlaması yanında, İmparatorluğun resmî okullarında da, batılı eğitim etkileri görülmeye başlar. Osmanlı

⁶⁹Akyüz, a.g.e. (bkz.dn.1) 124

⁷⁰İhsanoğlu, a.g.m. (bkz. dn. 67) 800

⁷¹E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, V, 170

⁷²Bayraktar, a.g.e. (bkz.dn.47) 4

⁷³ Bayraktar, a.g.e. (bkz.dn.47) 4

⁷⁴ R. Davison, "Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim" (Çev: Mehmet Seyithanloğuları) BELLETEN, II-200, 1987, 1032

Hükümetleri tarafından, özel amaçlarla açılan yüksek okullar, İmparatorluğa batılı düşüncenin girebilmesini sağlayan eğitim kurumları olmuştur.⁷⁵

Ancak 18.yüzyılda, ilk yenileşme hareketleriyle birlikte açılmaya başlıyan askerî okullardan mezun olanlar da, tam olark modernleşmenin⁷⁶ liderlerini yetiştirememiştir. Buna karşın bu okul mezunları 1860'da hükümetçe kurulmaya başlıyan ilk ve orta düzeydeki laik okullarda öğretmen ve uygulayıcı olarak⁷⁷ etkilerini sürdürmüşlerdir.

Nitekim ilk Jön Türkler, askerî tıp okullarından mezun olanlar arasından çıkmıştır. Askerî okullarda yetişen subayların oluşturduğu bu grub 1876 ve 1908 ihtilallerinde önemli rol alarak, siyasal alanda bölünmelere de neden olmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğundaki batılı eğitim çabalarının diğer bir yöntemi de hükümetçe desteklenen, ilk, orta ve yüksek öğretimin, bir sistem bütünlüğü içerisinde ortaya konma çabalarıdır. Nitekim, 1840'yılından itibaren sistem kesik, kesik ve düzensiz olarak oluşmaya başlamıştır. Ancak ilkokullar (Sıbyan Okulları) üzerinde yapılmak istenen düzenlemeler, ulemanın yoğun muhalefetinden dolayı çok yavaş seyretmiştir.

Eğitimin yaygınlaştırılması fikrî gerçekte bir Tanzimat düşüncesi olarak ortaya çıkar. Bu dönemde, kız çocuklarının eğitimi, sıbyan mekteplerinin ıslahı, eski öğretim metodları (usul-i atika) yerine yeni modern eğitim metodları (usul-i cedide)'nın benimsenmesi, gibi yenilikler yanında, idadiye, sultanî ve darul'muallim (öğretmen okulları) gibi okullar da açılmaya başlanmıştır.⁷⁸ Tanzimatla birlikte gelen diğer bir yenilik te okullara, tarih, coğrafya ve lisan-ı Osmanî gibi dersler yanında, batılı dillerin programlarda yer almasıdır.⁷⁹ 1845'de din, ordu ve bürokrasi kesiminden oluşan Meclis-i Maarif-i Muvakkat kurulur. Bu kurulda yer alanların, batı kültürü ve görüşüne sahip olmaları dikkat çekicidir. Kurul üyeleri, hazırladıkları bir layiha (rapor)'la sıbyan mekteplerinin ıslahı, rüşdiyelerin bir düzene sokulması ve üniversite (Darü'l-Funun) açılmasını önerirler. Ayrıca, her düzeydeki eğitim kurumunun çalışmalarını izleyecek ve yönlendirecek bir *Meclis-i Maarif-i Umumiye* kurulması isteği de bu layihada yer alır. Nitekim bu raporun kabul edilmesinden sonra çalışmalarını sürdüren *Meclis-i Maarif-i Muvakkat* (Geçici Eğitim Meclisi), *Meclis-i Maarif-i Umumi* (Genel Eğitim Meclisi) adını alır.⁸⁰ Bununla birlikte ilk Bilim Akademisi olarak

⁷⁵Davison, a.g.e. (bkz. dn. 74) 1037

⁷⁶Modernleşme, gerçekte Batılılaşma şeklinde algılanmış ve daha sonraki dönemlerde de bu yöndeki edebi, kültürel çalışmalar teknik arayışların önüne geçmiştir.

⁷⁷Davison, a.g.e. (bkz. dn. 74) 1038

⁷⁸Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn. 10) 71

⁷⁹Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn. 10) 72

⁸⁰Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn. 10) 73

gösterilen *Encümen-i Daniş*, bu çabaların bir sonucu olarak 1851'de kurulur. Ancak kendisinden bekleneni veremeyince 1860'da kapatılmıştır.

Tanzimat Fermanı, devlet yönetiminde Padişahın yetkisini sınırlayan bir belge olması bakımından siyasî nitelik taşısa da, gerçekte eğitim ve sosyal yönü ağır basan bir belgedir. Bunun devamı olan ikinci adım, 1856 yılında batılı devletlerin istekleri doğrultusunda ilan edilen⁸¹ Islahat Fermanı'yla atılır. Bazılarına göre bu Ferman, 1839 Tanzimat Fermanı'yla, gayr-i müslimlere tanınan hakların batılılar tarafından azımsanması sonucu Ali ve Fuat Paşalar sayesinde ilan edilen bir teslimiyet vesikasından başka bir şey değildir.⁸²

Yabancı baskısı altında bulunan Bab-ı Ali'nin kabul etmek zorunda kaldığı Islahat Fermanı, aynı zamanda ileriye dönük bir ıslahat programı niteliğindeydi. Enver Ziya Karal, bu yüzden Osmanlı İmparatorluğundaki Hristiyan tebanın refahını düşünmek ve bu hususta gereken kararları almak Avrupa büyük devletlerinin eline geçmişti değerlendirmesini yapar.⁸³

Tanzimat ve ondan sonra kabul edilen Islahat Fermanı, Osmanlı Devletinin politikasında köklü dönüşümlere yol açar.⁸⁴ Meşrutiyetin ilanına kadar geçen otuz yedi yıllık bu dönem, eğitime de farklı şekillerde yansımıştır. Meseleyi askerî planda ele alanlar, Osmanlının savaşlarda yenilmesi ve sınırlardaki gerilemenin devam etmesi karşısında "askerî eğitim" in yetersizliğini gündüme getirir.⁸⁵ Avrupa tarzı askerî okulların bu dönemde açılmasında da bu düşüncenin büyük payı bulunmaktadır.

Osmanlı siyasal (idari) yapısındaki merkezileşme arzusu, beraberinde sivil bürokrasiyi gerektirmekteydi. Uzun süre, Osmanlı devlet bürokratlarını yetiştiren medreseler, yeni okulların (mektep) açılmasıyla devre dışı bırakılmak istenir. Aslında yeni açılan mektepler medreselerin yerine değil yanına konmuştur. Meselelere alternatif olarak düşünülen mekteplerde yeni bürokratlar yetiştirilmek isteniyordu. Böylece medreselerin işlevi din adamı ve müderris yetiştirmek gibi dar bir alana indirgendi. Hareket alanı sınırlandırılan medreseler, bağlı oldukları vakıfların da merkeze bağlanmasıyla tamamen merkezi yönetimin denetimine girmiş oldular.⁸⁶

1856 Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın aksine eğitime ilişkin maddeleri içermekteydi. Bu maddeler içerisinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne hizmet eden azınlık okullarının açılma müsadesi gibi önemli maddeler de bulunmaktaydı. Bu maddelerin

⁸¹İ. S. Sırma, *Tanzimatın Götürdükleri*, İstanbul (1988) 76

⁸²K. Doğan, *Tanzimatın Kiblesi*, İstanbul (1991) 121

⁸³Karal, a.g.e. (bkz. dn. 71) 122

⁸⁴İ. E. Başaran, *Türkiye Eğitim Sistemi*, Ankara (1993) 12

⁸⁵a.g.e. 13

⁸⁶Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 84) 13

gereği olarak "Tanzimat döneminde yasal düzenlemelerin ve kendine tanınan imkanların etkisiyle, azınlık okulları büyük gelişme gösterdiler".⁸⁷ Böylece azınlık okulları ülke bütünlüğü için gittikçe büyüyen bir tehlike haline gelmeye başlar.

Bu maddeye dayanarak, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan tüm milletler, okul açmak için hummalı bir çalışma içerisine girerler. Osmanlı Devleti'ne ait okulların sadece Müslüman milletlere değil, Müslüman olmayan milletlere de açılması,⁸⁸ Osmanlı eğitim işlerinin Müslüman ve gayri müslim üyeler tarafından oluşturulan "*Meclis-i Maarif*"⁸⁹ çe denetlenmesinin kabulüyle yabancıların eğitim üzerindeki tesirleri daha da yoğunlaşır. Ancak bu uygulamadan hoşnut olanlar da yok değildir.

Namık Kemal bu karma eğitimden "*Osmanlılık*" ülküsünü benimsetmek gibi bir yarar bekler. "Çeşitli mezhep ve ırklardan çocuklar aynı okullarda yetiştirilirse, zamanla ülkedeki halkların kaynaşması meydana gelebilecektir. Birbirlerine sanılarak büyüyen fidanların sonradan ayrılmalarının imkansız olması gibi..."⁸⁹

Yabancı tesirlerinin Osmanlı eğitimine resmen girmesi, Tanzimatın son yıllarında daha yoğun olarak hissedilir. Nitekim dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın gayretleriyle Fransız Eğitim Sistemi'nin bir benzeri, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Eğitim Genel Tüzüğü)"yle oluşturulmak istenir.⁹⁰

Osmanlı devletinin özellikle Fransa ile eğitimle ilgili konularda daha etkili bir diyaloga girmesi bu dönemde yaygınlık kazanır. Laik eğitim yoluyla "*Osmanlılık*" ideolojisini teşvik eden Fransız hükümetinin tavsiyesiyle, 1867'de Fransız Eğitim Bakanı Victor Duray'e Osmanlı Eğitim kurumlarının sistemleştirilmesi için bir proje hazırlattırılır.⁹¹

Duray'nin hazırladığı projede, dinler ve milliyetler arası ortaöğretim okullarının açılması, fen, tarih, hukuk, idare okutacak bir üniversite kurulması önerisi bulunmaktadır. Kabul edilen bu projeye dayanılarak 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarılır. Galatasaray Lisesi de bunun bir ürünüdür.⁹² Bu okulda okutulacak dersler Fransızca olacak ve Fransız edebiyatından başka, Türkçe, Latince, Grekçe, tarih ve müspet bilimler okutulacaktır. Fransız Eğitim Bakanı Duray'nin isteği doğrultusunda açılan bu okul, Osmanlı'nın batıdan gelen tekliflerin doğuracağı sonuçları düşünmeden nasıl kabul ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim bu okulların ilk müdürleri de Türk'lerden olmayıp

⁸⁷Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 152

⁸⁸Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 84) 14

⁸⁹Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 172

⁹⁰Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 84) 14

⁹¹N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul., (1978) 233

⁹²Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 233

Fransız, Ermeni ve Rumlardan atanmıştır.⁹³

Tanzimat döneminde eğitimin çağdaşlaştırılması yolundaki bütün çabalara rağmen (istenilen seviye elde edilemediği gibi) ilköğretim alanında da pek başarılı olunamamıştır.⁹⁴ Tanzimat'ın genel eğitim politikası içerisinde çeşitli milletlerin de Osmanlılaştırılması amacıyla orta mektepler (rüşdiyeler) yaygınlaştırılırken, bu dönemin dikkat çeken diğer bir eğitim faaliyeti de "öğretmen okulu" (Daru'l Muallim)'unun açılmasıdır. 1848'de Cevdet Paşa'nın önderliğinde, medrese mezunları arasından seçilerek alınan öğrenciler, Daru'l Muallimine yerleştirilirler. 1870'de de ilk defa kız öğretmenler yetiştirmek üzere "Daru'l Muallimat" kurulur.⁹⁵ Ancak bu okullar 1908 yılına kadar tam anlamıyla öğretmen yetiştiren okul olma hüviyetini kazanamamışlardır.

Tanzimat'ın eğitim alanındaki önemli başarılarından birisi de, 1862'den itibaren kız öğrencilerin ortaöğretim görmelerine imkan sağlanmış olmasıdır. Kızların eskiden beri mahalle mekteplerinde okuması gelenek olduğu haline geldiğinden, bunun ötesinde eğitim görme düşüncesi gerçekte çok cesaretli bir fikirdi.⁹⁶

Kız ortaokullarının açılması, kadınlar arasında mesleklaşmenin başlamış olduğunu kabul etmesidir. Bu gelişmeye paralel olarak Osmanlı'da ilk kez bir kadın öğretmen tayini 1873'de yapılmıştır.⁹⁷ Kadınların eğitim alanındaki etkinlikleri 1883'de okul yönetimi işlerine atanmalarıyla devam eder.

Eğitim alanındaki birçok çabaya rağmen, Tanzimat döneminde Medreselerin yenilenmesine doğru önemli gelişmeler olamamıştır. Bu noktada güdülen politika medreseleri katapmak veya medreseler üzerinde radikal tarzda değişiklik yapmak yerine, yüksek öğrenim alanında açılan dar'ul funun uygulamalarıyla öğrencilerinin ilgisini bu yöne kaydırmaktır. Nitekim yavaş yavaş açılmaya başlıyan modern okullara medrese öğrencilerin ilgi göstermesi de bu dönemde başlar.⁹⁸

Medreselerin dışında cereyan eden, fakat medreselere rakip olabilecek bir anlayışla girişilen bazı uygulamalar istenilen düzeyde sonuç vermemiştir. Geçici Eğitim Meclisi (Meclis-i Maarif-i Muvakkat) 1861'de medreselerin dışında yeni açılan okulları, ilk, orta, ve yüksek biçimde kademelendirme yoluna gitmesine rağmen bu kademelendirme kağıt üzerinde kalmıştır.⁹⁹ Sıbyan okulları hala Evkaf Nezareti (Vakıflar Bakanlığı)'na bağlı olarak eğitim

⁹³Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 239

⁹⁴Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 226

⁹⁵Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1)

⁹⁶Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 226

⁹⁷Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 227

⁹⁸Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 227

⁹⁹R. Özalp- A. Aydoğan, Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı, İstanbul (1977) 550

vermeye devam ederken, henüz ilk yada ortaokul mu olduğu belli olmayan rüşdiyeler ise, Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı)'na bağlı olarak açılmaktadır. 1869'da kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Tüzüğü) yeni açılan okulları kademelendirerek birbirine bağlamayı amaçlamıştır. Ancak Medreseler, azınlık okulları ve san'at okulları bu kademelendirmenin dışında tutulur.¹⁰⁰

Sivil eğitimde kurumlaşmanın en ciddi adımı kabul edilen 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, kızlar (6-10 yaşlar arası) ve erkekler için (7-11 yaşları arası) ilköğretim mecburiyetini getirir. Ayrıca bu Nizamname, yaptırım gücü olabilecek bazı maddeleri ihtiva etmesi bakımından ve şekil yönünden gerekli ciddiyeti de taşımaktadır. Nizamnamenin 12. maddesi, zorunlu eğitim çağında bulunan çocukların okula gönderilmesi konusunda, bazı yaptırımlar öngörmektedir. Buna göre, köy ve mahallelerde tesbit edilecek yetkili kişiler, çocuklarını okula göndermiyen ebeveynlere ihtar verebilecekleri ve üç ihtarla rağmen mazeretsiz olarak çocuğunu okula göndermiyenlere 5 kuruştan 25 kuruşa kadar para cezası verebileceklerdir.¹⁰¹

İlköğretim alanında ilk ciddi girişim olarak kabul edilen bu Nizamnameyle, ülke düzeyinde oluşturulması düşünülen Osmanlı Eğitim Sistemi, Cumhuriyet'e dek yalnızca İstanbul'da gerçekleştirilmiş, ülke düzeyinde çok az yeni okul açılabilmiştir.¹⁰²

"Nizamnamenin düşündüğü birçok teşkilat yapılamamış, mektepler ihtiyaca kafi miktarda açılamamış olduğu gibi, talim ve terbiye usulleri de ciddi ve büyük bir değişikliğe uğratılamamıştır"¹⁰³ Nizamnamede öngörülen ilkelerin hayata geçirilememesinde önemli etkenlerden birisi de okul inşaat ve tamirat masraflarıyla, öğretmenlerin ödenek ve diğer masraflarının aynı köy ve mahallede bulunan cemaatler tarafından ödenmesi hükmünün yer almasıdır.

Ancak atılan adımlar çok yavaş da işlese etkisini göstermiş ve Avrupa'da eğitim gören Selim Sabit Efendi'nin Süleymaniye'deki bir taş mektepte usul-ü cedide denen, öğretimde yeni ve akılcı metodları, araç-gereçleri kullanması¹⁰⁴ ile birlikte eğitimdeki yenileşme devam etmiştir. Başlangıçta medrese kökenli birçok eğitimcinin muhalefetiyle karşılaşsa bile, önceleri İstanbul'la sınırlı kalan bu gelişme, daha sonra ülkenin birçok yerinde uygulama alanı bularak yayılmıştır.

Tanzimat dönemi tahlil edildiğinde, Türk Eğitim Sistemi açısından bir başlangıç

¹⁰⁰Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 91) 14

¹⁰¹R. Özalp- A. Aydoğan, a.g.e. (bkz. dn. 99) 550

¹⁰²Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 91) 86

¹⁰³N. Atuf, Türkiye Maarif Tarihi, Ankara (1931) 138

¹⁰⁴Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn. 10) 19

sayılır. Okullaşma sürecinin hız kazanması, geleneksel eğitim metodlarının değişmesi ve laik eğitim anlayışının başlaması hep bu dönemin eğitim gayretleri içerisinde. Mektep-Medrese ikiliğinin ortaya çıkmasıyla, ilk kutuplaşmalar da bu döneme rastlar.

Tanzimat'ın eğitime getirdiği yeni çehre, I. ve II. Meşrutiyetle birlikte devam etmiş, 1876'da Kanun-i Esasî'nin kabulüyle de, her milletin kendi geleneklerine göre okul açma izni verilmiştir.¹⁰⁵

Kanun-i Esâsî'nin azınlık okullarına tanıdığı güvence ve yabancı ülkelerin koruması altındaki yabancı dille eğitim yapan okullara ilişkin düzenleyici ve denetleyici bir kural getirmemesi, bu okulların sayılarını hızla artırmıştır. 1900 yılında yabancı ülkelerin ve ülkedeki gayri müslimlerin açtığı okulların sayısı on binin, öğrenci sayısı da beşyüz binin üzerine çıkmıştır.¹⁰⁶

Hiçbir teftiş ve murakabeye tabi tutulmayan ve hemen hepsi muhtelif siyasî nüfuzlar altında çalışan bu mekteplerin, devletin denetimindeki okullarda da eğitim-öğretim açısından tahripkar tesirleri olmuştur.¹⁰⁷

"1908 inkılabından sonra Maarif Nezareti bu mektepleri teftiş ve programlarını tanzim etmek ve muallimlerinin intihabına [seçimine] karışmak, Türkçe tedrisini mecburî kılmak gibi bazı teşebbüslere girişti ise de azınlıklar mezhebî imtiyazlara, yabancılar kapitülasyonlara dayanarak bu cihetlere asla yanaşmadılar"¹⁰⁸ Bir türlü denetim altına alınamayan bu okullar Cumhuriyete kadar etkinliklerini sürdürmüşlerdir.

Yabancı okullar, Batının "şark meselesi" sloganıyla, Anadolu'da Türklere karşı giriştiği çok yönlü mücadelenin sadece bir parçasıdır. Türklerin Avrupa'ya akışının durdurulması, Avrupa'dan sökülüp atılması ve yüzyıllardır kendilerine ecel terleri döktüren Türk Milletinin Anadolu'dan tamamen çıkarılması esasına dayanan "Şark Meselesi" açılan eğitim kurumlarıyla hızla hayata geçirilmeye çalışılır. Batının gönüllü ajanları, misyonerler yürüttükleri sinsî çalışmalarla, İmparatorluk, kültürel dokusu, idari yapısı, sosyal ve iktisadi özellikleri itibarıyla didik didik edilir.¹⁰⁹

1789 Fransız ihtilaliyle birlikte başgösteren milliyetçilik cereyanı, Osmanlı'nın yumuşak karnı durumundadır. İstismara ve kışkırtmalara müsait çok uluslu bir imparatorluk, içten içe 1856 Islahat Fermanı'yla kilise inşa etme, okul açma ve hastane kurma gibi yeni tavizler koparan Batılılar, durumu çok iyi değerlendirir ve süratle İmparatorluğun çeşitli

¹⁰⁵Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 91) 15

¹⁰⁶Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 91) 15

¹⁰⁷Atuf, a.g.e. (bkz. dn. 103) 150

¹⁰⁸O. Ergün, Türkiye Maarif Tarihi, III, İstanbul (1977) 1292

¹⁰⁹N.Tozlu, Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Ankara (1991) 24

bölgelerinde okullar açarlar. Bu okulların başlarında ise batılı misyonerler bulunmaktadır."Misyonerlerin bir yandan okul, hastane, kulüp, yardım cemiyeti v.s. gibi merkezler yoluyla içimizdeki Hristiyan tebayı şuurlandırıp isyana hazırlarken, bir yandan da, eğitimleriyle Müslüman Türkleri Hristiyan Medeniyetine aşına kılıyorlardı."¹¹⁰

Dönemin Padişahı Abdülhamit yabancı okulların yıkıcı faaliyetlerini yakından izler.Çünkü bu okullar İmparatorluktaki değişikliklerin, batılı fikir ve düşüncelerin kaynağı durumundadır. Bu durum karşısında Padişah, Müslüman Türklerin bu okullara gitmelerine elden geldiğince mücadele etmez. Ancak buna rağmen Tevfik Fikret ve benzeri çok Türk yabancı okullara devam eder.Bkişiler daha sonra İmparatorluğun yıkılışında da önemli roller üstlenirler.

II. Meşrutiyeti'n ilanından sonra eğitim alanında yapılan çabalar Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen eğitim devriminin tohumlarını oluşturmuştur.¹¹¹ Bu dönemde, öğretim birliğini sağlamak amacıyla ilk girişimler yapılırken gelişen Türkçülük akımıyla birlikte eğitimde ulusallaştırma (Nationalize) çabaları yaygınlık kazanır.Arap harfleri yerine latin harflerinin Türk diline uygulanabileceğine ilişkin görüşler de gündeme gelir.

II. Abdulhamit dönemini oluşturan (1876-1908) bu süre içerisinde bir takım siyasi çekişmeler, başkent İstanbul'un bazı tedbirler almasını zorunlu kılmıştır. Özgürlük kısıtlamaları, sansür ve baskının (istibdat) bu dönemlerde sıkça kullanıldığı görülür. Eğitim alanında 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne işlerlik kazandırma çabaları da devam etmiştir. Bu dönemlerde altın çağını yaşıyan okulların başında yine özel okullar bulunmaktadır.

İlköğretimin birinci basamağını kapsayan ilkokullar açısından ilk kapsamlı gelişme, 1913'de kabul edilen *Tedrisat-ı İptidaiye-i Kanun-i Muvakkat-i* (Geçici İlköğretim Kanunu) ile olmuştur. Bu kanunla anaokulları ve ilkokullara ilişkin yeni ve kapsamlı hükümler getirilmiştir.

Çıkarılan kanunda geçici (muvaqqat) kaydı bulunmasına rağmen içerdiği hükümlerin birçoğu Cumhuriyet döneminde de yürürlükte kalabilmiş, hatta 1961'de yürürlüğe giren İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun kabulüne kadar devam eden bazı hükümler yer almıştır.¹¹²

İlköğretimin ilk kez mecburî ve ilkokullar (mekâtib-i iptidiye-i umumiye)'ın da parasız olması bu kanunla gündeme gelmiştir.¹¹³

¹¹⁰a.g.e. 42-43

¹¹¹Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 84) 15

¹¹²Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 231

¹¹³Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 231

"Kanun okulların örgütsel yapısı bakımından önemli bir değişiklik getirmiştir. O zamana kadar iptidai ve rüşdî adlarıyla mevcut olan okullar birleştirilmiş ve *mekatib-i iptidaiye* adını almışlardır. İlköğretim bu şekliyle 6 yıl olarak tesbit edilmiş ve herbiri 2 yıl süreli üç devreye ayrılmıştır. Devr-i ula, Devr-i mutavassita (vasatiye) Devr-i Aliye".¹¹⁴

1913'de kabul edilen bu kanunla ilköğretim programları da ele alınmış ve yeni bir program hazırlanmıştır. Ancak bu yeni program çerçevesinde eğitim verecek ehliyetli öğretmenler bulunamamıştır. Satı Bey'in büyük gayretleriyle yetiştirilen yeni öğretmenler sayesinde kısmen bir canlılık görülmüşse de, bu öğretmenlerin sayıca ihtiyacı karşılayacak düzeyde olmaması nedeniyle eski yöntem ve uygulamalar yeni okulların çoğunda sürüp gitmiştir.¹¹⁵

Eğitimin yeniden örgütlenmesi konusunda yapılan çalışmalarda Fransa örneği öncelikli olarak ele alınmıştır. Fransız sisteminin örnek alınması,¹¹⁶ yabancı dil olarak neredeyse sadece Fransızca'nın okutulması yönünde de yanlış bir anlayış getirmiştir. Okullardaki Fransız etkisi Cumhuriyetin ilk 30 yılı boyunca da devam etmiştir.

Eğitimin bu dönem içerisindeki genel görünümü istenilen düzeyde olamamıştır. 1916 senesine ait Maarif Salnamesinde İstanbul dışında -bugünkü Türkiye sınırları içerisinde- 12.516.900 kişi bulunurken, bu nüfusun ancak %7,3'ünü oluşturan 912.423 kişinin okuma - yazma olanağı elde edebildiği belirtilmiştir.¹¹⁷

Osmanlı Devleti bir yandan kendi ülkesinde yaşayan eğitim sorunlarıyla boğuşurken öte yandan önderlik ettiği islam milletlerine ve esaret altındaki soydaşlarına siyasal alanda olduğu gibi eğitim alanında da önderlik edebilme fırsatını yakalayamamıştır.¹¹⁸

1839'da başlayan ve 1919'a kadar uzayan bu çalkantılı dönem, eğitimin önem kazanması yanında iş ve eylemden çok, bazı tartışmalarla geçtiği görülür. Bu dönemde açılan birçok eğitim kurumu kendisinden bekleneni verememiştir. Esasen bu kurumlar yüzeysel bir şekilde ele alınarak kurulmuş, geleneksel eğitime zıt yeni anlayış ve yapılanmaları gündeme getirmiştir. Mümtaz Turhan bu çabaları değerlendirirken, "*Batıdakilerle benzerliği sırf isim benzerliğinden ibaret olan, fakat herhangi bir gaye ve hedeften mahrum, memletin hakikî ihtiyaçlarından uzak bir Maarif gittikçe genişleyen ve mütemadiyen bir çıg gibi kendiliğinden büyüyen teşkilatı ile, boş dönen ve yalnız gürültü çıkaran bir çark halinde memleketin bütçesinden çektiği muazzam paralarla sırf onun sırtından geçinen insanlar*

¹¹⁴Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 232

¹¹⁵Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 232

¹¹⁶Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn. 10) 105

¹¹⁷Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn. 10) 121

¹¹⁸Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn. 10) 122

ortaya atmıştır."¹¹⁹ der.

II. Meşrutiyet, kapanmakta olan altı yüzyıllık Osmanlı perdesinin son bölümünü teşkil ederken, 1918'e kadar iktidarda kalan İttihat ve Terakkî hükümeti de, Osmanlıyı savaştan savaşa sürükleyerek eğitim kadrolarını ve binlerce genç öğrenciyi de eritir.¹²⁰

Siyasal ve askerî gürültülerin daha yoğun olduğu bu dönemde "ulusal eğitim" sesleri duyulmaya başlar. Zaten II. Meşrutiyet'in temel sloganlarından birisi de "devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır" ifadesidir.

2.3. T.C. Eğitim Politikasının Oluşumu

Osmanlı Devletinde eğitim, 1839 Tanzimat Fermanıyla birlikte, bir kamu görevi olarak kabul edilmiştir. İmparatorluğun tamamına ilköğretim mecburiyeti getiren bu ferman, 1869 'Maarif-i Umumiye Nisamnamesi'nde ve 1876 "Kanun-i Esâsî'de de yer alır.¹²¹ Daha sonra çıkarılan anayasalarda da ilköğretim zorunluluğu yer almıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra(1908), o zamana kadar rastlanmayan bir fikir akımı meydana gelir. Bu dönem herkesin, İmparatorluğun geleceği hakkında düşünmeye, konuşmaya ve hatta yazmağa başladığı dönemdir.¹²²

Çeşitli akımların meydana geldiği bu devrede, maarif alanında birtakım çalışmalar yapılmaya başlanır. Ancak, herşeyin tartışma konusu olduğu bu dönemde, eğitim alanında da belirli bir yolun bulunması güçleşir. İlköğretime devlet bütçesinden para verilip verilmemesi bile, bu dönemde tartışma konusu olmuştur.¹²³ Çok kısa süren ve tartışmalarla geçen bu dönemde maarif alanında yapılan yeniliklerden çok, eğitim sistemi ve eğitimin fonksiyonu hakkında ileri sürülen görüşler dikkati çekmektedir. Bu şartlar içerisinde istikrarlı bir eğitim politikası oluşturmak mümkün olmamıştır.

Ancak Meşrutiyet, İmparatorluğun batmasına sebep olan Balkan ve Birinci Cihan Harbi gibi iki büyük felaketin yaşandığı kısa bir devir olmasına rağmen, fikir hayatımız bakımından, Cumhuriyet devrinde tatbik sahasına giren birçok meselenin ortaya atıldığı, tartışıldığı özlü bir devir özelliğine sahiptir.¹²⁴

Eğitim alanında girilen borçok yenilik, hükümetlerdeki istikrarsızlık ve maarif nazırlarının sık sık değişmesi yüzünden istenilen başarıya ulaşamaz.Ama bu dönem eğitim

¹¹⁹M. Turhan, Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri, İstanbul (1954) 8

¹²⁰Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn. 10) 125

¹²¹Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8, Ankara (1992), (Giriş kısmı) 4

¹²²H.A.Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul (1991) 219

¹²³Koçer, a.g.e. (bkz. dn. 122) 220

¹²⁴Koçer, a.g.e. (bkz. dn. 122) 220

meselelerinin etraflıca tartışıldığı bir dönem olması bakımından önemlidir. Herşeye karşın bu dönem eğitim konusunun sıkça tartışılması açısından önemli bir yer işgal eder.

Dönemin önemli eğitimcilerinden Emrullah Efendi'nin Tuba Ağacı Nazariyesi eğitimde yüksek öğretimden başlayan bir seferberlik öngörmesi yüzünden tartışma konusu olmuştur. Çağdaşı olan Satı Bey ise bu nazariye karşısında, eğitimin ilköğretimden başlayarak yükseköğretime doğru gelişebileceğini savunur. Satı Bey, çürük bir ilköğretime dayanacak yüksek öğretimin hiçbir zaman gelişemeyeceği fikrindedir.¹²⁵ Bununla beraber, eğitimin tüm düzeyleri arasında ilişkinin bulunduğunu, hiçbirinin ötekinden bağımsız ve kopuk biçimde ele alınamayacağı gerçeğine işaret eder.¹²⁶

Tartışmaların yoğun olarak yapıldığı bu dönem, artık Osmanlı'nın son zamanlarını yaşadığı dönemdir. Medreseler karşısında açılmaya başlanan mektepler artık ilk dönemdeki tepkileri çekmezken, şimdi bu mekteplerin eğitim örgütü içerisindeki yeri tartışılmaya başlanır. Eğitim alanındaki münakaşalar kurulmak istenen eğitim sistemi açısından önemli fikirler ortaya çıkarır.Emrullah Efendi'nin hazırladığı Maarif-i Umumiye Kanunu layihası, meclisten geçmeye muvaffak olamaz. Ancak bu kanunun yeniden gözden geçirerek ilköğretime ait kısmı Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu, Mebusan Meclisi'ne verilir. İlköğretimin mecburî olmasını da öngören bu tasarı okul masraflarının halktan vergi olarak toplanması esasını öngörmektedir.¹²⁷

Uzun münakaşalarla bir kaç defa şekil değiştiren bu layiha, Emrullah Efendi'den sonra Şükrü Bey'in Bakanlığı döneminde Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkatı adıyla (101 madde) kabul edilir.¹²⁸

İlköğretimin yaygınlaştırılması açısından önemli bir adım olan bu kanunun kabulüyle birlikte ilkokullar 6 yıla çıkarılmakta ve bu kanunla ilkokullar il özel idarelerine devredilmektedir.¹²⁹

Cumhuriyet'in eğitim felsefesinin ana ilkeleri Ziya Gökalp tarafından ortaya konur.1839 dad itibaren başlayan yeni dönemde, İmparatorluktaki bir takım zaruretler neticesinde meydana gelen yeni oluşumlar Gökalp tarafından fikri temellere oturtulmaya çalışılır.O'na göre Türk kültürünün esas kaynakları yeniden keşfedilecektir. Millet hayatının din, dil,sanat ahlak, ekonomik, teknolojik ve zihni safhalarının bir hamulesi olan bu kültür eğitimin de temeline oturtulacaktır.

¹²⁵Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 263

¹²⁶Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 264

¹²⁷F.R.Unat, Maarif Düşturu, I. İstanbul. (1928) 8

¹²⁸F.R.Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış, Ankara (1964) 42

¹²⁹Eğitim Fakültesi Dergisi, Hacettepe Üniversitesi, 8, Ankara (1992) 4

Kendisi de bir ittihatçı olan Ziya Gökalp, "millî eğitim" sorunlarını sistemli olarak ortaya atıp işlemeye başlar. Gökalp, bir slogan haline getirdiği "millî terbiye, asrî talim" ilkesi üzerinde ısrarla durur.¹³⁰ Gökalp'e göre terbiye (eğitim) ve talim (öğretim) kavramlarını ayrı ayarı ele alınarak islenmelidir. Çünkü her ikisi de farklı özelliklere sahiptir. *Terbiyeyi, bir kavmin harsını (kültürünü) o kavmin fertlerinde ruhî melekeler haline getirmek şeklinde yorumlar.* O'na göre "hars" cemiyetin hükümlerinin mecmuu olduğuna göre, terbiye ister istemez millî olmak zorundadır. Oysa talim, teknik bilgilerin fertlere öğretilmesidir. Her cemiyetin kendine has maddî teknik bilgileri yoktur. Bu bilgiler, bütün insanlığın ortak malıdır ve beynelmileldir. Bu sebeple talim millî değil evrenseldir.¹³¹

Gökalp, eğitimin amacını belirtirken, "fertleri toplumsal ve doğal çevreye uydurmak" şeklinde ifade eder.¹³² Din, dil, ahlak, hukuk, sanat ve ekonomi, fertlerin toplumsal çevrelerinden algıladığı değerlerdir. Bütün bu değerlere Ziya Gökalp kültür (hars), adını verir. Kültür ve eğitimin milletler arası olmadığını vurgulayan Gökalp, her milletin kendine özgü bir kültürü ve bu kültüre bağlı bir eğitim sistemi olacağını savunur. Eğitimi, örgün (müteezzi) ve yaygın (münteshir) olmak üzere iki kısımda ele alan Gökalp'ın en dikkat çekici özelliği, o dönemde milliyetçilik ve laiklik gibi kavramları yüksek sesle gündeme getirmesidir.

Dönemin yenilikçi ve milliyetçi simalarından birisi de, İ. Hakkı Baltacıoğlu'dur. Geri kalışımızı cılız, ruhsuz ve korkak nesiller yetiştiren ve millî olmayan eğitim sistemine bağlayan "Baltacıoğlu, eğitim sisteminin, üretim ve yaratıcılığa dayalı ve aynı zamanda da millî olması gerektiğine inanır ve bu alanda reform yapılması ihtiyacından söz eder.¹³³

Bütün bu görüşler "Mühendishane-i Bahr-i Humayun" adlı ilk batılı eğitim kurumunun açılmasıyla başlayan batılı eğitim düşüncesinin bir sonucudur. Batı ile münasebetlerin artması, ilk askerî ihtisas okullarının Türkiye'ye girmesiyle eğitimi modernleştirme çabaları da başlamıştır.

Eğitimin batılılaştırılması çabalarına direnen gelenekçiler de boş durmamışlardır. Uzun süre gelenekçiler ve yenilikçiler arasındaki fikrî münakaşa devam eder. Aslında eğitim reformunun problematiğini geçmişten alınan değerler sistemiyle, yeni kazanılan veya kazanılacak değerler sistemi arasında bir senteze ulaştırmak meselesi teşkil etmektedir.¹³⁴ Ancak sosyal değişmeye ön ayak olmaya çalışan eğitimciler, uzun süre bu ikilik

¹³⁰Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 270

¹³¹Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 1) 270

¹³²E. Aslan, Atatürkçü Düşünce Sisteminde Türk Eğitimi, Diyarbakır (1982) 23

¹³³N. Tozlu, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir İnceleme, İstanbul (1989) 147-150

¹³⁴Koçer, a.g.e. (bkz. dn. 122) 233

karşısında kalmış ve bu iki unsurun intibakına çaba sarfetmişlerdir.

Değişimin tam olarak hangi düzlemde olacağı açıklığa kavuşmamış bir zaman diliminde, Cumhuriyet eğitim politikası, Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında bile tam olarak ortaya konamamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin ilk anayasası olan 1921 Teşkilat-ı Esâsî, 1924'de tekrar gözden geçirilerek yeniden yazılmış ve Cumhuriyetin batıya dönük yüzü ilk defa ortaya anayasal çerçevede çıkmaya başlamıştır.

Eğitimin batıya dönük belirgin karakterleri de bu dönemlerde ortaya çıkmıştır. Batılı anlamda eğitimin yeni bireyler yetiştirmesi düşüncesine öncülük eden düşünürler arasında Tevfik Fikret ve Satıbey gibileri de bulunmaktadır.¹³⁵ Tevfik Fikret eğitimde özel girişimcilikten söz ederken, bir yandan da "yeni mektep" projesiyle ekonomik ve sosyal ilerleyiş için şart olan yeni bir eğitim sistemi kurma çabasıdadır. Ancak batıcıların da toplum için düşündükleri eğitimin, toplumsal ve kültürel amaçlarının ne olacağı sorusu üzerinde açıklığa kavuşmuş fikirleri bulunmamaktadır.¹³⁶

Ümmet toplumundan hızla ulus toplumuna gidilen bir dönemde, eğitim anlayışının Batı ve İslam arasında bocalama karmaşası uzun süre devam eder. Cumhuriyete hızla yaklaşıldığında eğitim kurumları da bu karmaşadan nasibini alır ve üç ayrı okul türüyle bunu yansıtır. Bu üç ayrı eğitim kurumu, medreseler, yabancı okullar ve yeni kurulan ancak yabancı okulların bir taklidi olan devlet okulları (mektepler)¹³⁷ dir. Bu üç kurumun birbirine zıt eğitim anlayışıyla insan yetiştirmesi, Osmanlı toplumunun en temel noktada bile nasıl ayrıştığını ortaya koymaktadır.

Medreselere yönelik hücumlar, 1916'dan itibaren değişik reformlarla artarak devam eder. Şeyhülislamlığın kabineden çıkarılması, şeriat mahkemelerinin Şeyhülislamlıktan alınarak Adalet Bakanlığına bağlanması birbirini izler ve nihayet bütün medreselerin Meşihatten alınarak, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla, Maarif Bakanlığı'na bağlanmasıyla kapatılması yolunda ilk adım atılır.¹³⁸

İlkokulların "sıbyan mektepleri"nden "ilk mektep" haline çevrilmesiyle bu okulların dinî etkiden kurtarılması amaçlanmıştır. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarının karışıklığı içinde başlayan çaba geleneksel sıbyan okullarının mahalle mekteplerine çevrilmesiyle başlar. Meşrutiyetle birlikte ilköğretim, üzerinde önemle durulan bir eğitim kesimi haline gelir.

Millî mücadele yıllarında halkın savaşa fiilen katılması, eğitimi neredeyse gündemden düşürür. Nevarki egemenlik haklarının geri alınması ve ulus bilincinin kazanılması ancak

¹³⁵Berkes, a.g.e. (bkz.dn. 91) 446

¹³⁶Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 447

¹³⁷Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 448

¹³⁸Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 452

eğitimle mümkün olabilecektir.¹³⁹ Nitekim bu dönemde, Kuvay-ı Milliye ruhunun en ücra köylere kadar yayılmasını sağlayarak işgallere karşı toplumu örgütleyen unsurlar arasında muallimlerin (öğretmenler) önemli rolleri olur.

Osmanlı Devletinin çöküş sürecinde ilerlemesi ve Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'nın başlatılmasıyla birlikte henüz bir asker olan Mustafa Kemal, adından söz ettirmeye başlar. 1921'de Ankara "Maarif Kongresi"ndeki konuşmasıyla, Cumhuriyet dönemi boyunca kısaca dile getirilen "Atatürkçü Eğitim" kavramı Türkiye gündemini işgal eder.

Atatürk'ün eğitime ilgi duymasını iki önemli nedene bağlayan Aytaç, bunları eğitimin kalkınmadaki önemi, ve yeni nesillerin yetişmesindeki etkin ve tayin edici rolü olarak ifade eder.¹⁴⁰

Atatürk'ün eğitim politikasıyla, ya da genel anlamda eğitimle ilgilenmesi, Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar uzanır. Savaşın devam ettiği 1921 Temmuz'unda, Ankara'da toplanan "Maarif Kongresi", izlenecek olan yeni eğitim politikasının esaslarını belirleme açısından bazı ipuçları vermiştir. Ancak, 1918-1923 ara dönemi ölüm kalım sorunlarının karabasanında eğitimi öne almak mümkün olamamıştır.¹⁴¹

Cumhuriyet eğitiminin hazırlık dönemi, 1920-1923 yılları arasında oluşur. 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.)'nin açılmasından sonra, ilk olarak Maarif Vekaleti adıyla bir bakanlık kurulur ve vekillğe Rıza Nur seçilir. Kurulan bu Maarif Vekaletiyle birlikte, Maarif Bakanlıkları ikiye çıkar. Daha önceki Osmanlı Dönemi'nde bir de İstanbul'da kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti vardır.¹⁴² Ancak, Ankara Hükümeti, Anadolu'daki ağırlığını hissettirdikçe Maarif Vekaleti de eğitimde tek söz sahibi olmaya başlar.

Maarif Vekaletinin karşılaştığı ilk önemli sorun öğretmen maaşlarının ödenememesi sorunudur. Daha sonra vilayete bağlı olan okulların vali veya vilayet meclisleri tarafından kapatılması gündeme gelir. Maarif Vekaleti, henüz yeni kurulmasından dolayı merkezde ve tüm yurttan sağlam bir teşkilat kuramadığından, önemli bocalamalar geçirir.¹⁴³

Bu ve benzeri yetersizliklere rağmen, eğitimin oluşacağı şekil bakımından Cumhuriyet eğitim politikalarının ilk oluşumları da kendini Atatürk'ün düşünceleri doğrultusunda bu dönemde göstermeye başlar. Atatürk geleneksel Eğitim Sistemini yetersiz bularak eleştirmektedir. Bununla birlikte yerine konmasını istediği yeni eğitim sisteminin ana ilkelerini

¹³⁹N.Sakaoğlu., Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İstanbul (1992) 12

¹⁴⁰K. Aytaç, Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar, Ankara (1984) 10

¹⁴¹Sakaoğlu, a.g.e. (bkz. dn. 139) 12

¹⁴²M. Ergün, Atatürk Devri Türk Eğitimi, Ankara (1982) 13

¹⁴³Ergün, a.g.e. (bkz. dn. 142) 14

de tesbit etmeye başlar.¹⁴⁴

"Cumhuriyetin kuruluşuyla İslami dünya görüşüne dayalı İmparatorluk Eğitim Sistemi, bütün yönleriyle laik bir çerçeveye oturtulur. Böylece İslam'dan intikal eden bütün değerler, bunların fert, cemiyet ve devlet çapında oluşturduğu yapılanma, dini kisveden soyulur. Bu açıdan okullar da eğitim felsefeleri itibariyle laikleştirilir."¹⁴⁵

Cumhuriyetle yönetilecek bir ülkenin eğitim programları ve eğitim sistemi, Cumhuriyetin öngördüğü ilkeler doğrultusunda şekillenecektir. Bu gereklilik, Kurtuluş Savaşı sırasında ortaya çıkmıştır. Bu amaçla 1921'de başlayan eğitim kongresi çabaları, 1923, 1924 ve 1925'de eğitim için dört kongre ve bilimsel kurul (Heyet-i İlmiye) tarafından devam ettirilir.¹⁴⁶ Bu kurullarda her düzeydeki okulun eğitim programlarını, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin gereklerine göre düzenlenmesine çalışılır.

Atatürk geleneksel eğitim ile ciddi bir biçimde hesaplaşma düşüncesini 16 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan "Maarif Kongresi"ndeki açış konuşmasında şöyle belirtir:

"Bugüne kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin, milletimizin tarihî tedenniyatında en mühim amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken eski devrin hurafatından evsaf-ı fikriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden; şarktan ve garptan gelebilen bil cümle tesirlerden tamamen uzak seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum."¹⁴⁷

Atatürk, geleneksel eğitimi milli olmamak, bilimsel zihniyete dayanmamak yöntemlerinin yaratıcılığı engellediği noktalarından eleştirir. 27 Eylül 1922'de İstanbul'dan, Bursa'ya gelen bir öğretmen grubuna yaptığı konuşmada yeni eğitim anlayışının ilkelerini ortaya koyar. Bunları iki ana noktada şöyle toplar.

1. Hayat-ı içtimaiyemize tetabuk etmesi,
2. İcabat-ı asriyeye tevafuk etmesidir.¹⁴⁸

Sonuç olarak Cumhuriyetle birlikte eğitim kendisine yeni bir rota belirlemiştir. Eğitim politikasının rotasını batıya dönük politikalarla çözen Cumhuriyetçiler, bu durumdan oldukça memnun görünürler.

"Toplumumuz batıya dönük bir uygarlığın rayına oturmuştur. Artık gidilecek yol bellidir, ilerledikçe de uygarlığı elde etmek doğal bir sonuçtur..."¹⁴⁹ Şimdiye dek izlenen bu

¹⁴⁴Ergün, a.g.e. (bkz. dn. 142) 12

¹⁴⁵N.Tozlu, Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Ankara (1991) 48-49

¹⁴⁶Başaran, a.g.e. (bkz.dn. 84) 16

¹⁴⁷Aytaç, a.g.e. (bkz. dn. 140) 13

¹⁴⁸Aytaç, a.g.e. (bkz. dn. 140) 14

¹⁴⁹F. Akıncı, Çağdaş Eğitim Düzenine Geçiş, Ankara., (1969) 13

eğitim politikasından memnun olmayan Atatürk, yeni anlayışı batıcı sistemler içerisinde devşirir, bunu da kalkınmada esas kabul eder.¹⁵⁰

Atatürk'ün düşlediği eğitim için "millî", "ulusal eğitim" gibi kavramları kullanması dikkat çekicidir. Atatürk millî eğitimi, doğudan ve batıdan gelen bütün tesirlerden tamamen uzak, millî ve tarihî yapımızla uyumlu bir eğitim olarak düşünür.¹⁵¹ Bu eğitimle milli kültür işlenecektir.¹⁵² Böylece Atatürk, yüzyıllardan beri milleti bağlayıcı unsur olan, birleştirici unsur olan din ve inanç unsuru yerine "ulusallığı" ikame eder. Atatürk mevcut geleneksel eğitimin düşlediği ulusal eğitimle bağdaşamıyacak kadar eskidiğini ve yozlaştığını düşünür. O'na göre geleneksel eğitim, ulusun geri kalışında önemli bir yere sahiptir.¹⁵³

Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının esasları bizzat Atatürk'ün çeşitli zamanlarda verdiği söylevlerinde belirir. Atatürk'ün konuşmalarında eğitimi şekillendirecek olan ana motifler başlıca üç ana grup içerisinde toplanabilir. Bunlar;

a- Millî Karakter Motifi

Atatürk, yeni eğitim programının gerek biçimde ve gerekse özde olsun milli bir nitelik taşımasını savunur. Bu görüşünü 1 Mart 1924'de T.B.M.M.'nin açılışında yaptığı konuşmasında şöyle dile getirir:

"Türkiye'nin terbiye ve maarif sisteminin her derecesinde, tam bir vüruh ve hiçbir tereddüde mahal vermeyen sarahat ile ifade etmek ve tatbik etmek lazımdır. Bu siyaset, her manasıyla milli bir mahiyete irade olunabilir."¹⁵⁴

b-Bilim ve Teknik Motifi

Bilim ve teknik kurulacak yeğitimin belirleyici karakterlerinden bir tanesidir.

"Evet, milletimizin siyasi, içtimai hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesinde ki, Türk Milleti, Türk san'atı, Türk şiir ve edebiyatı, bütün yönleriyle inkişaf eder."¹⁵⁵

¹⁵⁰ Arslan, a.g.e. (bkz. dn. 132) 29

¹⁵¹ Arslan, a.g.e. (bkz. dn. 132) 29

¹⁵² Atatürk'ün yabancı tesirleri doğu ve batı ayırımı yapmadan zararlı görmesi, yüzyıllar boyu İslami (doğu) gelenekleriyle yaşayan toplumun manevi mirasını da bir anlamda reddettiği işaretini verir.

¹⁵³ Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 524

¹⁵⁴ Aytaç, a.g.e. (bkz. dn. 140) 14

¹⁵⁵ Aytaç, a.g.e. (bkz. dn. 140) 14

c-Ekonomi Motifi

Atatürk yeni eğitimin diğer belirleyici bir ana motifini de 17 Şubat 1923'de İzmir'de toplanan "Türkiye İktisat Kongresi"ni açış konuşmasında dile getirir.

"...yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Çünkü... herşey bunun içinde mündemiçtir. Binaenaleyh evlatlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz, onlara o suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki, âlem-i ticaret, ziraat ve sanatta ve bütün bunların faaliyet sahalarında müsmir olsunlar, müessir olsunlar, faal olsunlar, ameli bir uzuv olsunlar. Binaenaleyh maarif programımız gerek iptidaî tahsilde gerek orta tahsilde verilecek bütün şeyler, bu noktai nazara göre olmalıdır."¹⁵⁶

Atatürk, bu temel motiflerde olduğu gibi diğer eğitim ilkelerinde de, toplum yaşamında, toplum düzeninde, devrimin etkisindeki olumlu gücünü daima dikkate alır. Çünkü gerçekleştirilen devrimler, eğitim alanda kendisine özgü koşulları ve amaçlarıyla uygulanmadıkça kalıcı olamazdı. Bu nedenle devrimin eğitime geniş ölçüde yansımaları ve dayanması ve özellikle bu alanında kendisini göstermesi çok doğal ve zorunludur.¹⁵⁷ Zaten yapılan her devrim gerçekte bir eğitim devrimi niteliğine sahiptir.

Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının oluşumu yönündeki bu girişimler, aynı zamanda eğitimin, yapısal anlamda teşkilatlanmasına da yansımıştır. Osmanlı döneminde başlatılan eğitim reformlarıyla bir çatı altına alınmaya çalışılan eğitim kurumları 1924 yılında çıkarılan "Tevhid-i Tedrisat" (Eğitimin Birleştirilmesi) kanunuyla birlikte Maarif Vekaletine bağlanır. Bu kanunla bütün eğitim kurumları, Eğitim Bakanlığının yetkisi altına alınır. Bununla beraber bütün medreseler eğitim hayatından kaldırılır.¹⁵⁸

Atılan bu adım, eğitimin dinî etkilerden uzaklaştırılması yönündeki isteğin ilk önemli adımıdır. Laik eğitim konusundaki bu ilk ciddi girişim Cumhuriyet eğitim anlayışını daha sonraki dönemlerde de pekiştirir. 1928'de devletin bir dinî olduğu maddesi de anayasadan çıkarılınca, okullardaki zorunlu din dersi öğretimi de kaldırılır.¹⁵⁹

Böylece 1839 Tanzimat Fermanıyla başlayan batılılaşma çabaları amacına ulaşırken yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim düşüncesi gittikçe belirginleşir.

¹⁵⁶Aytaç, a.g.e. (bkz. dn. 140) 15

¹⁵⁷M. R. İnan, "Atatürk'ün Eğitimci Kişiliği" Cumhuriyet Döneminde Eğitim, İstanbul (1982) 3

¹⁵⁸Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 524.

¹⁵⁹Berkes, a.g.e. (bkz. dn. 91) 524.

3.EĞİTİM SİSTEMİMİZDE İLKÖĞRETİMİN KURULUŞ VE ORGANİZASYONU

3.1. OKUL ÖNCESİ EĞİTİM VE GELİŞİMİ

Okul öncesi eğitimin tarihsel kökleri çok eskilere, ta Platon'a kadar uzanır. Platon Cumhuriyet (Devlet) adlı kitabında "oyun aracılığıyla eğitim" düşüncesini ileri sürerek okul öncesinde de eğitim verilmesi gereğini işaret etmiştir. XVIII. yüzyılda, birçok eğitimci tarafından okul öncesi eğitimi ele alınmıştır. Bunlar içerisinde Montaigne, Reusseau, Madam Montessori, Dr. Decroly, Pastoloji, Frobel, Piget, Miss Parkhurst (Dalton Planı) ve Carleton Washburn (Winneka Planı)'u sayabiliriz.

Okul öncesi eğitime geniş anlamda 1620 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde, 1640 yılında da Avrupa'da, bilhassa Fransa, İngiltere, İsviçre, Almanya, Hollanda ve Belçika'da yer vermeye başlanmıştır.¹

Fransa'da 1774'de Jean Fredrich Oberlin çocukların sağlığını korumak için ilk defa anaokulu açmış, bunu 1867'de Madame Pape Carpentier, daha sonra da Madame Kergonert, Jules Ferry, Ferdinand Guison bugünkü anlamdaki ana okullarına çevirmişlerdir.²

Okul öncesi eğitiminin gelişiminde "çocuğun bulunduğu çağ içinde kişilik gelişmesine yardım" gibi temel eğitsel yaklaşım bulunmaktadır. Okul öncesi eğitimi, ilkökul çağı öncesinde bulunan çocukların (0-6 yaş) eğitimini konu alan ve bunların okula (ilkökula) hazırlanmalarına yardımcı olan bir eğitim sürecidir.

Bilindiği üzere karakter teşkili en etkili bir şekilde çocukluk çağında, özellikle de ilk altı yaş içerisinde oluşmaktadır.Çoğu psikoloğ bunda hemfikirdir.Bu yüzden okul öncesi eğitimi gittikçe benimsenir ve insanın eğitim sürecinde önemli bir yere sahip olur.

Okul öncesi eğitimi, zorunlu öğrenim çağına kadar olan çocukların zihinsel, fiziksel, duygusal ve sosyal gelişmelerini, sistemli bir ortam içinde daha iyi sağlayan, yeteneklerinin gelişmesine yardım eden, onları temel eğitime hazırlayan ve temel eğitim bütünlüğü içerisinde yer alan bir eğitim devresi⁴ olarak görülmüştür.

¹ S. Kantarcıoğlu, Anaokulunda Eğitim, İstanbul (1992) 8

² a.g.e. 8

⁴ Okul öncesi Eğitim, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu yayınları, Ankara (1977) 40

Çocuğun esas çevresi olan ailelerin okul öncesi dönemde karşılaştığı problemlere yönelik tutumlarının, çocuğu önemli ölçüde etkilediği görüşü, eğitimciler tarafından, gelişim ve ruh sağlığı açısından önemli⁵ görülür.

Aile içerisinde geçen okul öncesi dönem hem çocuk hem de ana-baba açısından doyulmaz yıllar olsa da, ruhsal sorunların ve uyumsuzlukların oldukça yoğun olduğu dönemlerdir. Yörükoğlu, kimliğin hızla oluştuğu bu sevimli yaramazlık çağını, aynı zamanda ruhsal sorunların yeşerdiği bir dönem olarak niteler. Çünkü ileri yaşlarda ağır ruhsal bozukluklarla sonuçlanabilecek sapsmalar, gelişme sapsmaları bu dönemde göze çarpmaya başlar.⁶

İlkokula başlamasından önceki dönemde, çocukta var olan eğitim ihtiyacı, okul öncesi eğitim kavramına anlam kazandırmıştır. Aile eğitimi ile ilköğretim (ilkokul) arasındaki bu boşluğun değerlendirilmesi düşüncesi, okul öncesi eğitimin doğuşunda önemli bir etken olmuştur.

"Ayrıca her eğitim alanında olduğu gibi okul öncesi eğitim döneminde de, çocuklara çeşitli becerileri verme ve kendi çağlarına uygun olarak dünyaya bakış açısı kazandırma gereği, bu eğitim alanına daha büyük önem kazandırmıştır..."⁷

Okul öncesi eğitimin gelişmesi konusunda tek neden bu değildir kuşkusuz. Bu konuda önemli etkenlerden bazıları özet olarak şöyledir:

1- İlkokula başlayıncaya kadar, zamanının büyük çoğunluğunu sokakta geçiren çocukların, kontrolsüz olan bu dönemde, yanlış alışkanlıklar edinmeleri kaçınılmazdır. Oysa ilkökul öncesinde onlara bu eğitimle hem oyun , hem de olumlu alışkanlıkları kazandırma imkanı sağlanmış olacaktır.

2- Okul öncesi dönemde ailesiyle (özellikle anneyle) birlikte olan çocuklar, endüstrinin gelişmesiyle (buna paralel annenin iş hayatına girmesi) ailedeki bu yardımcısını da kaybetmiştir. Çocukların eğitimlerinden daha çok, bakımlarının sağlanması amacıyla, anaokulu ve kreşler (çocuk yuvaları) gibi kurumlara gereksinme duyulmuştur.

3- Eğitim ve psikoloji alanındaki gelişmeler, okulöncesi çağın, çocuk açısından, verimli bir çağ olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Zihinsel gelişimin çok hızlı olduğu bu dönemde (3-6

⁵ Kantarcıoğlu, a.g.e. (bkz. dn 1) 8

⁶ A. Yörükoğlu, Okulöncesi Eğitim, Ankara, Unesco. Türkiye Milli Komisyonu (1977) 99

⁷ F. Öz, "Okul Öncesi Eğitim" Cumhuriyet Döneminde Eğitim, İstanbul (1983) 235

yaş arası) hem sosyal hem de bireysel açıdan çocuğa çok şeyler kazandırmanın mümkün olduğu anlaşılmıştır.

Okul öncesi eğitiminin gereğine işaret eden bu faktörler XX. yüzyılın ortalarından sonra bu alandaki gelişmelere önemli katkıda bulunmuştur.

Batı'daki okul öncesi eğitimin gelişmesinde ilk hareket, XIX. yüzyılın başlarında Alman eğitimci F.Wilhelm Frobel (1782-1852) ile başlar. Frobel, Pastalozzi'nin kurmuş olduğu öksüzler yurdunu bir süre yönettikten sonra "oyun aracılığıyla eğitim" ilkesine dayanan "çocuk bahçesi" adlı okulunu açar.⁹ XX. yüzyılın başlarında Fransa ve İngiltere'de de okul öncesi eğitim çalışmalarında hızlı gelişmeler olmuştur.¹⁰ Amerika Birleşik Devletlerinde XIX. yüzyılın ortalarında okul öncesi eğitime büyük önem verilmiştir. Sovyetler Birliği ve diğer Batı ülkelerinde okul öncesi eğitimin kapsamlı uygulaması genel olarak 1950'lerden sonra başlamıştır.

Okul öncesi eğitimin, toplumsal ihtiyaç olarak gündeme gelmesi, sanayi devrimine rastlar. Endüstrinin yaygınlaşmasıyla birlikte istihdam genişlemesi kadınların da iş alanına yönelmelerini sağlar. Çalışan annelerin sayısının hızla artması, ailedeki çocukların yetiştirme sorununu da bareberinde getirmiştir. Bu sorun okul öncesi eğitimi "sosyal zaruret" olarak karşımıza çıkarmıştır.¹¹

Okul öncesi eğitimin, psikolojik açıdan ele alınması , okul öncesi eğitimin amaçları bağlamında önemli bir yere sahiptir. Zihin gelişiminin okul öncesinde çok hızlı oluşu bugün okul öncesi eğitimin de zorunlu eğitim kapsamında değerlendirilmesi fikrini yaygınlaştırmıştır. Okul öncesi eğitimin amaçları bu alandaki eğitimin ihmal edilmemesi gereğini ortaya koymaktadır. Okul öncesi eğitimin bazı temel amaçları ise şöyle sıralanabilir:

a- Çocukların beden, zihin ve duygu gelişiminin sağlanması ve iyi alışkanlıkların kazandırılması

b- Çocuğun temel eğitime hazırlanması

c- Şartları elverişsiz çevrelerden ve ailelerden gelen çocuklar için ortak yetiştirme ortamının sağlanması

⁹ F. Kanad, Pedagoji, I, Ankara (1948) 42

¹⁰ Öz., a.g.m. (bkz.dn 7) 237

¹¹ Kantarcıoğlu, a.g.e. (bkz. dn 1) 8

d- Çocukların anadillerini doğru ve güzel konuşmalarının sağlanması¹²

Bu ve benzeri eğitsel amaçlar gözönüne alındığında, ülkemizdeki okul öncesi eğitimin, arzu edilen düzeyin hayli altında bulunduğu görülecektir.

Modern anlamda okul öncesi eğitimin, çocuk "kişiliği" üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu görüşü, bu eğitimin geleneksel faktörlerin¹³ ötesinde çok daha önemli olduğunu göstermektedir. Özellikle çocuğun sosyalleşmesi, toplumsal kurallara uyması, başkalarına riayeti öğrenmesi bu eğitimden beklentilerdir. Bu yüzden bu çağda verilecek eğitim önemlidir.

Okul öncesi eğitimin, özen gösterilmesi gereken bir alan olması itibarıyla, bu alanda çalışacak eğitimcilerin yetiştirme sorununu da beraberinde getirmiştir. Okul öncesi eğitim sadece çocuğu avutma ameliyesi olmadığı gerçeğinden hareketle, çocuğun bulunduğu yaş dikkate alınarak eğitsel bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

1962 yılında yayınlanan, M.E.B. Tebliğler Dergisi, Anaokullarının açılabilmesi için bazı şartlar getirmişti. Buna göre Anaokulunun açıldığı binanın oda sayısı, oyun yerleri, bahçesinin büyüklüğü, öğretim araçlarının miktar ve çeşidi, çocuk sayısına bağlanmıştır. Ancak bir anaokulunun açılabilmesi için enaz bir oyun odası, bir yemek, ve eşya muhafaza odası olmak üzere üç odadan ibaret bir bina ile bir kum havuzu, çeşitli açık hava oyun araçları, oyun ve istirahat elverişli bir bahçe veya açık hava oyun yeri (teras) sağlanması zarurudur.¹⁴

Okul öncesi eğitimin genel eğitim içerisine alınması, bu yüzden önemli görülen delillerin sunulması bizce sadece bir görüşü, işin bir yönünü aksettirir. Ana kucağından bu yaşta koparılan çocuklarda, sağlıklı bir kişilik ve karakter hasıl etmek oldukça güçtür. Çocuğun ihtiyacı olan sevgi, ancak annesinin ilişki ve irtibatlarıyla tatmine yönelir. Onu bu temel ihtiyaçtan mahrum etmek, bir yetiştirme düşüncesine dayalı olamaz. Bu, başka ihtiyaçlardan, başka görüş ve düşüncelerden kaynaklanmış olabilir. Eğer çocuk-anne ilişkileri, yetiştirmede esassa, bunun yerini herhangi bir kurum dolduramıyorsa, herşeyden önce insanları, yetiştirecek nesle bunu sağlamalıyız. Yoksa, hayali olarak ilkokul öncesi eğitimin faydalarını sıralamak, böyle olabileceğini düşünmek bir gerçeğin ifadesi değildir. Bugün kitabı olarak aynı şeyleri normal eğitimden beklemiyormuyuz?

¹² Milli Eğitim Temel Kanunu, Kanun No: 1739, T.C. Resmi Gazete 24.6.1973. Sayı: 14574

¹³ Bu faktörler daha önce aileyapısı, endüstriyel ortamın okul öncesi eğitime zemin hazırlaması v.s. gibi faktörler olarak dile getirilmişti.

¹⁴ M.E.B. "Tebliğler Dergisi" 25, (23.7.1962), 1213

Böyle yetişen nesil bizim beklentilerimizi yalanlıyor. Aynı şey, dahada kötü bir şekilde okul öncesi eğitimde meydana gelecek, ve bu boşluğu doldurma, harcanan nesli yenileme imkanımız da olamayacaktır.

Ayrıca çocukları bu ilk dönemden itibaren sisteme göre şekillendirmeye ahlaken ve hukuken de hakkımız yoktur. Annenin çocuğuna zaman ayırmasını önemli bir problem olarak görüp farketmeliyiz.

3.2. Okul Öncesi Eğitim Kurumları (Anaokulları ve Kreşler)

Okul öncesi eğitimin Osmanlılarda ilk defa Fatih döneminde "sıbyan mektepleri" adıyla ele alındığı bilinmektedir. Bu okullar bir nevi "ana okulu" vazifesini görmektedir.

Yenileşme dönemiyle birlikte, askeri okullarla başlayan gelişmeler, daha sonra ilk ve ortaöğretimi de kapsıyacak şekilde genişlemiştir. Sıbyan mekteplerinin "rüşdiye" adını alması Ergin'e göre bu okulların ilkokula dönüştürülmesi anlamına geliyordu. Akyüz ise bu okulların 5-6 yaşındaki çocuklara 3-4 yıl boyunca Kur'an okumayı, güzel yazmayı, namaz kılmayı ve duaları öğretmek gibi bir yapıyla, "ana mektepler" olarak görmek yerine bunları çok basit bir ilkokul olarak görmek¹⁵ daha uygun olacaktır.

Yenileşme döneminde kurulan "rüşdiye" ler ise, ilkokulların birer uzantısı olarak daha üst eğitim-öğretim veren, üst sınıflar durmundadır. Fakat rüşdiyeler, ileriki dönemlerde ortaöğretimin en alt düzeyi durumuna¹⁶ gelmişlerdir.

Tanzimat Fermanı geleneksel Osmanlı öğretim kurumlarından medrese ve sıbyan mekteplerine ait yeni bir düzenleme öngörmemiştir. Böyle bir düzenlemenin yapılamamasındaki asıl maksadın, medreselilerin tepkisinden kaçınmak olduğu sanılmaktadır.

Sıbyan mektepleriyle ilgili ilk kanuni düzenlemeler ancak 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle gündeme gelmiştir. Bu nizamnamede sıbyan mektepleriyle ilgili maddelerden bazıları şu şekilde yer almıştır.¹⁷

¹⁵ Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul (1991)100

¹⁶ Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 15) 100

¹⁷ Akyüz, a.g.e. (bkz. dn. 15) 108

Her mahalle ve köyde en az bir sıbyan mektebi bulunacak, Müslüman-Hristiyan karışık yerlerde ise her toplum için ayrı bir mektep bulunacaktır. (Md.3)

Sıbyan mekteplerinin öğretim süresi 4 yıldır. Öğretim programında yer alan dersler ise şunlardır: Usul-ü cedid vechiyle elifba, Kur'an-ı Kerim, tecvit, ahlak risaleleri, ilmhal, yazı talimi, mutasavvar fenni hesap, muhtasar Tarih-i Osmani, muhtasar coğrafya, malumat-ı nafia risaleleri (Hristiyan sıbyan mekteplerinde kendi dinleri, Osmanlı Tarihi de kendi dillerinde okutulacaktır.) (Md.6)

Kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur. (Md.9)

Nizamnamenin 9. maddesi, sıbyan mekteplerine alınacak kızların 6-10, erkeklerin ise 7-11 yaş sınırlarını açık olarak belirtmekle bu okulların ilkokul çağındaki çocukların devam edebileceği bir okul olduğunu gösterir. Nitekim 6.madde de okul süresinin 4 yıl olması ve öğretim programının tarih, coğrafya, hesap, yazı gibi dersleri ihtiva edeceğinin belirtilmesi bu okulların bir ilkokuldan farklı olmadığını açıkça göstermektedir. Yine 3 maddede sıbyan mekteplerinin her mahalle ve köyde bulunması zorunluluğu da bu okulların zorunlu ilkokul uygulaması hüviyetinde olduğunu göstermektedir.

Anaokullarının bugünkü yasal altyapısı ise 1913'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanun-u Muvakkati'deki bazı hükümlerle belirlenmiştir. Kanunun 3. maddesi anaokullarını, ilköğretim içerisinde mütaala etmiştir. Osmanlı İmparatorluğundaki anaokullarının örgütsel kuruluşu da bu kanuna dayanmaktadır.¹⁸

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati'ye göre, ilköğretim (Tedrisat-ı İptidaiye) içinde yer alacak okullar şu şekilde sıralanmıştır:

Ana mektepleri ve Sıbyan sınıfları, Mekâtib-i İptidaiye, Elişleri ve ihtiraf mektepleri .

Yine bu kanunun dördüncü maddesinde, ana mekteplerinde, çocukların yaşlarına uygun oyun, gezi, elişleri, ilahiler ve çeşitli eşyaların tanıtılması gibi hususların dikkate alınarak verilmesi istenmiştir. Aynı madde, ana mekteplerinin 4 yaşından 7 yaşına kadar olan çocuklara yönelik olduğu da belirtilmiştir.¹⁹

¹⁸ H.Cicioğlu, Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortöğretim, İstanbul (1982) 21

¹⁹ Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1523) 83

1913 yılında çıkarılan bu ilk kanundan sonra 1915'de daha detaylı biçimde "Ana Mektepleri Nizamnamesi" yayınlanır.²⁰ Bu yönetmelikle birlikte anaokulları ve anasınıflarının açılmasına başlanmıştır.

1915 tarihli bu Nizamname önemli bir adım olmuş ve bu okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla "Anaöğretmen Okulu" açılmıştır.²¹ Öğretim süresi bir yıl olan bu okulun ömrü uzun olmamış dört yıl eğitim verdikten sonra 1919'da kapatılmıştır.²² Bu okulda dört yıl boyunca 370 adet öğretmen yetiştirilmiştir.

Ana Mektepleri Nizamnamesiyle birlikte İstanbul ve birkaç büyük şehirde anaokulları açılmaya başlanır.²³ Nizamnamede anaokulları, ilköğretimin en alt basamağı olarak bildirilmiş, bu okulların devlet eliyle veya özel olarak kurulabilmesine imkan tanınmıştır. Nizamnamenin diğer önemli maddeleri de şu şekildedir.

Bu okullarda 4-5-6 yaşlarındaki çocuklar kız erkek ayrımı yapılmadan aynı sınıfta okutulacaktır. (Md. 5)

Bu okullarda görev yapacak kadın öğretmenler için Dar'ul Muallimat Ana Muallim şubesinden mezun olmak veya bir ana mektebini güzel bir şekilde idare edebileceğine dair vesika bulunmak veya yapılacak imtihanda öğretmenlik yapabileceğini ispat etmiş olmak ve bunun yanında Türkçeyi güzel konuşma şartları aranacaktır. (Md.6)

Öğretmenler Osmanlı tabiiyetine mensub olacaktır. (Md. 12)²⁴

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda eğitimle ilgili yapılan ilk düzenlemelerde anaokulları dikkate alınmamıştır. Anaokullarının gerek Osmanlı İmparatorluğu ve gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında gelişmemesi Türk toplumunun aile yapısıyla da ilgilidir. Özellikle Avrupa'da sanayi devrimiyle birlikte bir zorunluluktan kaynaklanan anaokulları Osmanlı toplumu için olduğu kadar yeni Türkiye Cumhuriyeti için de önemli bir ihtiyaç değildir. Anaokulların işlevi Türk aile yapısı içerisinde zaten sürdürülmektedir.

²⁰ Maarif Düsturu, İstanbul (1927) 142

²¹ B.Ediz, Milli Eğitim Düsturu- Tüzükler, İstanbul (1951) 47

²² Anaokullarına öğretmen yetiştiren bu okulların kapatılmasından sonra resmi anaokulları da kapanmıştır.

²³ Akyüz, a.g.e. (bkz. dn 15) 145

²⁴ Milli Eğitimle İlgili Mevzuat. (1857-1923) a.g.e.(bkz.dn.21) 548 v.a

Annenin ev dışında çalışması Türk toplumu için çok yeni bir olgudur. Türkiye'nin 1940'lı yıllarda sanayileşme yolunda attığı adımlar, kadınların da çalışma alanına yönelmelerini sağlamıştır. Bu döneme kadar anaokullarının fazla dikkate alınmadığı görülmektedir.

1927-1928 öğretim yılında Ankara'da açılan Anaöğretmen Okulu 1930-1931 öğretim yılında İstanbul'daki Kız Öğretmen Okulu'na nakledilmiştir. 1933 yılında ise resmen kapatılmıştır.²⁵ Resmi ana okullarının Türkiye'deki faaliyetleri de 1927-1933 yılları arasına rastlamaktadır.

T. C. Eğitim kademeleri içerisinde en yavaş gelişme gösteren "okul öncesi eğitim" olmuştur. Okul öncesi eğitim genellikle büyük kentlerde yoğunlaşmıştır. Okul öncesi eğitimle ilgili sayısal gelişme şöyledir. (1923-1970 arası)

Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Öğrenciler			Öğretmen
		Erkek	Kız	Toplam	
1932-33	92	1990	1905	3895	32
1940-41	51	889	801	1690	60
1950-51	52	941	819	1760	71
1960-61	64	1535	1195	2730	104
1970-71	112	2299	1902	4201	185

*Tablo 1.1932-1971arasında resmi ve özel ana okullarında sayısal gelişmeler*²⁶

1940 yılında çıkarılan bir tamimle, ana okullarının yeniden açılmasına başlanır. Bu tamimle fabrikalarda çalışan ve çocuğunun bakımını yapacak kimsesi olmayan annelere yardım ve çocuklarının eğitimlerinin tamamlanması amacıyla, bütçesi elverişli illerde, anaokullarının açılması istenir. Ancak özel idare bütçelerinin darlığı, bu okullarının kurulmasına veya var olanların çoğaltılmasına imkan vermemiştir. Bu tüzükten başka 1952 yılında hazırlanmış olan

²⁵ Öz, a.g.m. (bkz.dn 7) 240

²⁶ Akyüz, a.g.e. (b.k.z. dn 15) 299

"Anaokulları Programı ve Yönetmeliği" çıkarılmıştır.²⁷ Bu tüzük 1954 yılına kadar uygulamasız "Özel Anaokulu" açmak isteyenlerin başvuracağı bir rehber niteliğinde işlev görmüştür.²⁸

1954'te 780 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisinde yayınlanan "Anaokulları Yönetmeliği" okul öncesi eğitimin önemini geniş manada tesbit etmiş ise de, maddi imkan isteyen Ana okullarını çoğaltmak mümkün olamamıştır.

Okul öncesi eğitim, yapılan bu düzenlemelere rağmen önceki tabloda da görüleceği üzere fazla bir gelişme gösterememiştir. Anaokullarının gerek okul sayısı ve gerekse öğrenci adedi bakımından gelişmesi 1970'li yıllardan sonra mümkün olabilmektedir. Ancak gelinen bugünkü nokta itibariyle de okul öncesi çağ çocukları nazara alındığında, istenilen düzeyin çok gerisinde olduğumuz görülecektir. Bugünkü okul öncesi eğitim kurumları, yaş gurupları itibariyle, 0-2 yaş çocukları için kreş, 2-4 yaş çocukları için yuva ve 4-6 yaş çocukları için anaokulu veya anasınıfı olarak hizmet vermektedir.

Okul öncesi dönem çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere açılmış anaokulları ve anasınıfları Millî Eğitim Bakanlığına bağlı hizmet verirken, çocuk yuvası, gündüz bakımevi, çocuk kulübü adlarıyla, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü'nün denetiminde açılmış özel-resmî, okul öncesi eğitim merkezleri ve bunların yanısıra işyerleri tarafından açılan kreşler bulunmaktadır.

3.3.Özel Eğitim

Özel eğitim kavramı çok kere "özel öğretim" kavramıyla karıştırılmıştır. "Millî Eğitim Sistemi içerisinde kamuya ait olan okullar dışında, özel şahıs, kurum, vakıf ve dernekler tarafından yürütülen okullar "özel öğretim" kapsamındadır. Bir anlamda "özel öğretim", "paralı öğretim"dir.

Özel eğitim alanı ise, bir özörlöler alanı olarak görölür. Bedeni, zihni, duygusal v.s. yönlölerden normal eğitim alan çocuklarla, bu eğitim ve öğretili izleyemeyecek derecede herhangi bir engeli olan çocuklarla uğraşan alan, özel eğitim alanıdır.

²⁷ Öz, a.g.e. (b.k.z. dn 7) 240

²⁸ Kantarcıoğlu, a.g.e (bkz.dn.1) 9

Özel eğitim kapsamına giren çocuklar ise "Özel, Eğitime Muhtaç Çocuk" (Ö.E.M.Ç) kavramıyla izah edilmektedir²⁹. Eğitimciler tarafından çok çeşitli "özel eğitim" tarifleri yapılmaktadır. Özsoy, "çocukların akademik, iletişim, devim ve uyum alanlarında önemli eksiklik - kusur yaratan durumların, önlenmesi uğraşısıdır" ³⁰ diye tanımlar. Bu tariftten de anlaşılacağı üzere özel eğitim, çeşitli özellikleri bakımından engelli, eksik ve normallerin çok üstünde farklılık gösteren (üstün zeka ve yetenekli) çocuklar için değişik eğitim önlemleri gerektirmektedir.

Özel eğitime muhtaç çocuklar, ayrıcalıklı çocukların bir bölümünü oluşturmaktadır. "Genellikle ayrıcalıklı çocuklar denilince, zihinsel, duygusal, fiziksel, sosyal ve iletişime ilişkin özelliklerinde, normallerden önemli derecede farklılık gösteren çocuklar anlaşılmaktadır."³¹

Ayrıcalıklı çocuklar anlamında, başka terimler de kullanılır. Bunlar içerisinde "sakat çocuklar", "arızalı çocuklar", "özürlü çocuklar" ve "engelli çocuklar" sıkça kullanılan kavramlardır.

Son yıllarda benimsenen terim ise, "engelli çocuklar" terimidir. Bütün bu terimler "özel eğitime muhtaç çocuk" kavramı ile izah edilmektedir.

Özel eğitime muhtaç çocuklar, ortak bazı özelliklerine ya da eğitim gereksinmelerine göre sınıflandırılmaktadır. ³²

İnsan olarak dünyaya gelen her bireyin doğal ihtiyacı ve hakkı olan eğitimin,³³ kişilerin yetenekleri yönünde ve alabilecekleri düzeyde verilmesi üstün insanlık anlayışının bir gereği sayılmıştır. Modern devletlerin sıkça kullandığı fırsat eşitliği ilkesi, bireylerin yapılarına uygun eğitim anlayışında düğümlenir ki, bu doğrudan doğruya özel eğitimi kapsar.

Yapılan bilimsel çalışmalar, insanlar arasında bir çok hususlarda bireysel ayrılıkların bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. "Yapı, görevler ve gelişim yönünden farklılıklar yanında, çevre,

²⁹ Y. Özsoy- D. Çağlar-M.Enç, Özel Eğitime Giriş, Ankara (1982) 8

³⁰ Y. Özsoy, "İlköğretim Düzeyinde Özel Eğitimin Durumu, Sorun ve Çözümler" Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi ,8, 1992, 73

³¹ S. Eripek, Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar ve Özel Eğitim, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, III- 1, 1990, 185

³² Eripek, a.g.m. (bkz. dn.31) 187

³³ Y. Özsoy-D.Çağlar-M.Enç, a.g.e. (bkz. dn. 29) 1

kültür, ekonomik ve sosyal yönlerden de farklılıkları ekleyecek olursak, bireyin kendine has bir varlık..."³⁴ olduğunu görürüz.

Bireysel ayrılıkların tamamının, eğitim-öğretim açısından önemi olmamakla beraber, olağan dışı farklılıklar gösteren çocukların gelişimlerini, eğitimlerini ve öğretimlerini normal çocuklar için hazırlanmış program araç, gereç ve personelle karşılamak mümkün olmayabilir.

Bedensel, zihinsel duygusal ve sosyal yönden özel yetiştirilmiş personel, geliştirilmiş eğitim programları ve bu çocukların özür ve özelliklerine uygun eğitim ortamlarının hazırlanması, özel eğitim kapsamına girmektedir.

Yapılan çeşitli istatistiki çalışmalarda, genel nüfusun yaklaşık % 14 ünü³⁵ özel eğitime muhtaç çocukların oluşturduğu saptanmıştır.³⁶ En son yapılan 1985 yılı nüfus sayımında 51.420.757 olan nüfusumuzun 0-18 yaş arasında bulunan 24.681.963 kişiden 3.224.081 kadarı özel eğitime muhtaç çocuk kapsamında olduğu belirlenmiştir.

Sağlık ve beslenme sorununun nisbeten giderildiği günümüzde, nüfusumuzun yaklaşık % 14 gibi yüksek bir düzeyini ihtiva eden özel eğitime muhtaç çocuk sayısının geçmeşite daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Bu derece büyük bir kitleyi oluşturmalarına rağmen, işitme, görme, konuşma, ortopedik özerlüler ve geri zekalılar için eğitim kurumları, ancak XVIII. yüzyıl sonundan itibaren açılmaya başlanmıştır. Ülkemiz açısından, bakıldığında ise XV.yüzyılda açılan "Enderun Mektepleri" uygulamasıyla özel eğitim kısmen başlatılmıştır.³⁷

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, eğitim alanındaki çalışmalar, özel eğitim alanını da kapsayacak biçimde sürdürülmüştür. Açılan ilk özel eğitim okulu, Grati Efendi'nin 1889'da

³⁴ Y. Özsoy-D.Çağlar-M.Enç, a.g.e. (bkz. dn. 29) 6

³⁵ Özel eğitime muhtaç çocukların genel nüfustaki oranları hakkında yapılan çalışmalarda % 14-18 saptaması yapılmaktadır. Ülkemizde ise ilk ciddi çalışma 1961 yılında İlköğretim Planlama Komitesinin hazırladığı İlköğretim Planlama Raporunun özel eğitim kısmında yer alan çalışmadır.Burada özel eğitime muhtaç çocuklar % 13-18 olarak gösterilmiştir. 1973 yılında M.E.B Reformu Komitesince hazırlanan raporda özel eğitime muhtaç çocukların (Ö.E.M.Ç) genel nüfusa oranı % 13-15 olarak belirlenmiştir. 1985 yılı nüfus sayımına göre ülkemizdeki özel eğitime muhtaç çocuk sayısı % 14 oranında kabul edilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Y. Özsoy, a.g.e, (bkz. dn. 34) 15 v.d.

³⁶ Eripek,a.g.m (bkz.dn 31) 191

³⁷ Enderun mekteplerinin üstün yetenekli öğrencileri kabul etmesi, öğreni kaynağı açısından özel bir uygulamadır. Ayrıca verilen eğitim konusunda da bazı özel yaklaşımlar bu okulun "üstün yetenekliler özel okulu" şeklinde algılandığı imajını vermektedir.

İstanbul'da Sultanahmet'teki Ticaret Mektebi'nin yanında açtığı "Sağırılar Okulu"³⁸ dur. Ülkemizde kurulan ilk örgün özel eğitim kurumu (Sağırılar Okulu) 1912 yılında yatılı olarak Darülaceze'ye aktarılır. Bu okul 1926 yılında imkansızlıklar yüzünden kapatılır.

Cumhuriyet tarihinde ilk sağırılar okulu ise, 1923 yılında Ali Fuat Bey tarafından İzmir'de açılmıştır. T.B.M.M. himayesinde açılan bu okul, 1924-1925 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Sağırılar (İşitme Engelliler) için açılan diğer bir okul ise, Sağır Dilsiz ve Körler Tesevüt [Dayanışma] Cemiyeti tarafından 1944'te İstanbul'da açılan Özel Sağır Dilsiz ve Körler Okulu'dur. 1953 yılına kadar devam eden bu okul, o yıl Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu tarihten itibaren işitme engellilerin eğitimleri, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde yürütülmektedir. İşitme engellilerin eğitimleri 1965'e kadar ilkokul düzeyinde ele alınmış, 1965-1966 öğretim yılında 26 öğrenci ortaokul kısmına kabul edilmişlerdir.³⁹ Körler(görme özürlüler)⁴⁰ için açılan ilk eğitim kurumu ise, 1889'da İstanbul Ticaret Mektebi'nin yanında sağırılar okuluyla beraber açılan "körler bölümü" dür. İkinci teşebbüs İzmir'deki özel bir dernek tarafından gerçekleştirilir ve "Sağır-Dilsiz ve Körler Okulu" adıyla açılır. Bu okul 1923'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devredilmiş, 1950'de özel bir yasa ile M.E.B'na bağlanmıştır. Bakanlık 1951 yılında körler bölümünü Ankara'ya naklederek burayı yalnız körlere ait ilkokul'a dönüştürmüştür.⁴¹ Bunu 1954'de Gaziantep Körler Okulu izlemiştir. Başlangıçta ilkokul düzeyinde eğitim veren bu okullara, 1980'den sonra orta kısmı eklenmeye başlanmıştır. Son yıllarda özel eğitim okulu açmak yerine normal okullar bünyesinde "özel sınıflar" veya "kaynaştırılmış sınıflar" uygulaması benimsenmiştir. Ancak, özel eğitim okullarındaki özel personel eksikliği henüz giderilememişken, "gezici öğretmenlik" uygulamasıyla yürütülmeye çalışılan bu yöntemden de istenilen sonuç elde edilememiştir.

³⁸ Y. Özsoy -D.Çağlar-M.Enç, a.g.e. (bkz. dn. 29) 62

³⁹ M.E.B, İlköğretim Yıllığı (b.y.t.y), 14

⁴⁰ Özel eğitimciler görme özürlüleri, a)Körler b)Az görenler şeklinde iki guruba ayırırlar.Bütün düzeltmelere rağmen, görmesi 3/10'dan aşağı olan ve özel bir takım araç ve yöntemler kullanmadan eğitim öğretim çalışmalarında görme gücünden yararlanamayanlara "az gören" denirken, iki gözle görmesi, 1/10'dan aşağı olan ve eğitim öğretim çalışmalarında görme gücünden yararlanamayanlara da "kör" denir.

⁴¹ Y. Özsoy-D.Çağlar-M.Enç, a.g.e. (bkz. dn. 29) 63

Diğer bir özür grubunu oluşturan ortopedik özürlüler açısından durum çok daha geridir. Bu alandaki ilk eğitim kurumu ancak 1973-1974 öğretim yılında Ankara'da Ortopedik Özürlü Çocuklar Okulu adıyla açılabilmiştir.⁴²

Özel eğitim kapsamı içerisinde olmakla beraber öğrencilerin üstün yetenekleri dolayısıyla özürlülerin eğitimi dışında sayılan ancak verilecek eğitimin farklı niteliği, özel hazırlanmış (ileri düzeydeki) eğitim programları ve özel eğitim personeli gerektirmesi açısından, üstün yetenekliler de özel eğitim çerçevesindedir. Üstün yeteneklilerin eğitimi konusu, eğitim tarihimizde "Enderun Okulu" uygulamasıyla ilk defa Osmanlılarla başlamıştır.⁴³ Üstün yeteneklileri çok titiz ve disiplinli bir şekilde üç yüzyıl boyunca seçkin devlet adamı, bilgin ve sanatçı olarak yetiştiren bu okullar, 18. yüzyıldan sonra önemi kaybetmiş ve 1909'da kapatılmıştır.⁴⁴

Cumhuriyet döneminde üstün yeteneklilere dönük 1948'de 6660 sayılı bir yasa çıkarılmıştır. Başlangıçta İdil Biret-Suna Kan için çıkarılan bu yasa 1950'de genişletilerek "resim, müzik ve plastik sanatlarda" olağan üstü özel yetenek gösteren çocukların devlet hesabına, yurt içinde ya da dışında, eğitimlerini sağlayan bir nitelik kazanmıştır.⁴⁵ Yasanın genişletilmesine rağmen yirmi üç yıl içerisinde sadece 18 kişinin özel olarak eğitimine çalışılmıştır. Ülke düzeyinde sadece yasayı bilenlerin yararlanmak için başvurduğu ve belirli zamanlarda herhangi bir seçim yapılmadığından ülkemiz üstün yetenekli fertleri bu hizmetten yararlanma imkanı bulamamıştır. Ayrıca yasa koyucu "üstün yetenek" olgusunu doğru olarak anlayamamıştır. Bu, uzun süre resim, müzik gibi sahalara has sayılmıştır. Halbuki üstün yetenek melekesi tüm alanlarda görülmektedir. Sosyal, askeri, iktisadi, fenni ve benzeri sahalara kapsıyacak şekilde bu kanun dahada genişletilmelidir. Bugün toplumu, milleti ve devleti varedcek esas teşebbüsler dikkate alınarak, gerçek üstün zekalılara dönük, kapsamlı kurumlar oluşturulmalıdır. Bu kurumlar, imkan ve öğretim elemanı yönünden esaslı bir şekilde desteklenmelidir.

⁴² Y. Özsoy-D.Çağlar-M.Enç, a.g.e. (bkz. dn. 29) 173

⁴³ Geniş bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye teşkilatı, Ankara (1965) v.a. H.Baykal, Enderun Mektebi Tarihi, İstanbul (1953), v;a, Ü. Akkutay, Enderun Mektebi, Ankara (1984), v.a. H. İnalçık, Türk İdari Teşilatı Tarihi, Ankara (1963)

⁴⁴ Akyüz, a.g.e. (bkz.dn.15) 79

⁴⁵ Y. Özsoy-D.Çağlar-M.Enç, a.g.e. (bkz. dn. 29) 233

İletişimin dünyayı küçük bir köy haline getirdiği 20. yüzyılda, üstün yeteneklilerin eğitimine önem veren ülkelere beyin göçü hız kazanmıştır. Bu alanda özel eğitim imkanı bulamayan az gelişmiş ülke insanları için gelişmiş ülkeler bulunmaz bir fırsat olmuştur.

Ülkemizde 1950-60 yılları arasında Ankara ilkokullarında iki defa tekrarlanan denemelerle seçilen küçük bir grup özel bir programla yetiştirilmiş, ilköğretimin bitiminden sonra bu öğrenciler Ankara Koleji'ne aktarılarak deneme sona ermiştir.

Zihinsel özürllüler açısından da toplumumuzdaki acıma duygusu uzun süre sağlıklı ve soğukkanlı düşünceyi engellemiştir. Zihinsel özürllülerin eğitimleri konusundaki ilk girişim, 1952-1953 öğretim yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Özel Eğitim Şubesi'nin açılmasıyla başlar.⁴⁶ Bu yıllarda Ankara Yeni Turan ve Hıdırlıktepe ilkokullarında birer özel sınıf açılmıştır. 1959-1960 öğretim yılında İstanbul ve İzmir merkez ilkokullarında da aynı uygulama genişletilmiş ve yeni sınıflar açılarak sürdürülmüştür. Bu tarihten sonra çeşitli illerde yeni sınıflar açılmaya devam edilmiştir. Ancak hiçbir zaman öğrenim çağındaki zihinsel özürllülerin eğitim imkanları istenilen düzeye çıkamamıştır.

Çok kısa ve genel bilgiler çerçevesinde özel eğitimin ülkemizdeki görünümü 1950'lere kadar böyledir. Bugün (1995) itibarıyla bakıldığında ancak okul çağındaki bulunan özürllülerin % 1'i özel eğitim imkanına kavuşabilmiştir.

Özel eğitimin gelişmemesinde çeşitli nedenler bulunmaktadır. Özel eğitim herşeyden önce, özel bir anlayış gerektirmekte ve bu anlayış da toplumumuzda bulunmamaktadır. Bu eksiklik özel eğitimin gelişmemesinde önemli rol oynamıştır. Özürllü çocukların, birer insan olarak, eğitim ve öğrenim haklarından normaller kadar yararlanması gereği de tam olarak kavranabilmiş değildir. Özürllülere acıma ve yardım etme hislerinin toplumda yaygınlaşması onların eğitimlerine, verilecek öncelikleri geri plana itmiştir. Bunda, eğitim personelinin payı da azımsanmayacak derecede büyüktür. Zira, "Eğitim ve rehberlik hizmeti veren kişilerin bedensel [ayrıca, zihinsel, duygusal ve sosyal] yetersizliği olan kişilere yönelik tutumları olumsuz olduğunda ve onları gerçekçi bir şekilde kabul etmediklerinde, yetersizlikten etkilenmiş kişilere yardım etmeleri, yararlı olmaları güçleşmektedir..."⁴⁷

⁴⁶ D. Çağlar, Türkiye'de Özel Eğitim Alanına Personel Yetiştirme Sorunları, (Doktora Tezi, PAKD, 1974)

⁴⁷ M. Özyürek, Engelli Kişilere Yönelik Değiştirilen Tutumların Sürekliliği, Eskişehir (1988) 5

Özel eğitimin gelişmemesindeki diğer önemli bir faktör de, özel eğitimin pahalı bir eğitim oluşudur. Özürlü durumuna göre, normal çocuklar için bir sınıfta en az 30 öğrenci bulunabilirken, özel eğitime muhtaç çocukların devam edeceği sınıflar en fazla 15 kişiden oluşmaktadır. Bunun yanında, özürlülerin eğitimi oldukça pahalı olmakta bir özürlü çocuğun eğitim masrafı, 7-22 normal çocuğun eğitim masrafına denk olmaktadır.⁴⁸

Özel eğitimin özel yetiştirilmiş personele ihtiyaç duyması ve bu personelin de yetiştirilememesi özel eğitimin gelişmemesinde diğer önemli bir faktördür.

3.4. İlköğretim

İnsanın tarihi kadar eski olan eğitim, gerek fert ve gerekse toplumlar aracılığıyla her devirde ve her yerde olagelmıştır.⁴⁹

Ancak, yüzyıllar boyunca belirli sınıflar için bir hak olarak düşünülmüş⁵⁰ olsa da, kişinin içinde bulunduğu topluma ve onun değerlerine "uyum" süreci olarak⁵¹ kabul edilen eğitim, hiçbir zaman kesintiye uğramadan devam etmiştir. "Daha sonraları, yine bunlar devam etmekle birlikte, toplumdan çıkan Peygamberler, filozoflar ve eğitimci yazarlar, gerek toplumsal ve gerekse pratiğe yönelik eğitim çabalarıyla, eğitim olgusunu sistemleştirmeye, bir takım kurallara bağlamaya çalışmışlardır..."⁵² Toplumların hayatlarını sürdürmeleri için zaman içinde geliştirdikleri çeşitli kurumlar yanında eğitimin kurumsallaşması için de "okullar" kurulmuştur⁵³ Okul, toplumsal birikimin en iyi uygulama yeri olması yanında, ailenin eksikliklerini, yetersizliklerini ve hatta yanlışlarını tamamlayan ve düzelten⁵⁴ bir konuma da sahiptir.

İnsanın eğitime olan ihtiyacı, eğitimin amaçsız ve rastgele bir anlayışla yürütülemeyeceği görüşüyle birleşince "okul" kavramının önemini bir kat daha artırmıştır. Ayrıca eğitimin sosyal,

⁴⁸ Y. Özsoy-D.Çağlar-M.Enç, a.g.e. (bkz. dn. 29) 30

⁴⁹ N. Tozlu, Eğitime Giriş ,Ders Notları, Erzurum (1986) 6

⁵⁰ A. Oktay- O. Ramazan, "Çeşitli Ülkelerde İlköğretim Uygulamaları" Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8, (1992) 49

⁵¹ C. Binbaşıoğlu, Eğitime Giriş, Ankara (1988) 78

⁵² Binbaşıoğlu, a.g.e. (bkz dn. 51) 27

⁵³ F. Varış, Eğitim Bilimine Giriş, Ankara (1991) 12

⁵⁴ Binbaşıoğlu, a.g.e. (bkz dn 51) 83

psikolojik, kültürel ve ekonomik bakımdan insan için bir gereklilik olması, eğitimin, tesadüflere bırakılmıyacak kadar hayati bir faaliyet olduğunu da göstermiştir.

Ancak eğitim, sadece planlı ve şuurlu faaliyetlere has formel bir olgu değildir. Zira çevreden gelebilecek tüm etkilerin fertlerin eğitiminde önemli rolleri vardır.⁵⁵ Birey yaşadığı tabiat ve cemiyetle sürekli bir etkileşim içerisinde. Bu etkileşim bireylere bir takım davranış değişiklikleri kazandırır. Öğrenmenin olduğu her durumda, insan davranışlarını değiştiren bir eğitim sürecinden söz edilebilir. Bu anlamda okul öncesinde ve okul döneminde devam eden eğitim, okul sonrasında da, diğer bir deyimle, yaşam boyu devam etmektedir. Bu da okulun eğitim rolünü azaltmamakta, tersine daha da önemli bir konuma getirmektedir.⁵⁶

Kurumsal eğitimin tarihi kökleri çok eskilere kadar dayanır. M. Ö. üçüncü, dördüncü yüzyılda Eski Yunanda yetişen filozofların felsefi açıdan eğitime bakmaları belirli bir kültürel birikim oluşturmuştur.

Miladi birinci yüzyılda yaşayan hatip ve eğitimci Quintilianus (Kintilyan) eğitimin beşikten mezara kadar sürdüğünü, öğretimin ise eğitsel bir amaç taşıması gerektiğini söyler. Ona göre eğitim, evde değil, okulda verilmelidir ve eğitim, pratiğe, uygulamaya yönelik olmalıdır.⁵⁷

Eski Mısır'da da çeşitli okulların bulunduğu ifade edilmektedir. Beş yaşına basan her çocuğun okula gönderildiği Mısır'da teşkilatlanmış bir okul sistemi de bulunmaktadır.⁵⁸ Bu okul teşkilatının bir kısmı ilkokul, diğer bir kısmı da orta ve yüksek öğretim şeklindedir.

Eğitimin kurumlar (okullar) aracılığıyla verilmesi fikrinin, özellikle İslam medeniyeti içerisinde anlam kazandığını görüyoruz. İlme ve ilmi çalışmalara büyük bir önem veren müslümanlar, İslamiyetin doğuşundan itibaren bu konuda önemli çabalar sarfeder, büyük bir bilgi birikimi oluşturur, böylece "bilgi toplumu" nun ilk habercileri olma özelliğini kazanırlar. Abbasi İslam Devletinde, çeşitli tercüme akademileri ve zengin kütüphaneler yanında "küttab" denilen ilköğretim kurumları da yer almıştır. Genel eğitim hizmetlerinin, mahalli okul tipinde şekillendiği yaygın müesseseler ise küttablar olmuştur.⁵⁹

⁵⁵ Tozlu, a.g.e. (bkz dn. 49) 6

⁵⁶ Varış, a.g.e. (bkz. dn 53) 13

⁵⁷ Binbaşoğlu, a.g.e. (bkz dn 51) 30

⁵⁸ H.A.Koçer, Eğitim Tarihi (İlkçağ), Ankara (1980) 18

⁵⁹ H.R. Öymen, "İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri" Ank. Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI, (1963) 11

Hareket noktası Hz. Peygamberin "erkek olsun, kadın olsun, bütün Müslümanlara ilm taleb etmek farzdır" düsturunun realizasyonuna dayanan,⁶⁰ bu teşebbüs, çocuklar için eğitimin gerekliliği noktasında düğümlenmiştir. Halk tabanında geniş yankı bulan bu fikir etafında, kişisel çaba ve gayretler yanında İslam devletlerinin de olumlu katkıları olmuştur. Hicri 1. asırdan itibaren yüksek düzeydeki eğitim kurumları (Daru'l Hikme, Dar'ul-İlm v.s) destek görmesine rağmen herkes için yüksek eğitim alması istenmemiştir. Ancak çocukların öncelikle dini ve temel bilgi ve beceriler kazanması amacıyla açılan "külttab"lar her mahalle ve köyde yayılma imkanı bulmuş, buralara çocuklarını göndermek için aileler kendilerini yükümlü hissetmişlerdir.

Bu yükümlülüğün temel olan dini nasslar, Müslümanlar açısından fakir zengin ayırımı yapmaksızın herkese sorumluluk yüklemiştir. Bu şumullendirme fakir çocuklar için (Küttab-ı Sebil) parasız okul tiplerini de yaratmış, vakıf okullarının meydana gelmesine tesir etmiş ve bu hizmette kültür sever hükümdarlar, emirler ve ileri gelen erkanın, bunların zevcelerinin ve kahyalarının, hatta kölelerinin bile büyük rolleri olmuştur. Böylece bu anlayış genel bir hayır müesseseleri geleneği doğurmuş ve bu anlayış bugün umumi maarif ve devlet maarifi müesseselerine intikal etmiştir.⁶¹

Eğitimin, gerek toplumsal açıdan benimsenmesi ve gerekse devlet (hükümdarlar ve eşleri) tarafından desteklenmesiyle, ilkokul düzeyindeki "küttab"ların gelişmesine yardımcı olması konjoktür açısından da önemlidir. Çünkü İslam devletlerinin çağdaşı olan diğer doğu ve batı ülkelerinin bu dönemde kurumsal olarak eğitim müesseselerine henüz sahip olmadıkları görülür.⁶² Got Kraliçesi hakkında anlatılan bir olay Ortaçağ Avrupasında batılıların çocuk eğitimine bakışını çarpıcı biçimde göstermektedir. Got Kraliçesi, çocukları için getirilen öğretmene yol verip, bunun yerine kendi direktifi ile çocukları için silah çeşitleri ve silahşörlükle haşır neşir olacak bir arkadaş ve silah öğreticisini seçer ve bunu öğretmene tercih eder.⁶³

Avrupa'da eğitime karşı bu ilgisizlik, uzun süre her türlü bilimsel gelişmeye sed çeken skolastik düşüncenin de doğmasına yol açmıştır. Ancak XV. ve XVI yüzyıllarda Hristiyanlığın etkisinden kurtulduktan sonra Avrupa'da eğitime dönüş başlayabilmıştır. İlk defa Fransız devrimyle birlikte eğitim bir kamu hizmeti olarak görülmüş ve 1791'de Fransız Anayasası'nda açıkça yer

⁶⁰ Öymen, a.g.m. (bkz.dn. 59) 11

⁶¹ Öymen, a.g.m. (bkz dn. 59) 64

⁶² Öymen, a.g.m. (bkz.dn. 59) 65

⁶³ Öymen, a.g.m. (bkz dn. 59) 66

almıştır. İlköğretim kavramı uzun süre örgün eğitim kurumları içerisinde temel eğitim veren "ilkokullar" olarak algılanmıştır. Halbuki Abbasiler döneminde organize şekilde gelişmeye başlayan küttaplar bugünkü ilkokul anlamında kullanılmaktadır. Bunlar, 6 yaşını bitiren çocukların 10 yaşına kadar, bazı kaynaklara göre de bûluğ yaşına kadar devam ettikleri ilk eğitim kurumlarıdır.

Küttaplar, başlangıçta camilerin bir köşesinde öğretim vermeye başlar. Ancak öğretim esnasında cami içinde oluşan gürültünün, ibadetin istediği sükunet halini aşacak şekilde bir istidat göstermesi yanında, temizlik sorununun da gündeme gelmesiyle bu okulların ayrı ve müstakil bir mekana sahip olmaları ihtiyacı ortaya çıkar. "Mekan bakımından olan bu çıkışla, sokak başlarında mahalle köşelerinde veya bir yığın özel okullara, ana okulu, sıbyan okulu, mahalle okulu mahiyetindeki kuruluşlara imkan hazırlanır ve bu suretle muayyen bir ücret karşılığında bir meslek kolunun meydana gelmesine ve gelişmesine de fırsat verilmiştir."⁶⁴

"Küttab"ların yaygınlaşması, ilköğretim alanında olumlu etki yapmış ve bu okulların öğretmenleri, okul süresi, okulda öğretim yöntemleri gibi benzeri alanlarda tecrübeler kazandırmışlardır. Geleneksel yapıları fazla değişmemekle beraber, küttaplar, çeşitli zamanlarda farklı isimlerle anılarak bugüne gelmişler ve bugün "ilkokul" terimiyle bütünleşmişlerdir.

Osmanlılar döneminde küttap yerine, mektep kavramı kullanılmış ve konumlarına göre de mahalle mektebi, taş mektep, sıbyan mektebi gibi adlarla anılmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin ilköğretim kurumları olan "sıbyan mektepleri" II. Mahmut'un 1824 Fermanıyla ilk defa kısımda de olsa⁶⁵ zorunlu eğitimle gündeme gelmişlerdir.⁶⁶ İlköğretim kapsamına giren bu okullar, sıbyan mekteplerinden ibarettir. Sıbyan mektepleri ise 6-10 yaşları arasındaki çocukların devam ettiği ilkokullardır.

İlkokulların süresi Tanzimat devrinde dört, I. Meşrutiyet Döneminde üç ve 1913 yılında çıkarılan Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati'yle de altı yıla çıkarılır. 1869'daki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, sıbyan mektepleriyle beraber rüşdiyeler de, ilköğretim (tedrisat-ı iptidaiye) kapsamında mütalaa edilirken, 1913 İlköğretim Geçici Kanunda her iki okul türü

⁶⁴ Öymen, a.g.m. (bkz dn. 59) 67

⁶⁵ II. Mahmut yayınladığı Fermanla İstanbul için sıbyan mekteplerinin zorunlu olacağı hükmü getirmiştir.

⁶⁶ E. Akyüz, Eğitim Hukuku Ders Notları, Ankara (1981) 74

birleştirilerek altı yıllık "mekatib-i iptidaiye" adını alır. Böylece 1876 Kanun-i Esasi'de yer alan ilköğretim zorunluluğu altı yıla çıkarılmış olur.

Cumhuriyet kurulduğunda da 1913 tarihindeki bu yasa geçerlidir. Ancak İstanbul dışında 6 yıllık ilköğretimi uygulamak ve yaygınlaştırmak mümkün olmamıştır. II. Heyet-i İlmiye (1924) toplantısında ilkokulların süresi tartışılmış ve bu tarihten itibaren ilkokullar için kararlaştırılan beş yıllık eğitim-öğretim süresi 1971 yılına kadar geçerliliğini korur. 1971'den itibaren bu süre sekiz yılı kapsıyacak şekilde düşünülür ve tartışmaya açılır.⁶⁷

1926 yılında çıkarılan 789 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanunla köy ve şehir okulları ayrı ayrı ele alınmış ve kanunda "... köy mekteplerinin tahsil müddeti en az üç senedir."⁶⁸ denilerek köy ilkokullarında eğitimin üç yıla indirilmesi meşrulaştırılmıştır. Yaygınlaştırılamayan ilköğretim için çare olarak düşünülen bu uygulama, 1939'a kadar devam eder. 1939'da I. Maarif Şurası'nda köy ilkokullarının süresinin beş yıla çıkarılması kararlaştırılır. 1948'de de köy ilkokul programı ile, şehir ilkokul programı birleştirilerek ilkokullar arası süre ve program eşitsizliği ortadan kaldırılır.⁶⁹

Genel değerlendirmesini bu şekilde sunduğumuz ilköğretimin, Millî Eğitim Sistemi içerisinde ayrı bir yere sahip olması, eğitim bütünlüğünü ihlal edici bir özellik taşımaz. İlköğretim bir yandan çocukluk çağını, bir yandan da, toplumun taban kültürünü beslemekle yükümlüdür.⁷⁰ Sonuç olarak ilköğretim, ancak topluma yayılmışlığı, yukarı öğretim basamaklarıyla tutarlılığı ve toplumsal-yasal zorunluluğu ile var olabilecektir.

3.4.1. İlköğretimin Yasalardaki Yeri

Eğitimin merkezi olarak örgütlenmesi, Selçuklular'da olmadığı gibi, son dönemlerine kadar Osmanlılar'da da bulunmamaktadır. Selçuklular'da ve Osmanlılar'da örgün eğitim kurumları olan medreseler ve ilköğretim düzeyinde eğitim veren "sıbyan mektepleri", belirli kişi ya

⁶⁷ Z. Bursalıoğlu, "Sekiz Yıllık Okul Konusunda Üç Çalışma" Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8, 1992, 43

⁶⁸ Milli Eğitimle İlgili Kanunlar, M.E.B, (1953) 3

⁶⁹ Z. Karmuk, Cumhuriyetimizin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, İstanbul (1973) 136

⁷⁰ H.H. Cırıtı, " İlköğretim", Cumhuriyet Döneminde Eğitim, İstanbul (1983) 261

da vakıflar tarafından kurulmuştur.⁷¹ Bunlar kendine özgü yapıları itibariyle örgütlü olmalarına rağmen merkezi anlamda bir örgüte bağlı değildir.

İlköğretimin medreseyle olan ilişkisi ise tam olarak belirlenememiştir. Medreselerle ilköğretim kurumu olan sıbyan mektepleri arasındaki bağ, Fatih devrinde görülür. Fatih Sultan Mehmet, medrese teşkilatını kurarken Eyüb ve Ayasofya'da açtığı iki medresede sıbyan mekteplerinde (ilkokul) öğretmenlik yapacaklar için ayrı dersler koydurmuştur. Bu dersleri görmeyenlerin sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapmaları da men edilmiştir.⁷² Bu uygulama medreselerle sıbyan mektepleri arasındaki dolaylı bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Ancak, Osmanlı döneminde, uzun süre ilköğretimin zorunlu eğitim kurumu olarak kabul edilmemesi, yasalarda da ilköğretim konusunda açık hükümlerin yer almasını engellemiştir.

İlköğretimin yasal zorunluluğu olmayan bir eğitim kurumu olmaması nedeniyle, bu okullar (sıbyan mektepleri) istenilen seviyede gelişmemişlerdir. Tarih içerisinde "mektep", "mekteb-i sıbyan", "mektephane", her mahallede olduğu için "mahalle mektebi" ve taş binalardan oluştuğu için "taş mektep" gibi isimlerle anılan ilkokullar parasız olarak⁷³ eğitim vermişlerdir.

Sıbyan mektepleri, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çoğalmaya başlamıştır.⁷⁴ 1773 yılından itibaren çeşitli yasal düzenlemelerle oluşturulmaya çalışılan Osmanlı Eğitim Sisteminde de ilkokulların yeri tam olarak belirlenememiştir. 1824'de dönemin Padişahı II.Mahmud'un çıkardığı bir fermanla ilk defa ilköğretimin zorunlu olması hükmü yer almıştır. Ancak ilköğretimin ilk defa zorunlu olması yönündeki bu ferman, uzun bir süre uygulama alanı bulamamıştır. Çıkarılan Ferman sadece İstanbul ve çevresiyle sınırlıdır.

1839 Tanzimat Fermanıyla birlikte kültürel, askeri ve eğitim alanında başlayan değişimler, Islahat Fermanıyla hız kazanmış, böylece Osmanlı Eğitim Sistemi yeni bir yapılanmanın içine girmiştir.

Okullar ilk defa, 1861'de Geçici Eğitim Meclisi'nce kademelendirilmiş, ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kademe halinde kabul edilmiştir.⁷⁵ Okulların ilk defa bu şekilde kademelendirilmesi

⁷¹ İ. E. Başaran, Türkiye Eğitim Sistemi, Ankara (1993) 12

⁷² H. A. Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu, İstanbul (1991) 7

⁷³ a.g.e, 8

⁷⁴ a.g.e, 12

⁷⁵ Koçer, a.g.e. (bkz. dn. 72) 12

hayata geçirilememiş, bu düzenleme de kağıt üzerinde kalmıştır. Her ne kadar sıbyan mektepleri ilköğretim kademesinde gösterilse bile, hala Evkaf Nezareti (Vakıflar Bakanlığı)'na bağlı bulunmakta ve geleneksel eğitimlerini sürdürmektedirler. Yeni açılan ancak ilk yada orta okul olduğu kesin olarak belli olmayan rüşdiyeler ise Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı)'na bağlıdır. Ancak sıbyan mekteplerinin ilköğretim kademesi içerisinde gösterilmesi, ilerde eğitimin temelini oluşturacak olan bu okulların yerini sağlamlaştırmıştır.

İlköğretimin yasalara girmesi, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Tüzüğü)'yle devam etmiştir. Bu nizamnameyle okullar, birbirine [dikey olarak] bağlanmaya çalışılmıştır.⁷⁶

"1869 Nizamnamesi, genel öğretimin ilk basamağı olan sıbyan mektepleri her mahalle ve köyde en az bir tane olmak üzere açılması esasını getirir. Bu okullar, kız, erkek, müslim, gayri müslim diye ayrı ayrı olmak üzere dört yıllık okullardır. Nizamname ilkokullarda okutulacak dersleri de konularıyla gösterir. Kızlar için 6-10, erkekler için 7-11 yaşları arasında okula devamın mecburi olacağı hükmü getirilir."⁷⁷

Nizamname, sıbyan mektepleri birlikte rüşdiyeleri de, ilköğretim kademesi içerisinde saymaktadır.⁷⁸ İlköğretimin çok açık biçimde yasalara girmesiyle, eğitimin yaygınlaştırılması hedeflenir. Ancak 1824 Fermanı'nın aksine tüm ülkeyi kapsamına alan bu tüzüğün ülke düzeyinde oluşturmayı düşündüğü Osmanlı Eğitim Sistemi, yalnızca İstanbul için uygulanabilmiş, ülke düzeyinde ise çok az yeni okullar açılabilmiştir.⁷⁹ Eğitimin anayasada yer alması, 1876'da kabul edilen ve ilk anayasa olan Kanun-i Esasi'yle gündeme gelir. İlk Osmanlı Anayasası, (Kanun-i Esasi) her milletin kendi geleneklerine göre okullar açmasına izin vermiştir. Kanunin-i Esasinin 15. ve 16. maddeleri genel eğitimle, 114. madde ise doğrudan ilköğretimle ilgilidir.

15. Madde'de eğitimin, muayyen kanunlara uygun olarak genel ve özel anlamda serbest olduğu ifade edilirken, 16. madde ise "... milleti muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimiyeye halel getirilmeyecektir"⁸⁰ hükmü yer almıştır. Kanun-i Esasi'deki bu hükümle birlikte yabancı ülkelerin koruması altında olan ve yabancı dille eğitim yapan okullara ilişkin,

⁷⁶ R. Özalp- A. Atıf, Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı, İstanbul (1977)

⁷⁷ Koçer, a.g.e (bkz.dn.72) 8

⁷⁸ a.g.e, 9

⁷⁹ Başaran, a.g.e. (bkz.dn. 71) 14

⁸⁰ 1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar, İstanbul (y.t.y) 124

hiçbir düzenleyici ve denetleyici kural getirilmemiştir.⁸¹ Bu da yabancıların denetimsiz bir şekilde yıkıcı faaliyetlerine devamı anlamını güçlendirmiştir. Bu okulların Osmanlı Devleti'nin yıkılışında önemli rolleri olduğu gibi, okullardaki eğitimin misyonerler aracılığıyla Batının sömürgeci iştihalarını tatmin edecek tarzda sürdürülmesini de getirmiştir. Bu dönemde açılan yabancı okullarda verilen eğitim, temelde sömürgeci galiplerin nüfuzları altındaki mağluplara uyguladıkları, tam anlamıyla sömürge zihniyetine dayalı bir eğitimidir.⁸²

Kanun-i Esasi'nin 114. maddesi ise aynen şöyledir: "Osmanlı efradının kaaffesince tahsili maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve derecat ve teferruatı nizamı mahsus tayin kılınacaktır"⁸³ Böylece Osmanlı tebasının tümüne ilköğretim zorunluluğu getirilmiştir. İlköğretimin devlet görevi olması ve parasız verilmesi hussunda ise herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

Meşrutiyet döneminde de ilköğretim alanında çeşitli yasal düzenlemeler getirilmiştir. Bunlar içerisinde, ilköğretimin en geniş biçimde yer aldığı "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati" 1913 yılında çıkarılmıştır.⁸⁴ İlköğretim Geçici Kanunu adıyla çıkarılan bu kanunda, anaokulları ve ilkokullarla ilgili hükümler yer alır. 101 maddeden oluşan bu Kanun geçici adını taşımasına rağmen, Cumhuriyet döneminde de bazı değişikliklere uğayarak 50 yıla yakın bir süre yürürlükte kalmıştır.

Kanunun 1. maddesi, ilköğretimin mecburi ve devlet okullarında da parasız olacağı hükmünü getirmiştir. İlköğretim kapsamına girecek okullar ise, 3. maddede belirtilmiştir. Buna göre ilköğretim düzeyindeki okul türleri şunlardır:

- 1- Ana mektepleri ve Sıbyan sınıfları
- 2- Mekatib-i İptidaiye⁸⁵
- 3- Elishleri ve İhtiraf mektepleri

İlköğretim Geçici Yasasına göre elverişli yerlerdeki ilkokullar bünyesinde yada ayrı olarak anaokulları kurulacak, bu okullara 4-7 yaş arasındaki çocuklar alınacaktır. İlkokullar ise sıbyan

⁸¹ N. Tozlu, Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Ankara (1991) 281

⁸² a.g.e.

⁸³ 1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar a.g.e. (bkz.dn. 85) 141

⁸⁴ R. Özalp- A. Ataönal, a.g.e. (bkz. dn. 76) 23

⁸⁵ Daha önce ilkokul düzeyinde olan sıbyan mektepleri ikinci meşrutiyet döneminde "iptidai okul" adını aldı (bkz C. Binbaşıoğlu, Eğitime Giriş, Ankara (1988) 157)

ve rüşdiye okullarının birleştirilmesiyle "mekatib-i iptidaiye" adı altında 6 yıl süreli ilkokullar haline getirilmiştir. Mekâtib-i İptidai kendi içerisinde ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç devreye ayrılacak ve bunların süreleri de ikişer yıl olacaktır.⁸⁶ 1913 yılında yapılan bu düzenleme Cumhuriyet kurulduğunda da devam eder. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanun'u günün şartları icabı çok kısa tutulmuş ve eğitimle ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır. Bu tarihte de 1913'te kabul edilen yasal düzenleme (ilköğretim açısından) devam etmektedir.

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanmasının hemen akabinde, İcra Vekilliklerinin (Bakanlıklar) kurulması hakkındaki 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 numaralı kanunla Maarif Vekaleti, yani bugünkü Millî Eğitim Bakanlığı kurulur. Kurulan Maarif Vekaleti bünyesinde, program heyeti, ilköğretim, ortaöğretim, kültür işleri, sicil ve istatistik müdürlükleri oluşturulur.⁸⁷ Böylece kurulan bakanlık içerisinde ilköğretim ayrı bir birim olarak yer alır. "1924 Anayasasına kadar olan gelişmeler, düzenlenişleri değişik metinlerde ve dağınık olsa bile çağdaş bir düzenlemenin temellerini ortaya koymuştur."⁸⁸

Cumhuriyet döneminde eğitim konusu, ilk defa 1924 Anayasa'sında yer almıştır. Anayasanın 87. maddesi "İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi, devlet mekteplerinde meccanidir."⁸⁹ hükmünü getirmiştir.

Sonuç itibarıyla ilköğretimin yasalara girmesi, 1824'te II. Mahmud'un Fermanıyla başlamış, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde yer almış ve ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi (1876'da)'yle beraber anayasa'ya girmiştir. İlköğretimin geniş kapsamlı ilk düzenlenmesi ise 1913'de çıkarılan "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati"yle sağlanmış ve bu düzenleme Cumhuriyet dönemindeki ilköğretim sisteminin de temel dayanağı olmuştur.

1921 Anayasa'sında eğitimle ilgili hükümler bulunmazken, 1924 Anayasası eğitimin devlet kontrolü altında serbest olduğunu, ilköğretimin Türk vatandaşları için mecburi ve devlet okullarında da parasız olacağını hükme bağlamıştır. Bundan sonra yapılan çeşitli kanuni düzenlemeler ise 1924 Anayasasına bağlı kalınarak yapılmıştır.

⁸⁶ Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 72) 16

⁸⁷ R. Özalp- A. Ataüinal, a.g.e. (bkz. dn. 76) 29

⁸⁸ N. Altunya, Anayasa Hukukumuzda Eğitim ve Öğretim Hakkı, (Basılmamış Ank., Ün. Sös. Bil. Ens.Doktora Tezi, 1990) 35

⁸⁹ 1982 Anayasası ve önceki Anayasalar, a.g.e. (bkz. dn. 85) 173

3.4.2. Mecburi Eğitimin Gelişim Seyri

Eğitimin bir "hak" mı, yoksa "zorunluluk" mu olduğu fikri tartışmalıdır. Eğitimi "zorunluluk" temeline dayandıranlar, birey ve devlet açısından iki farklı yaklaşım içerisindedirler. Birey açısından "kişiliğin" geliştirilmesi ve topluma katılma sürecinde "uyum" sağlayabilmesi⁹⁰ yanında, kendini ekonomik bakımdan da "bağımsız" hale getirebilmesi eğitimi gerekli kılan hususlardan sayılmıştır.

Eğitimin bir "hak" olduğu konusunda ise, zorunlu eğitime karşı çıkanlar dahil kimse itiraz etmemektedir.

Modern devletlerin ortaya çıkışıyla, gündeme gelen zorunlu eğitim düşüncesi, sosyal sözleşme (social contrat)⁹¹ gereği "kişi-devlet", "hak-otorite" ilişkisine dayandırılır. Bu düşünce 18. yüzyılda Avrupa'da 1791 Fransız Anayasasıyla yasalarda ifadesini bulmuştur. 1793'te Fransa'da "zorunluluk" 1886'da İngiltere'de "zorunluluk" ilkesi (ilköğretim için) getirilmiştir.⁹²

Eğitim zorunluluğu, bireyin eğitimi hakkını koruyarak "kişilik eğitimi" gerçekleştirilmesi dışında "yurttaşlık eğitimi" kavramıyla devlet açısından da önem kazanmıştır. Devletin kendini koruması bağlamında, kendine has değerler ışığında yetiştirmek istediği insan tipini⁹³ sağlayacak şey olarak görülmüştür. Bu insan tipini oluşturacak sistemli, düzenli ve metodik bir çalışma, kurumsal eğitimi de beraberinde getirecektir. Belli dönemlerde (ilk öğrenim çağında) kendi politik görüşü doğrultusunda "vatandaşlık eğitimi"ni gerçekleştirmek isteyen devletler, zorunlu eğitimin gelişmesini isteyecektir.

İster bireysel hak, isterse devlet için gerekli olduğu fikri esas alınsın, her iki temayül de zorunlu eğitimin gelişmesi bakımından olumlu katkılar sağlamıştır. Zorunlu eğitimle beraber gündeme gelen kurumsal (örgün) eğitimin, kendi iç düzenini sağlaması için disiplin, not ve benzeri uygulamaları, gençleri "kurumsallaştırıp" kişiliklerini körelttiği gerekçesiyle I. Illich tarafından

⁹⁰ Altunya, a.g.e. (bkz.dn. 88) 64

⁹¹ Devlet felsefesi açısından çeşitli meşruiyet tezleri ile sürülmüştür. Kendi Vatandaşlarına dayanması açısından "sosyal sözleşme" devletin meşruiyetinde en demokratik yol olarak görülmektedir.

⁹² Geniş bilgi için bkz., N. Altunya, a.g.e., (bkz. dn. 88)

⁹³ N. Tozlu, Eğitime Giriş, Van (1992) 9

"Okulsuz Toplum" paradoksuyla yoğun eleştiriye maruz kalmıştır.⁹⁴ Okulun bireyi ve toplumu heba ettiğine inanan Illich, eğitimin kendisine karşı olmamakla birlikte eğitimin yürürlükteki süreçlerine itiraz ederek yalnızca okulda öğrenilebileceği düşüncesini yanlış bulur.⁹⁵ Ancak, Illich'in okulun fonksiyonu üzerindeki olumsuz görüşlerine rağmen, ilköğretim zorunluluğu (süresinin de uzaması istemiyle birlikte) kuvvetli biçimde taraftar bulmaktadır.

Eğitim hak ve ödevi konusunda çeşitli dinlerin öğretilerinde de açık hükümler bulmak mümkündür. Geleneksel eğitiminin dayandığı İslam öğretilerinde kadın erkek ayrımı yapılmadan ilim öğrenmenin farz kılınması⁹⁶ eğitim ve ilim ihtiyacını vaz etmiştir. Bu gereklilikten hız alan çabalar hicri 1. yüzyılda "küttap" denilen ilkokul uygulamasıyla meyvesini vermişti.⁹⁷ Osmanlılarda da sıbyan mektepleriyle yaygın bir şekilde uygulanan ilköğretimin kanuni mecburiyete, yani kurumsallaşmaya tabi değildi.

Her mahalle ve köyde 6-10 yaşlarındaki çocukların devam ettiği Sıbyan mektepleri kurulmuşsa da bu okullara devam zorunluluğu getirilmemiştir. Herhangi bir teşkilatlanma yapısı içinde olmayan sıbyan mektepleri, halkın kendi imkanlarıyla kurdukları ve kendileri tarafından maaşları ödenen öğretmenlerce eğitim veren ilköğretim düzeyindeki okullardır.

İlköğretimin mecburi olması ilk defa 1824 yılında II. Mahmud'un çıkardığı bir fermanla gündeme gelir.⁹⁸ Çıkarılan bu ferman sadece İstanbul için geçerli olsa bile ilk kez ilköğretimin devletin sorumluluğu altında olduğunun resmen ilanıdır. Bu fermanla birlikte ilk kez Maarif (eğitim) işlerini yürütmesi amacıyla Maarif Nazırı⁹⁹ atanmış ve yalnız erkeklere mahsus ilköğretim mecburiyeti getirilmişti.¹⁰⁰

1824 yılında çıkarılan bu ilk Ferman, 1826 tarihinde eyaletleri de içine alacak şekilde genişletilerek tebliğ edilmiştir. Bu fermanla getirilen ilköğretim mecburiyetini sağlamak amacıyla,

⁹⁴ I. Illich, Okulsuz Toplum (Çev. T. Bedirhan Üstün), İstanbul (1985)

⁹⁵ Varış, a.g.e. (bkz.dn. 53) 15

⁹⁶ Eğitimin gereği Kur'ân'ı Kerim'de çeşitli ayetlerle açıklanmış, Hz. Muhammed'in "İlim öğrenmek her müslüman kadın ve erkek için farzdır." hadisiyle ifade edilmiştir.

⁹⁷ Öymen, a.g.m. (bkz.dn. 59)

⁹⁸ Y. K. Kaya, Eğitimin Yönetimi Kuram ve Türkiye'deki Uygulama, Ankara (1993) 165

⁹⁹ Atanan Maarif Nazırı bugünkü anlamda Milli Eğitim Bakanı düzeyinde değil sadece müdürlük seviyesinde bir uygulamadır.

¹⁰⁰ S. Tunç, Türkiye'de Eğitim Eşitliği, Ankara (1969) 29

erkek çocuklarının sıbyan mekteplerinde öğrenimlerini tamamlamadan herhangi bir işe verilmesi veya okuldan alınması yasak edilmiştir.¹⁰¹

Ancak bu iyiniyetli girişimlerin kısa zamanda sonuç vermediği görülecektir. Atılan bu adımlar yeni kanuni düzenlemeleri de beraberinde getirir. 1863 yılında ilköğretim mecburiyetini teyid eden bir resmi beyanname neşrolunur. İlköğretim mecburiyetinin pozitif hukuk sahasına girmesi 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle mümkün olabilmektedir.¹⁰²

Nizamname kızlar için 6-10, erkekler içinse 7-11 yaşları arasındaki çocuklara okula devam mecburiyeti getirmektedir.¹⁰³ Yavaş yavaş şekillenen (Batı sistemlerine dönüş anlamında) yeni Osmanlı Eğitim Sistemi çıkartılan yasalarla mecburi eğitime müsait yapı arzeder. 1876 yılında kabul edilen ilk Osmanlı Anayasası Kanun-i Esasi'de eğitimle doğrudan ilgili 3 madde yer alır. 15. ve 16. maddelerde eğitimin devlet gözetimi altında serbest olduğunu ve her Osmanlı'nın Umumi (genel) veya hususi (özel)¹⁰⁴ eğitim alma hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir.

İlköğretimin mecburiyeti anayasanın (1876 Kanun-i Esasi) 114. maddesiyle getirilir. Bu madde "Osmanlı efradının kâffesincetahsili maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat teferruatı nizamı mahsusa ile tayin kılınacaktır."¹⁰⁵ der.

İlk defa Anayasaya giren ilköğretim mecburiyeti ileriki yıllarda çıkarılan ilköğretimle ilgili yasalarda daha net biçimde yer alır. Nitekim 1913 yılında sadece ilköğretimli ilgili geniş düzenlemeler içeren Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati'de, İlköğretim devlet okullarında zorunludur ifadesi yer alır.¹⁰⁶ Osmanlı dönemi liköğretim mecburiyeti ile ilgili son yasal düzenleme de böylece yapılmıştır. Cumhuriyet kurulduğunda 1824 yılında atılan adımlar yasal dayanağını tamamlamıştır. Ancak bu ilkenin hayata geçirilmesi o dönemde mümkün olmadığı gibi, bugün bile tam anlamıyla zorunlu ilköğretimi ülkemiz nüfusunun tamamına ulaştırmak mümkün olamamıştır.

1920'de kurulan Türkiye Cumhuriyeti yürürlüğe koyduğu 1921 Anayasası'na eğitimle ilgili maddeleri dahil etmemiştir.¹⁰⁷ Bu tarihte 1913 tarihli son düzenleme geçerliliğini

¹⁰¹ F. R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış, Ankara (1964) 130

¹⁰² Tunç, a.g.e. (bkz. dn. 100) 29

¹⁰³ Koçer, a.g.e. (bkz.dn. 72) 9

¹⁰⁴ Geniş bilgi için 15. ve 16. mad. bkz. 1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar, İstanbul (y.t.y) 124

¹⁰⁵ 1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar, a.g.e. (bkz. dn. 85) 141

¹⁰⁶ M.E.B. Milli Eğitimle İlgili Kanunlar, (M.E.B.) Ankara, 931- 932

¹⁰⁷ Hazırlanışı itibarıyla memleketin içinde bulunduğu olağanüstü şartların gerektirdiği acil ihtiyaçları karşılamak amacıyla meydana getirilen 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) kısadır. Daha

sürdürür. 1924 yılında, 1921 Teşkilat-ı Esasi Kanunu'nda tadilat yapmak suretiyle bazı maddeleri değiştirilerek yeni bir Anayasa kabul edilir. 1921 Anayasasına nispeten daha uzun ve mufassal¹⁰⁸ (ayrıntılı)'dır. 1924 Anayasasının 87. maddesi "İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi Devlet mekteplerinde meccanidir."¹⁰⁹ hükmünü getirmiştir.

Öğrenim hakkını, sosyal haklar kapsamına alan 1924 Anayasası, bu hakkın temel gerçekleşme yerinin ilköğretim olduğunu ve bu amaçla ilköğretimin mecburi olacağı hükmünü getirmişti. Anayasanın devleti yükümlü kıldığı ilköğretim mecburiyetini sağlamak amacıyla, devlet okulların parasız öğretim vereceği ilkesini getirmişti. Mecburi ilköğretimin cinsiyet ayırımı yapmadan bütün Türkler için geçerli olacağı da kanunun zmnında ifadesini bulmuştur.

3.4.3. İlköğretimde Yapısal Gelişmeler ve Organizasyon

Türk toplumunun eğitimden beklentileri doğrultusunda gerek İmparatorluk Devri'nde ve gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim sisitemi yeniden biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Zira eğitim kurumları da diğer sosyal kurumlar gibi toplumun ihtiyacına cevap verebildiği sürece yaşayabilmiş ve fonksiyonlarını yerine getiremedikleri zaman ise, ya değişikliğe uğramış ya da yerlerini yeni kurumlara bırakmışlardır.¹¹⁰

Eğitim tarihimize baktığımızda imparatorluk eğitim sisteminin medreselerle örgün bir yapıya sahip olduğu görülür. Ancak medreseler merkezi bir yapıya sahip değildir. Diğer eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ise Selçuklular'dan başlayarak devam edegelmiştir. Sıbyan mektepleri de, vakfiyelerle veya özel gelirlerle belli bir örgüte ve ortak bir eğitim-öğretim sisitemine sahip değildir.¹¹¹ Bugünkü Millî Eğitim Teşkilatı tarihi bir gelişmenin sonunda ortaya çıkmıştır. İlköğretimdeki teşkilatlanma da 1915'e kadar yapılagelen eğitimle ilgili genel düzenlemelerin sonucudur.

ziyade siyasi ve yönetimle ilgili hükümler yer almıştır. (bkz. S. Özçelik, Anayasa Hukuku Dersleri, İst (1983) 85)

¹⁰⁸ S. Özçelik, Anayasa Hukuku Dersleri, İstanbul (1983) 87

¹⁰⁹ 1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar. a.g.e. (bkz.dn.85) 173

¹¹⁰ Koçer, a.g.e. (bkz.dn. 72) 1

¹¹¹ R. Özalp- A. Ataüinal, a.g.e. (bkz.dn. 76) 3

19. Yüzyıldan itibaren modern devlet kavramının güç kazanması ve merkezileşme hareketi çerçevesinde, 1826 yılında II. Mahmud tarafından kurulan "Evkaf-ı Humayun Nezareti" marifetiyle vakıf mekteplerini bir araya getirmeyi amaçlamıştı. Bu yasayla ilk olarak vakıf okulları devlet kuruluşları arasında yer almıştır.¹¹² Evkaf Nezareti sıbyan mektepleri ve vakıflara bağlı diğer kuruluşları idare etmek üzere kurulmuştur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat'a gelinceye kadar merkezi devlet teşkilatı içinde, millî eğitim işlerinin sorumluluğunu tam anlamıyla üzerinde toplamış bir merci yoktur. Eğitim bakımından teşkilatlanma ihtiyacı, Tanzimat'tan hemen önceki dönem ile Tanzimat devrinin ilk zamanlarında göze çarpar. İlk defa 1838 yılında kurulmuş olan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye¹¹³, Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali, Meclis-i Umur-ı Nafia adlı komisyonlar eliyle millî eğitim işlerinin düzene bağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.¹¹⁴ Eğitim teşkilatının kurulması yönünde atılan önemli adımlardan bir tanesi 1845 yılında çıkarılan "Meclis-i Maarif-i Muvakkat" (Geçici Eğitim Meclisi) kanunudur.¹¹⁵ 1826'da Evkaf Nezareti (Vakıflar Bakanlığı) bünyesinde bulunan okulların ayrı bir idareye bağlanması amacıyla 8 Kaim 1846 genel müdürlük seviyesinde "Mekاتب-i Umumiye Nezareti" kurulur.¹¹⁶ Böylece sıbyan ve rüşdiye okullarının idaresi yeni kurulan Mekاتب-i Umumiye Nezareti'ne geçer. Daha önce kurulan "Mekاتب-i Rüşdiye" nin "Mekاتب-i Umumiye"ye çevrilmesiyle eğitimdeki teşkilatının temeli atılmış ve Maarif teşkilatının da çekirdeği oluşturulmuştur.¹¹⁷ Nevar ki bu kurum da okulların örgütlenmesini tam olarak gerçekleştirememesi, eğitimin daha üst düzeyde (Bakanlık düzeyinde) ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

1856 Islahat Fermanında Millî Eğitimin teşkilatlanması istenir. Bu amaçla 17 Mart 1857'de ilk defa maarifle ilgili bir bakanlık olan "Maarif-i Umumiye Nezareti" kurulur.¹¹⁸

¹¹² R. Özalp- A. Ataüenal, a.g.e. (bkz. dn. 76) 3

¹¹³ Islahat hareketlerinin icab ettirdiği yeni nizamnameleri hazırlamak, memurların muhakemeleriyle meşgul olmak, lüzum gösterilen devlet işlerinde rey vermek üzere 1253 (1887 M) yılında teşkil olunan meclis (Bkz. F.Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara (1978) 710

¹¹⁴ R. Özalp- A. Ataüenal, a.g.e. (bkz.dn. 76) 6

¹¹⁵ Koçer, a.g.e. (bkz. dn. 72) 52

¹¹⁶ R. Özalp- A. Ataüenal, a.g.e. (bkz. dn. 76) 6

¹¹⁷ Koçer, a.g.e. (bkz. dn. 72) 53

¹¹⁸ Her ne kadar adı Genel Eğitim Bakanlığı olsa bile, kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti o tarihte genel müdürlük seviyesinde bir işleve sahiptir. Ancak kurulan bu Nezaret, Milli Eğitim Bakanlığının da çekirdeğini oluşturmuştur.

Kadro ve hazırlıkları genişleyen eğitim teşkilatı, Maarif-i Umumiye Nezaretinin kurulmasıyla, eğitim işleri ilk defa kabineye dahil bir bakan tarafından yönetilmeye başlanmıştır .

"Bu tarihten itibaren bugünkü Millî Eğitim Bakanlığının görevlerini yürüten bir teşkilatın memleketimizde tam manasıyla faaliyete geçtiği görülmektedir..." ¹¹⁹

Kurulan bu ilk Eğitim Bakanlığında mevcut okullar şu şekilde kademelendirilir:

- 1- Sıbyan (ilk) Mektepleri,
- 2- Rüşdiye (orta) Mektepleri,
- 3- Mekatib-i Funun-u Mütenevvia (yüksek) Mektepleri.

Eğitim sisteminin organizasyonunda batıyı örnek alan yaklaşımlar ilk defa 1869 tarihli "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" yle gündeme gelmiştir. Eğitim sisteminin yapısı ve organizasyonu ile doğrudan ilgili olan bu Nizamname, Millî Eğitim Merkez Örgütünün yeniden düzenlenmesini öngörmektedir. Nizamname'de ilk defa Millî Eğitimin taşra teşkilatlarının kurulması da yer alır. Yapılan tüm düzenlemelerde dikkat çekici olan husus, medreselerin yapısına dokunulmamasıdır. Tanzimattan itibaren girişilen reformlar ve açılan yeni okullarla takip edilen politika, medreselerin yerine yeni bir sisteme bağlı okullar açmak şeklinde tecelli etmemiş, aksine onların yanında yerini alacak yeni tip okullar oluşturmaya dönüktür. Bu, belki medreselerin düşmanlığını çekmemeye yöneliktir. İleride şartlar elverince, toplumsal öfke de usulüne göre yatırılınca hayata geçirilecekti. Nitekim fırsat bulununca bu şekilde bir uygulamaya gidilmiştir.

Okulları kademelendirerek birbirine bağlamaya çalışan Nizamname, Sıbyan ve Rüşdiye okullarını 4'er yıl süreli olarak tanımlamış ve bunları ilköğretim kademesi içinde mütalaa etmiştir. Orta öğretim ise Nizamnamede Sultani ve idadileri kapsayacak şekilde ele alınmıştır. İdadiler 3 yıl Sultaniler 3 yıl olmak üzere ortaöğretim 6 yıllık bir eğitim süresini kapsamaktadır. Böylece Bakanlığa bağlı ilk, orta ve yükseköğretim kurumları şu şekilde tanzim edilir :

1- İlköğretim:

- a- Sıbyan Okulları (4 yıl) 1. kademe
- b- Rüşdiye Okulları (4 yıl) 2. kademe

¹¹⁹ R. Özalp- A. Ataüinal, a.g.e. (bkz. dn. 76) 7

2- Ortaöğretim:

a- İdadiler (3 yıl) 1. kademe

b- Sultaniler (3 yıl) 2. kademe

3- Yükseköğretim:

Darul Fünun (3 yıllık).

1869 Nizamnamesi, Türk Eğitim Sisteminin örgütlenmesi alanında önemli düzenlemeler getirir. Köy ve mahallelerden başlayarak illere kadar, ilk ve ortaöğretimi organize bir biçimde yayacak şekilde yeni düzenlemeler getirmiştir.¹²⁰ Bu nizamname aynı zamanda bugünkü eğitim sistemine temel olan Osmanlı Eğitim Sisteminin ilk ayrıntılı planını da teşkil etmektedir.¹²¹ Ancak, Tüzüğün (Nizamname) öngördüğü Osmanlı Eğitim Sistemi, Cumhureyt'e kadar yalnızca İstanbul'da gerçekleşme imkanı bulabilmiştir. Tüzükte öngörülen 3 yıllık yükseköğretim (Darul Fünun) kısmı ise uzun süre gerçekleşme imkanı bulamamıştır.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin orjinal diğer bir yönü ise illerde eğitim meclislerinin kurulması isteğidir. Böylece bugünkü Millî Eğitim Teşkilatında illerde kurulan Millî Eğitim İl Müdürlükleri'nin ilk uygulaması başlatılmış oldu. Ancak, Nizamname'nin öngördüğü vilayet maarif meclisleri Tuna ve Bağdat vilayetleri hariç diğer vilayetlerde teşkilatlanma imkanı bulamamıştır.¹²²

Bu nizamname esas alınarak 1879'da Maarif Nezaretine ait işler 5 daireye bölünmüştür:

1- Mekatib-i Aliye (Yükseköğretim)

2- Mekatib-i Rüşdiye (Ortaöğretim)

3- Mekatib-i Sıbyaniye (ilköğretim)

4- Telif ve Tercüme Heyeti

5- Matbaalar (Yayın) dairesi.¹²³

¹²⁰ Başaran, a.g.e. (bkz.dn. 71) 14

¹²¹ Y. K. Kaya, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ankara (1977) 75

¹²² S.Ortaç, Mille Eğitimde Teşkilat ve İdare, Ankara (y.t.y.) 198

¹²³ Koçer, a.g.e. (bkz. dn. 72) 53

1869 Nizamnamesinde ilköğretim

İlköğretimin geniş yer aldığı Nizamname eğitimin ilk basamağı olan sıbyan okullarının her mahalle ve köyde en az bir tane olmak üzere kurulmasını öngörmektedir. İlkokullar 4 yıl süreli olurken, erkekler için 6-10, kızlar içinse 7-11 yaşları arasında ilk öğretime devam mecburi kılınmaktadır.

İlköğretim, 1.derece sıbyan okulları, 2.derece rüşdiye olmak üzere 2 kademelidir. Ayrıca ilkokul öğretim usullerinin düzenlenmesi, öğretmenlerin mesleki itibar ve terfi şekillerinin belirlenmesi, imtihan ve diplomayla ilgili hükümlerin de yer almasıyla önemli bir düzenleme getirmektedir. Netice itibarıyla nizamnameyle genel anlamda merkezi teşkilatın çatısının kurulması amaçlanmıştır. Nizamname üzerinde yapılan sonraki değişiklikler ise, asıl iskelet yerinde kalmak kaydıyla bazı yeni birimlerin oluşturulması ve bunların yetki ve sorumluluklarının tesbitinden ibarettir.

1913 Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati'de İlköğretim

Osmanlı eğitim reformları içerisinde çok önemli yeri olan 1913 tarihli *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati*,¹²⁴ ilköğretim açısından yeni düzenlemeler içermektedir. 101 maddeden oluşan bu kanun, Cumhuriyet döneminde de bazı değişikliklere uğrayarak yarım asra yakın bir süre yürürlükte kalabilmiştir.¹²⁵

Kanun, ilköğretimle ilgili kurumları şu şekilde belirlemiştir:

- 1- Ana mektepleri ve sıbyan sınıfları
- 2- Mekatib-i İptidaiye
- 3- Elishleri ve ihtiraf mektepleri¹²⁶

İlköğretimde daha iyi bir öğretim programı ve örgütlenmeyi gerçekleştirmek amacıyla çıkarılan bu kanun, ilköğretimde daha önce belirlenen rüşdi ve sıbyan kısımlarını birleştirerek 6 yıllık Mekatib-i İptidaiye (ilkokul) haline dönüştürüyordu.¹²⁷ Nizamnamede Mekatib-i İptidaiye:

¹²⁴ Unat, a.g.e. (bkz. dn. 101) 28

¹²⁵ R. Özalp- A. Ataünal, a.g.e. (bkz. dn. 76) 23

¹²⁶ R. Özalp- A. Ataünal, a.g.e. (bkz. dn. 76) 24

1. kademe ilk (2 yıl)
2. kademe orta (2 yıl)
- 3 kademe yüksek (2 yıl)¹²⁸ şeklinde kademelendirilmiştir.

Kanun ilkokulların devlet ve özel şahıslar eliyle kurulabileceğini, devlet okullarının kuruluş giderlerinin devlet mahalli bütçelerinden karşılanacağı hükmünü getiriyordu. Özel okullar ise bağlı olduğu kişi, kurum, dernek veya cemaat tarafından finanse edilecektir.¹²⁹

On bölümden oluşan Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati'nin II. bölümünde "Tedrisat-ı İptidaiye'ye Memur Heyetler" başlığı altında ilköğretimin taşra teşkilatları yerine geçecek "Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi"nin kurulması hükmü de bulunmaktadır.¹³⁰

Cumhuriyet Döneminde İlköğretim

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ilkokullar, 1913 yılında çıkarılan Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati'nin belirlediği şekilde kademelendirilmiş bir teşkilat yapısına sahiptir. Bu haliyle, İstiklal Savaşının başladığı 1919 yılına dek Türk Eğitim Sistemi, ve ilkokullar, biçimsel olarak ileri uluslardaki sistemlerin temel niteliklerine kavuşturulmuştur.¹³¹ Cumhuriyet döneminde eğitim sistemindeki önemli yapısal değişiklikler Heyet-i İmiye kararları üzerine Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra yapılmıştır.¹³²

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu izleyen ilk günlerde teşekkül ettirilen bakanlıklar arasında Maarif Vekaleti (Millî Eğitim Bakanlığı)'de yer alır. 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 nuamralı kanunla kurulan Maarif Vekaleti, başlangıçta;

- 1- Program Heyeti
- 2- İlköğretim (İlk Tedrisat Dairesi)
- 3- Ortaöğretim

¹²⁷ N. Ayas, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi, Ankara (1948) 94

¹²⁸ Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 71) 14

¹²⁹ Koçer, a.g.e. (bkz. dn. 72) 191

¹³⁰ Koçer, a.g.e. (bkz. dn. 72) 192

¹³¹ Y.K.Kaya, Eğitim Yönetimi, Ankara (1993) 16

¹³² R.Özalp-A. Ataunal, a.g.e. (bkz.dn. 76) 49

4- Türk Asar-ı Atıkası Müdürlüğü

5- Sicil ve istatistik Müdürlüğü

6-Kültür Müdürlüğü olmak üzere 6 birim halinde teşkilatlanmıştır.¹³³ M.E.B.Teşkilat Kanunu 1926'da çıkarılmıştır.(2287 nolu)¹³⁴ Burada önceki teşkilat 1920'lerde alınan bir siyasi karara göre düzenlenmişti. 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nde mevcut eğitim teşkilatını daha yararlı hale getirmek amacıyla çalışmalar yapılması gereği üzerinde durulmuş ancak savaşın şiddetlenmesi üzerine sonuç alınamadan kongre dağılmıştır.

1924 yılına kadar merkezi bir örgüt yapısına sahip mekteplerle, bu örgütün dışında kalan medreseler ayrı ayrı eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Ancak yapılacak eğitim reformlarında eğitim kurumlarının bir çatı altında teşkilatlanmasını isteyen M. Kemal, 1923'de T.B.M.M. yi açış konuşmasında eğitimde birliğin sağlanması gereğine işaret eder. Bu düşünceler neticesini 1924 yılında verir ve çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla¹³⁵ Cumhuriyet döneminin ilk önemli eğitim reformu yapılır.Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla birlikte bütün okullar Maarif Vekaletine bağlanarak tek çatı altında toplanmıştır.¹³⁶ Bu kanunla birlikte ilkokullar "İlk Tedrisat Dairesi" ne bağlanmıştır.

1924'de Ankara'da toplanan II. Heyet-i İlmiye toplantısında tartışılan ve ilkokulların altı yıldan beş yıla indirilmesini öngören karar 1924'deki Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla birlikte yürürlüğe girmiş ve ilkolular beş yıla indirilmiştir.¹³⁷ Bu kanunla idari yönden olduğu kadar öğretim açısından da ilkokullarda birlik sağlanmış olur.¹³⁸

İlköğretimin yaygınlaştırılması amacıyla daha önce vilayetlerde kurulan "Tedrisat-ı İptidaiye Meclisleri" 1924 John Dewey (1859-1952)'nin raporunun etkisiyle yeniden ele alınmış, M. Necati Bey'in başkanlığı döneminde birden fazla valilik birleştirilerek oluşturulacak "Maarif Eminlikleri" kanunu çıkarılmıştır.¹³⁹

¹³³ R. Özalp- A. Ataüinal, a.g.e. (bkz. dn. 76) 29

¹³⁴ H.A.Koçer, Türk Milli Eğitim Teşkilatı, Ankara (1981) 25

¹³⁵ Milli Eğitimle İlgili Kanunlar, s. 3

¹³⁶ Kanunun ilgili maddesi aynen şöyledir:“Şeriye ve Evkaf Vekaleti veya hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle mektep ve medreseler Maarif Vekaletine devir ve raptedilmiştir.” (bkz.Milli Eğitimle İlgili Kanunlar,s,14

¹³⁷ Cicioğlu, a.g.e. (bkz.dn. 18) 19

¹³⁸ Koçer, a.g.e. (bkz.dn. 72) 66

¹³⁹ R.Özalp-A.Ataüinal, a.g.e. (bkz.dn. 76) 45

M.Necati az ve yetersiz olan güçlerin dağınıklığının önlenmesi ve yetkilerin birleştirilmesi amacıyla ¹⁴⁰ bu kanunun çıkartıldığını ifade etse de, söylese de buradaki asıl fikir, Dewey'in 1924 Raporunda işaret ettiği "Okulların elden geldiğince yöresel olarak (idare edilmesi), yörenin eğitim idaresine bırakılması" önerisinden kaynaklanmaktadır. ¹⁴¹

13 bölgede oluşturulan Maarif Eminlikleri, 1931 yılına kadar çalışmalarını sürdürür. Maarif Eminlikleri Kanunu'yla ilk ve ortaöğretim kurumları, öğretmen ve memurlarıyla birlikte bu kuruma bağlanmıştır. Kanunla, ilköğretim kurumlarının bir anlamda merkezden bağımsız çalışması düşünülmüştür. Okulların bağlı oldukları kurumlar itibariyle mahalli olmaları, daha sonra program ve müfredatları itibariyle de mahalli özelliklere kavuşması yönünde bazı adımların atılmasını sağlamıştır. Eğitimin mahalli özelliklere kavuşturulması yönünde atılan diğer önemli bir adım, M. Necati döneminde çıkarılan 789 sayılı "Maarif Teşkilatına Dair Kanun" la sağlanır. Bu kanunla nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylere yönelik bazı yeni düzenlemeler getirilmiştir. Millî Eğitimin Teşkilatlanması konusunda 1926 yılında çıkarılan 27 maddelik "Maarif Teşkilatına Dair Kanun" Millî Eğitim Sistemimizin görev ve yetkilerini, okulların Bakanlıkla ilişkilerini düzenlemektedir. Kanunun 4. maddesi, ilköğretim okullarını 4 kategoride ele almıştır. "Türkiye'de hiçbir mektep Maarif Vekaletinin ruhsat ve muvafakatı olmaksızın açılmaz" ¹⁴² ibaresiyle de okul açma yetkisini sadece Millî Eğitim Bakanlığı'nın emrine vermiştir. Kanunda ilköğretim okulları ise şu şekilde belirlenmiştir;

- 1- Şehir ve kasaba gündüz okulları
- 2- Şehir ve kasaba yatı okulları
- 3- Köy gündüz okulları
- 4- Köy yatı mektepleri

Kanunun 5. maddesinde şehir ve kasabalarda açılacak yatı mekteplerinin Maarif Vekaleti'nce açılacağı, ancak gereken şartları taşıması kaydıyla, Maarif Vekaleti'nin de iznini alarak mahalli idarelerin ve belediyelerin de ilkokul açabileceği belirtilmiştir. Daha sonra bazı maddeleri değiştirilen bu kanunun, Maarif Vekaleti (Millî Eğitim Bakanlığı) bünyesinde bulunan

¹⁴⁰ H. Bal, 1924 Raporunun Türk Eğitim Sistemine Etkileri ve J.Dewey'in Eğitim Felsefesi, İstanbul (1991) 70

¹⁴¹ Bal, a.g.e. (bkz. dn. 140) 70

¹⁴² Maarifle ilgili kanunlar, Maarif matbası , (1940) 19

okulların bir sisteme bağlanması, eğitim, idare ve kontrolün Maarif Vekaleti'nde toplanması yönünde önemli bir adım olmuştur. Daha sonra çıkarılan bazı kanunlarla 789 sayılı kanunun birçok maddesi ilga edilmiş ve bazı maddeleri de değiştirilmiştir.

Konuyla ilgili kanuni düzenlemeler sürdürülür " Maarif Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifesi " Kanunu' da (2287 sayı ve 1933 tarihli, 32 maddelik) bunlardan biridir. Kanunla, Bakanlık Merkez Örgütü genişletilmiştir. ¹⁴³ 10 Haziran 1933 tarihinde çıkarılan bu kanunda ilk, orta ve yüksek okullar direktörlüğü (müdürlüğü)'nün de bulunduğu 22 ayrı dairenin kurulması kararlaştırılmıştır. İlköğretimle ilgili 13. madde aynen şöyledir;

"İlk tedris umum müdürlüğü, resmi ve hususi ilkmektepler ve yatı mektepleri ilk derecede hususi mektepler, millet mektepleri işlerini ve halk terbiyesi etrafındaki mesayii idare ile mükellef olup üç şubeden mürekkeptir." ¹⁴⁴

İlkokulların organizasyonu ile ilgili düzenlemeler ise 1929 yılında çıkarılan bir yönetmelikle tamamlanmıştır. Bu tarihe kadar 1913 yılında çıkarılan "Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati"nin getirmiş olduğu iç düzenleme ilkokullar açısından geçerliliğini korumuştur. Esasen 1929 yılında yayınlanan "İlkokullar Yönetmeliği" de Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkatinin bazı maddelerinin değiştirilmesinden ibarettir.

1929 yılında çıkarılan ilkokullar yönetmeliği, okul içi, eğitim-öğretim ve idari yapılanmadaki, yönetici, öğretmen ve kurulları belirlemiştir. Yönetmelik, esaslar, kayıt muamelesi, iş ve tatil zamanları, eğitim ve öğretim, imtihanlar, karne, nakil ve diplomalar, vazifeler (başöğretmen, öğretmen ve kurulların), kalem işleri ve sosyal faaliyetleri, birinci kısımda 140 madde olarak izah etmektedir. İkinci kısımda, eşya ve ders vasıtaları 10 madde halinde, üçüncü kısımda ise okulda sıhhi faaliyetler ve hizmetler 14 madde halinde belirlenmiştir. İlkokul yönetmeliği toplam 164 maddeden oluşmakta ve ilkokul eğitim öğretim etkinliğinin yerine getirilmesinde yönetici öğretmen ve kurulların yetki ve sorumluluklarını tesbit etmektedir. ¹⁴⁵

İlkokul Yönetmeliğinin birinci kısmındaki esaslar bölümünde ilkokullar ve amaçları şöyle belirlenmiştir.

¹⁴³ Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 71) 43

¹⁴⁴ Başaran, a.g.e. (bkz. dn. 71) 33

¹⁴⁵ Ş. Okuturlar, İlköğretim Kılavuzu, İlköğretimleİlgili Yönetmelikler Kısım, İstanbul, 1949, 44-96.

Madde-1:Umumi İlkokullar, mecburi öğrenim yaşında bulunan çocukların öğretim ve eğitimi için devlet tarafından veya devlet namına açılan ve idame olunan ilköğrenim kurumlarıdır.

Madde-2: İlkokullarda eğitim ve öğretimin maksat ve gayeleri şunlardır:

A) İlköğrenim çağında bulunan çocukların bedence ve ruhça en salim alışkanlıklara sahip olmalarını temin edecek bir çevre içinde en lüzümlü bilgi ve maharetleri kazanmaları,

B) Çocukların okula girdikleri günden itibaren istidat ve kabiliyetleri nisbetinde gelişmelerine yol açmak şartiyle millî cemiyete ve Türk Cumhuriyetine ruhen ve beden en faydalı bir şekilde intibak ehliyetini kazanmaları.¹⁴⁶

İlkokul Yönetmeliğinde belirtilen başöğretmen, öğretmen ve kurulların görevleri kısaca şöyledir:

Başöğretmen:

İlkokulların, idari, eğitim ve öğretim ile ilgili bütün işlerinden, temizlik ve düzeninden sorumlu kişi başöğretmendir. Başöğretmen ilkokulun yöneticisidir. Başöğretmen, eğitim ve öğretimin yönetmelik ve programlara uygun olarak ilerlemesine, öğretmenlerin ve memurların vazifelerini gereği gibi yapmalarına nezaret etmekle görevlidir.¹⁴⁷

Öğretmen

İlkokul organizasyonunda öğretim görevini fiilen sürdürecekt asıl kişiler öğretmenlerdir. Öğretmenlerin eğitim-öğretimle bağlantılı olarak önemli görevleri ise şöyle belirlenmiştir:

Okulda kendisine düşen eğitim ve öğretim işlerini hakkıyla yapmak ve öğretmeni bulunduğu sınıfın öğrencilerinin iyi yetişmesi için gerekli tedbirleri almak, derslerde işlenen konuları ve verilen ödevleri sınıf defterine yazmak, öğrencilere verdikleri notları ve öğrenci hakkındaki düşüncelerini kaydedecekleri bir cep defteri tutarak istenildiğinde başöğretmen veya müfettişe göstermek.

¹⁴⁶ a.g.e. 44.

¹⁴⁷ Md. 80-100.

Kurullar

A. Öğretmenler Kurulu:

Eğitim öğretim işlerinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için oluşturulan öğretmenler kurulu, başöğretmenin başkanlığında ders yılı başında, ocak ayı başında ve nisan ayı başında olmak üzere yılda üç defa toplanarak yönetmelik ve programlarda tesbit edilen eğitim ve öğretim esasları, okulun içinde bulunduğu şart ve imkanlara ve onun gerçek ihtiyaçlarına göre tahakkuk ve tatbiki ile ilgili işler görüşülür.

B. Disiplin Kurulu:

Başöğretmenin başkanlığında her ders yılı başında, öğretmenler arasından seçilecek iki öğretmenle kurulur. Yılda üç defadan az olmamak üzere toplanan kurul, okulun disiplin işlerini gözden geçirerek öğrenciye verilecek cezalardan "tenbih" dışındaki cezaları tayin eder.

Netice olarak 1933 yılında çıkarılan 2287 sayılı kanun İlköğretim Genel Müdürlüğü adıyla ilköğretimin yasalar açısından teşkilatlanmasını tamamlayan kanundur. 1924'de çıkarılan 430 sayılı kanunla Millî Eğitim Bakanlığı bünyesine geçen ilkokullar, 1926'da çıkarılan Maarif Teşkilatına Dair 789 sayılı kanunla; şehir ve kasaba gündüz yatılı mektepleri olmak üzere ilkokulları 4 ayrı kategoride ele almıştır. Bu okulların Bakanlık içerisinde Genel Müdürlük düzeyinde örgütlenmesi ise ancak 1933 yılında çıkarılan 2287 sayılı "Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun"la mümkün olabilmştir.

1948 yılında çıkarılan 5166 sayılı kanunla da özel idareden aylık alan ilkokul öğretmenleri kadrolarıyla birlikte Millî Eğitim Bakanlığına devredilerek¹⁴⁸ İlköğretim alanındaki yapısal bütünlük tamamlanmış olur.

İlköğretim de organizasyon açısından Cumhuriyet döneminin en önemli gelişmesi 1931 yılında Talim ve Terbiye Kurulu'nca çıkarılan bir muhtırayla gündeme gelir. Okul Aile Birliği (O.A.B.) yönetmeliği ilk ve orta dereceli tüm okullarda Okul-Aile Birliği kurulmasını öngörmektedir.¹⁴⁹ Kurulacak olan Birliğin amacı, çocuğu yetiştiren aile ile okul arasındaki bağı kuvvetlendirmek ve çocuğun daha iyi yetişmesini sağlayacak bir işbirliği meydana getirmektir.

¹⁴⁸ Okuturlar, a.g.e. (bkz.dn. 145) 264.

¹⁴⁹ a.g.e. 131.

Kurulacak O.A.B. okul dışında bir kişiliğe sahip olmayıp, okulun bir kurulusudur. Birliğe, okulun bütün öğretmenleriyle öğrencilerin ana ve babalarından veya velilerden isteyenler girebilir.

İlkokullarda yönetim ve öğretim işlerinin O.A.B. vasıtasıyla organizasyonu, çıkarılan kanundaki hedefler göz önüne alındığında okul ile çevre arasındaki samimi ilişkinin kurulduğu düşüncesi akla gelebilir. Ancak ilköğretim tarihimizin bu dönemleri etraflıca incelendiğinde okul örgütüyle toplum arasında istenilen işbirliğinin sağlanamadığını görülecektir. Bu, tüm okul sistemimizin dayandığı anlayış için geçerlidir. Ancak, 1940'ta kurulan Köy Enstitüsü'nden mezun olan öğretmenlerimizin aşırı ideolojik saplantıları bu ayrılığı had safhaya ulaştırır. Böylece yıllarca süren bir halk-aydın ikiliği, millet-devlet kaynaşmasını önlemiş, halkın eğitime, okula soğuk bakmasına sebep olmuştur. Bu antipati hala izale edilebilmiş değildir.

1926 yılından itibaren programlara giren iş eğitimi ve köye yönelik esnek program anlayışı okul ile toplum arasındaki ilişkiyi yoğunlaştırması beklenirken, Tanzimatla başlayan aydın-toplum ilişkisindeki samimiyetsizlik, öğretmen-köylü arasındaki samimiyetsizlikle kendini göstererek karşıt cepheler oluşmasına zemin hazırlamıştır. İlköğretim sorunu sadece sayısal verilerle izah edilemez. Bunun arka planında okul organizasyonunun halkla kaynaşması tezi yatmaktadır.

Şu halde okul organizasyonu, sadece okul içi öğretim ve yönetim ameliyesiyle sınırlı olmayıp çevreyi de etkin biçimde eğitim sürecine katarak karşılıklı dayanışma çerçevesinde sürdürülebilecek bir boyuta sahiptir. Ne çareki bu boyut hala etkili bir şekilde hayata geçirilmiş değildir. Halk-aydın ayrılığı, devlet-halk ikilemi bu soğuk çerçevede sürdükçe, kaynaşmamızın istenilen seviyeye çıkarılması kolay olmayacaktır.

4.EĞİTİM SİSTEMİMİZDE İLKOKULLARIN YERİ VE AMAÇLARI

4.1. EĞİTİM SİSTEMİMİZDE İLKOKULLAR

Örgün eğitim kurumları içerisinde, okul öncesi eğitim kurumları (anaokulları, kreş ve çocuk uyvaları) hariç ilköğretim kademesinin en önemli öğretim kurumu ilkokullardır. Kademelendirilmiş okul sisteminde ilk sırayı alan ilkokullar, ilk tahsilin temelini atıldığı kurumlardır. Ayrıca yüksek öğretime kadar çıkan eğitim ve öğretimin dre ilk basamağı ve temeli bu kurumlarda atılır.

Eğitim tarihimiz içerisinde bağımsız olarak yer almasına rağmen, ancak 19. yüzyılda eğitim sistemi içerisinde yeri tesbit edilebilen ilkokullar, ilk defa "sıbyan mektepleri" olarak karşımıza çıkar. 1856 Islahat Fermanıyla öngörülen eğitim teşkilatı 1857'de "Maarif-i Umumiye Nezaretinin" kurulmasıyla ilkokulun yeri belirlenir.¹ Buna göre mevcut okullar kademelerine göre şöyledir.

1. Sıbyan mektepleri (ilkokul)
2. Rüşdiyeler (orta okul)
3. Mekatib-i Fünun-u Mütenevvvia (yüksekokul)

Sıbyan mektepleri 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamnesi'nde de ilköğretim kapsamında (4 yıllık ilkokullar olarak) tekrar yerini alır.² Bu düzenleme içerisinde Sıbyan Mektepleri, ilköğretimin 1. kademesini oluşturur. İkinci kademedede ise Rüşdiye Okulları (4 yıllık) bulunmaktadır.

1913 yılında çıkarılan Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati'yle Sıbyan ve Rüşdiye okulları birleştirilerek 6 yıllık "Mekâtib-i İptidaiye" (ilkokul) halini alır.³

Mekâtib-i İptidaiye bu kanun gereği 3 kademeye ayrılmıştır.⁴ Eğitim tarihimizde 6 yıllık ilkokullar olarak yer alan bu uygulama Cumhuriyetin kuruluşunda da gerçiliğini sürdürür.

1924 yılında toplanan II. Heyet-i İlmiye'de ilkokulların süresi beş yıl olarak kararlaştırılır.⁵ Alınan karar 1924 yılından itibaren günümüze kadar geçerliliğini korur.

¹ R. Özalp- A. Ataünel, Türk Milili Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı, İstanbul (1977) 7.

² İ. E. Başaran, Türkiye Eğitim Sistemi, Ankara (1993) 14.

³ N. Ayas, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi, Ankara (1948) 94.

⁴ Başaran a.g.e. (bkz. dn. 2) 14.

Türk Eğitim Sistemi'nde üzerinde en çok düşünülen, reformlara tabi tutulan eğitim kurumlarından birisi ilkokullardır. Gelişmeler, toplumsal ve ferdi ihtiyaçlarla bu gerekliliği doğurur. Bu ihtiyaçlar arttıkça yeni metod, muhteva ve amaçların tayinini de gündeme getirir.

Değişimin tabi nedenleri arasındaki bu gerekçeler yanında Atatürk devrimlerinin halka anlatılması ve yeni bir Türk Ulusu oluşturma gayretleri de amaç, muhteva, metod ve değerlendirmelerin değişmesinde rol oynamıştır.⁶

Zorunlu eğitim kapsamına giren ilkokular, eğitimde fırsat eşitliğinin uygulama alanını oluşturur. İlk örgün eğitim çevresi olan ilkokullar, okul çağına gelen bütün çocuklar için kişisel gelişimlerinin sağlanması, toplumsal intibakın gerçekleşmesi ve hayati bilgi ve tecrübenin kazanıldığı yerlerdir.

Eğitim açısından önemli bir yere sahip olan ilkokullarımız, Cumhuriyetin başlangıcından 1950'ye kadar nicelik (okul sayısı, öğretmen sayısı ve okula devam eden öğrenci sayısı) bakımından ancak belli düzeyde gelişme göstermiştir. 1940 yılına kadar sayısal gelişme sınırlı düzeyde kalmış ve köylerde okullaşma çok yavaş seyretmiştir. 1923 yılında 4.894 ilkokulda 10.238 öğretmen görev yapmakta ve 341.941 öğrenci öğrenim görmektedir. Ülke nüfusunun 12 milyon tahmin edildiği bu yıllarda, ilkokula devam eden öğrencilerin toplamı genel nüfusa oranı %2.96 civarındadır.⁷ 1950 yılında ise okul sayısı 17.600'e (% 359 artış) öğrenci sayısı ise 1.591.000 (%456 artış)'e ulaşmıştır.⁸ 1950'ye kadar ilkokullardan mezun olanların toplamı ancak 1.392.600 kişiye ulaşabilmiştir.⁹

Köy ve Şehir İlkokulları

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunda nüfusun yaklaşık %80 köylerde %20'si ise şehirlerde yaşamaktadır. Bu yüzden Cumhuriyet hükümetleri ilköğretim sorununu bir köy eğitimi sorunu olarak ele alırlar. Çünkü köy çocuklarına ilköğretimi götürmekle ülke çocuklarının çok büyük bir kısmı okula gitme imkanına kavuşacaklardır.

Ancak eğitim alanındaki çalışmaların şehirlerde daha yoğun olduğu dikkat

⁵ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), İstanbul (1993) 348.

⁶ Z. Karmuk, Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, İstanbul (1973) 73.

⁷ N. Sakaoğlu, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İstanbul (1992) 21.

⁸ C. Binbaşoğlu, Eğitime Giriş, Ankara (1988) 160.

⁹ T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Türkiye İstatistik Yıllığı Yayın No: 162, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara (1993) 159.

çekmektedir. 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisata Kanunu ülke düzeyinde öğretim birliğini amaçlamaktadır. Ancak tüm çabalar ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum, coğrafi yapı farklılığı, nüfus dağılımı ulaşım zorlukları ve ülke insanının eğitime yönelik kültürel hazırlıktan yoksun oluşu nedenleri köylere yönelik eğitim hizmetlerini yavaşlatır.

Bu realite karşısında çözüm arıyan Cumhuriyet hükümetleri, köylere yönelik "Köy Yatı Mektepleri" uygulamasını başlatırlar. 1926 yılında çıkarılan "Maarif Teşkilatına Dair Kanun" köy okullarını iki kısma ayırır.¹⁰ Buna göre köy okulları:

1. Köy gündüz mektepleri

2. Köy yatı mektepleri

Kanun Köy Yatı mektepleri (ilkokul)'nin kuruluş amacını şöyle belirtir:

"Köy Yatı Mektepleri, mektebi olmayan köylerin çocuklarına mahsustur... Bilumum köy mektepleri idare ve talim heyetleri, çocukları köy hayatından ayırmayacak bir talim ve terbiye usulünü tatbik ile mükelleftir. Köy mekteplerinin tahsil müddeti en az üç senedir."

1924'de 5 yıla indirilen ilkokullar 1926'da köyler için 3 yıla kadar indirilmiş olur. 1939 yılında toplanan I. Maarif Şurasında üç sınıflı köy ilkokullarının beş yıla çıkarılması kararlaştırılarak ülke düzeyindeki bütün ilkokullar beş yıl süreli bir eğitime kavuşturulur.

4.1.1. İlkokullarda Amaçların Gelişimi

İmparatorluk eğitim sisteminin son dönemlerinde ilköğretimin amacı, çocuğa, ibadetlerini yapacak kadar dini bilgileri öğretmek , hayat için lazım olan bilgileri kazandırmak ve vatansever insan yetiştirmek şeklinde anlaşılmıştır.

Cumhuriyet öncesi, 1915 tarihli "Mekâtib-i Umumiye Talimatnamesi" nin belirlediği amaçlar Cumhuriyet dönemine girildiğinde belirli bir süre için de geçerliliğini korur. Bu talimatname'de ilkokulun amaçları şöyle belirlenir:

"İptida-i Mekteplerin hedefi, Mecburiyet-i Tahsiliyeye tabi olan çocukların hayat için en ziyâde lazım olan malumâtı kazandırmak ve

¹⁰ Milli Eğitimle İlgili Kanunlar , (1953) 3.

onları mütdeyyin vatanperver üstün ve gayur birer insan olarak yetiştirmekdir..."¹¹

Bu amaçlarla ulaşılmak istenen hususlar da şöyle dile getirilir:

"...İbtidai mektepler tahsil ve terbiye hususundaki vazifesini iyi bir tarzda ifa ettikçe, memleket fikir, ahlak ve iktisat cihetleriyle yükselir, bu telakki ise dini ve milli varlığımızın muhafazasında en büyük amildir. Mektep sıralarındaki yeni nesil, hem ananât-ı diniyyeyi ve milliyeyi mufazaya, hem de şerait ve ihtiyat-ı hazıra ile telif-i nefise ulaştırılmalıdır. İbtida-i Mekteplerin vazifesini bu yolda ifa edebilmesi için tedrisat-ı iptidaiyeye vakf-ı vücud edenlerin mesleklerindeki ciddiyet ve azameti idrak etmeleri ve memleketin hayatı ve atiyesi için ne kadar mühim bir vazife deruhte etmiş olduklarını hatırdan çıkarılmamaları lazım gelir. İptida-i tedrisat muallimelri yalnız milletin istikbaline değil, istikbal-i insaniyete hakimdir..."¹²

Osmanlı döneminde tesbit edilen bu amaçlar Cumhuriyet'in kuruluşunda da ilköğretime için geçerlidir. Talimatnamede güdülen toplumsal endişe, amaçların toplumsal yönüne ağırlık verilmesiyle kendini gösterir. Öğrencinin vatanperver ve üstün insan olarak yetişmesi ve yaşamı boyunca ihtiyaç duyacağı bilgi ve becerilerle donatılması amaçların esasını teşkil etmektedir. Görüldüğü üzere bu talimatnamede amaçlar açık, kesin ve net bir şekilde ifade edilmiştir.¹³ Böylece ilkokulların görevlerini yerine getirmesiyle de ülkenin fikir, ahlak ve iktisadi yönden yükselmesi sağlanmış olacaktır. Burada, daha ziyade Milli ve manevi varlığımızı korumak gibi toplumsal düşünce, savaş dönemi Osmanlı İmparatorluğunun en çok ihtiyaç duyduğu bir düşünce olarak kendini gösterir.

Cumhuriyet Döneminde İlkokulların Amaçları

Cumhuriyet kurulduğunda, Osmanlı'dan devralınan eğitim sistemi yapı ve amaçlarıyla aynen sürdürülür. Ülkenin savaştan yeni çıkmış olması, eğitim alanında köklü düzenlemeler yapmaya imkan tanımaz. Zaten başlangıçta, Cumhuriyet yönetimi de muhafazakar bir yaklaşım ilzer ve radikal tedbirlere başvurmaz. Ancak bu fazla uzun sürmez ve 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesinin hemen ardından, Maarif Vekili İsmail Safa Özler (1883-1940)

¹¹ F. R. Unat, Maarif Düsturu, İstanbul (1927) 142

¹² Unat, a.g.e. (bkz dn. 11) 142

¹³ H. Cicioğlu, Türkiye'de İlk ve Ortaöğretim, Ankara (1982) 79

tarafından Cumhuriyet yönetiminin eğitimden beklentilerine dair ilk ipuçlarını veren "Maarif Misakı"nı ilan edilir. 1923'te ilan eder. "Maarif Misakı"nın genel amacı şöyledir:

"Türk milletini, medeniyet safında en ileriye götürmek ve yeni nesilleri, Türk olmak haysiyetinin istilzam ettiği bu gayeye en kısa zamanda varmayı mümkün kılacak aşk, irade ve kudretle yetiştirmektir."¹⁴

Daha sonraları slogan haline dönüşen "*muasır medeniyeter seviyesine ulaşmak*" hedefi, Maarif Misakı'nda ilk defa telaffuz edilir. Türk olmanın haysiyeti de bunu gerektirmektedir zaten. Bu düşünce Maarif Misakı'nın öngördüğü diğer amaçlarla da birleşince, Cumhuriyet eğitim politikasının ana iskeleti ortaya çıkmış olur. Bundan sonra tekrar edilecek amaçlar da hep bu çerçevede ifadesini bulur. Maarif Misakı'nın diğer amaçları ise özetle şöyledir:

- 1- Milliyetçi, halkçı, inkılapçı ve laik Cumhuriyet vatandaşları yetiştirmek,
- 2- İlköğretimi genelleştirerek herkese okuma yazma öğretmek,
- 3- Yeni nesilleri bütün öğretim kademelerinden geçirmek, onları ekonomik hayatta başarı kılacak bilgilerle donatmak,
- 4- Toplum hayatında, dünya ve ahiret cezaları korkusundan doğan ahlak yerine, özgürlük ve barışın ön plana alındığı gerçek ahlak ve erdemi hakim kılmak.

Maarif Misakı geçmişi de sorgular bir anlayışla kaleme alınır. Misak'ta eğitimin genel amaçlarında yer alan, milliyetçilik, halkçılık, inkılabçılık ve laiklik gibi kavramlar¹⁵ genel amaçlar içerisinde. İlköğretim ise bir temel eğitim kurumu olarak bu ilkelerin verileceği ilk örgün eğitim kurumu olarak görülür.

Osmanlı toplumunun ahlaki anlayışının dayandığı İslam evreni, Cumhuriyet eğitiminde yerini özgürlük ve barışın ön plana alındığı seküler düşünceye bırakacaktır. *Özgürlük* ve *barış* kelimeleri, dini ahlaka alternatif, yeni, ahlak ve erdem kavramlarının temeline oturtulur. Laikleşme sürecinde, çok keskin bir hesaplaşmanın tezahürü olarak dini olan herşeyden uzaklaşma, önce siyasi alanda başlar ve kısa zamanda da eğitim alanında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla hayata geçirilir. Bu genel amaçların Cumhuriyet

¹⁴ Cicioğlu, a.g.e. (bkz dn.13) 80

¹⁵ Milliyetçilik, halkçılık, inkılabçılık, laiklik ve cumhuriyetçilik, Atatürk ilke ve inkılabları olarak anayasa ve diğer yasalarda da sıkça kullanılmıştır. Bunlar, Cumhuriyet Halk Partisinin temel umdeleri haline getirilerek altı ok şeklinde sembolize edilir ve parti tüzüğünde yer alır. Milli Eğitimin genel amaçları da belirtilen ilkeler ışığında tesbit edilir.

döneminde ilkokullar için geçerliliğini koruduğu bir gerçektir. Ancak, zaman içerisinde bazı değişiklikler de gündeme gelir ve amaçlara sirayet eder. Biz bunları farklılıklarını dikkate alarak yıllara göre tasnif ederek vermeyi uygun bulduk. Böylece 1926, 1936 ve 1948'de görülen bu değişikliklere geçebiliriz.

İlkokulların Amaçları (1926)

1924 çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanun'unun öngördüğü genel eğitim anlayışı doğrultusunda, ilkokulların amaçlarının yeniden belirlenmesi düşünülür. Bu amaçla 1926 yılında hazırlanan İlköğretim Müfredat'ının başlangıç kısmında ilkokulun amaçları şöyle ifade edilir:

"İlköğretilerin başlıca maksadı, genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir."¹⁶

İntibak eğitiminin ön plana çıktığı bu programda nihai hedef "iyi vatandaş" yetiştirmek düşüncesine dayandırılır. İyi vatandaş ise, milli eğitimin genel amaçları kapsamında bulunan ilkeler ışığında, ifadesini bulur ve "cumhuriyet nesli" olarak belirlenir.

1923'te başlayan ve 1926'da yeniden tesbit edilen ilkokul amacı 1929'da yeniden belirlenir. İlkokullara yönelik olarak çıkarılan "İlköğretim Talimatnamesi " nde ilkokulların amaçları şöyledir:

"İlk tahsil çağında bulunan çocukların bedence ve ruhça en salim itiyatlarına sahip olmalarını temin ederek bir muhit içinde en lüzumlu bilgileri ve maharetleri kazandırmaktır."¹⁷

Eğitimin merkezine biraz daha yaklaştırılmaya çalışılan öğrencinin, beden ve ruh yönü ilk defa 1929'da gündeme getirilir. Her ne kadar yaşadığı çevrede kendisine gerekli bilgi ve maharetlerin kazandırılması esas alınsa da, öğrencinin bir "şahsiyet" kazanması açısından beden ve ruh kavramlarının kullanılması dikkat çekicidir. Talimatnamenin devamında ise;

"Genç neslin, mektebe ilk girdiği günden itibaren, içtima-i kudret ve kabiliyetince müterakki bir intizamla yetişecek milli cemiyet ve Türk

¹⁶ İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), İstanbul (1926) 4-17

¹⁷ İlkokullar Talimatnamesi, Ankara (1929) 6

Cumhuriyeti'ne ruhen ve bedenen en faydalı bir tarzda intibak etmeğe azami ehliyet kazanamsı esastır"¹⁸ denir.

İkinci paragraf, asıl amacın öğrenciyi, "Türkiye Cumhuriyeti'ne ruhen ve bedenen en faydalı olabilecek şekilde yetiştirmek" olduğunu vurgular. Genç, okula girdiği andan itibaren bu amaca hizmet edecek bir ortam bulacaktır. Zaten hazırlanan müfredat programının muhtevası da bu amaçla bütünlük içerisinde olmak zorundadır.

1930 yılına gelindiğinde, düzenlenen amaç ve müfredat programlarının, daha çok şehir okulları için geçerliliğini koruduğu, gerek yeni okulların yapılamayışı ve gerekse öğretmen bulanamayış nedeniyle köyler için bu amaçların bir işe yaradamadığı görülür. Bu nedenle 1930-1938 yıllarında geçerli olacak "Köy Mektepleri Müfredat Programı" çıkarılır. Bu müfredat programında köy ilkokullarının amacı ise şöyle belirlenir:

- 1- Evinde, muhitinde ve bütün hayatında işine yarayacak bilgiye ve itiyatlara sahip olmasını temin etmek,
- 2- Köy çocuğunun köy hayatı dahilinde ve hayata merbut olarak, milli, medeni ve insani fikir ve hislere sahip hale getirmek..."¹⁹

Çok kısa ve özlü biçimde köy ilkokulunun amacı "çocuğun, hayatı boyunca işine yarayacak, bilgi ve becerileri kazanması" yanında, "milli, medeni ve insani fikirleri edinmesi" şeklinde ifade edilir. Ancak, bugün dahi iyi anlıyoruz ki bu amaçlar çoğu defa soyut olarak ifade edilmiş, medeni, milli, insani, fikir ve hislerin nelerle nasıl kazandırılacağı havada kaldığı gibi, çocuğun işine yarayacak bilgileri de net, objektif ve gerçekten işine yarayan bilgiler olup olmadığı da sorundur.

İlkokulların Amaçları (1936)

İlkokulların amaçları, 1936 yılında çıkarılan İlkokul Müfredat Programı'nda yeniden ele alınır. Daha önce çıkarılan müfredat programlarında dar tutulan ilkokulların amaçları 1936 müfredat programında geniş kapsamlı olarak ele alınmıştır.²⁰ 1936 yılı ilkokul müfredat programında ilkokulların amaçları şöyledir:

¹⁸ a.g.e. (bkz dn. 17) 6

¹⁹ Maarif Vekaleti "Teb. Derg" 2, (1939) 140

²⁰ Cicioğlu, a.g.e. (bkz dn. 13) 81

"1- İlkokula devam eden çocukları, kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, devletçi, laik, inkılabçı yurttaşlar olarak yetiştirmek, Türk milletini, Kamutayı, Türk Devletini sayın tutacak ve tutturacak fikirleri bütün yuttaşlara aşlamayı kendisine bir vazife bilerek talebe yetiştirmek.

2- İlkokul talebesinin fikir ve bedence gelişmesine ehemmiyet vererek, onları sağlam vücutlu, şen ve gürbüz yuttaşlar olarak yetiştirmek, karakteri bakımından da milli derin tarihimizin gösterdiği yüksek derecelere çıkarmağa çalışmak, talebede sosyal vazife ve mes'uliyet duygusunu uyandırmak, onları inzibât ve nizâma samimi bir anlayışla bağlamak.

3- İlkokulun terbiye ve tedrisinden güdülen hedeflerden biri de bilgiyi, talebeye maddi hayatta muvaffakiyet elde ettiren bir vasıta haline getirmektir. İlkokula devam eden her vatan çocuğuna modern iş hayatının mühim vasıtalarından istifade edebilmek için gereken bilgi ve maharetleri temin etmek ve bu bilgi ve maharetleri başkalarında da faydalı kılmak şuurunu kazandırmak"²¹

1923'deki Maarif Misakı'yla ilkokulların amaçları kapsamında yer verilen Cumhuriyet ilkeleri açık biçimde 1936 programında da vardır. Programda ulusal terbiyeye ilkokulun amaçları içinde yer verilmiştir. Okul, milli duyguyu kuvvetlendirecek bir hava oluşturarak, Türk çocuğunu, Türk toplumunun vasıflarını taşıyan ve Cumhuriyete bağlı vatandaşlar yetiştirmenin ocağı olacaktır.

Çocuğun fikir ve beden gelişimi de ilkokulun amaçları arasında yer alır. Sağlam vücutlu, şen ve gürbüz vatandaşlar olarak geliştirmeleri hedeflenir: Öğrencide sosyal vazife ve mesuliyet duygusunu geliştirmek de ilkokulun amaçlarındandır. Son programda yer alan amaçlar kapsamında ilkokul eğitiminden güdülen amaçlardan birisinin de, maddi hayatta başarılı olabilmesi için "bilgiyi vasıta haline getirmek" olduğu ifade edilir. Zira bilgi, modern iş hayatına intibak etmenin temel vasıtasıdır.

Önceki programlarda belirlenen amaçların tamamını bünyesinde toplayan 1936 programı geniş ve kapsamlı biçimde ilkokulun amaçlarını tesbit etmiştir. 1950'ye kadar geçerli olan ve en uzun yürürlükte kalan amaçlar da, bu programla getirilen amaçlar olmuştur.

²¹ 1936 İlkokul Programı, İstanbul (1937) 2

İlkokulların Amaçları (1948)

1936 yılında belirlenen ilkokulların amaçları 12 yıl süreyle yürürlükte kalmıştır. 1948 yılında ise yeniden müfredat programı hazırlanmış ve programın ilkeler bölümünde ilkokulların amaçları yeniden belirlenmiştir. 1948 İlkokul programına göre belirlenen amaçlar şöyledir:

"Millet, hayatı ve geleceği için gerekli gördüğü bütün değerleri ve ülkeleri yurttaşları aşlamayı herşeyden önce ilkokullardan bekler. İlkokullar, çocuklara milli kültürü aşlamak mecburiyetindedir. İçinde yetişen bütün vatandaşlara aynı ülkeleri, aynı milli amaçları vermek için, gereken bütün bilgileri, alışkanlıkları, ilgileri, hizmet arzusunu verimli bir şekilde kazandırmak ilkokulların önemli ödevidir."²²

İlkokulların yerini de tesbit eden amaçlar bölümünde milletin hayatı ve geleceği için gerekli görülen bütün değerlerin ve ölçülerin verileceği yer olarak ilkokullar gösterilmiştir. İlkokullar milli kültürü aşlamak mecburiyetindedir. Bütün vatandaşlara aynı ülkeleri, aynı milli amaçları kazandırmak, ilkokulların en önemli amacıdır. İlkokullarda öğrencilerin, hemen bütün öngörülen amaçlara ulaşmaları için kendilerine göre tecrübeler de edinmeleri gereği programda yer alır.²³

Eğitimin amaçları, örgün eğitim faaliyetlerinin temel dayanağıdır. Milli Eğitimdeki bu teorik temelin önemi küçümsenemez. Öğretmenin ve her eğitim basamağındaki idarecinin anlayışlı, verimli ve yaratıcı bir faaliyet göstermesi ancak bu faaliyete temel teşkil eden zihniyetin kavraması ve benimsemesi ile kabildir.²⁴

Eğitim prosesinde amaçların ortaya konmayışı, sistem bütünlüğü içerisinde salt mekanik, dağınık hatta toplum için zararlı bir yönde uygulamalara sapması sonucunu doğurabilir. Bu bakımdan eğitimin amacını ortaya koyacak temel zihniyetin gelişmesine yardım edecek teorinin kurulması, hayati önem taşımaktadır. Eğitim amaçlarının saptanmasında yüzyıllar boyunca toplum yaşayışında belirli hale gelen toplumsal değerlerin, dünü bugünü ve yarını kapsayacak bir fikir sistematğinde ele alınması gerekir.

²² 1948 İlkokul Programı, İstanbul (1948) 3

²³ Cicioğlu, a.g.e. (bkz dn. 13) 82

²⁴ F.Varış, Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikleri, Ankaa 1988, 130.

Eğitimde amaçların belirlenmesi, işlevsel bir değere sahiptir. Ancak kendinden beklenen işlevi yerine getirebilmesi için toplum ve bireyi geliştirici unsurlara sahip olması gerekmektedir. Zira, birey amaçların işaret ettiği davranışları edinmek suretiyle toplum gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Tesbit edilecek amaçlar, çeşitli açılardan bakıldığında bazı özelliklere sahip olmalıdır.

- 1- Amaçlar, toplum şartlarına ve ihtiyaçlarına cevap vermelidir.
- 2- İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak yönde olmalıdır.
- 3- Demokratik ideallere uymalıdır.
- 4- Kendi içinde çelişki halinde bulunmamalıdır.
- 5- Amaçlar, gerçekleşebilecek nitelikte olmalıdır.²⁵

Amaçlar tesbit edilirken eğitim sistemimizin genel amaçlarıyla okulun amaçları arasında hiyerarşik bir sıra izlenir. Öğretimin tamamlanabilmesi için spesifik ders amaçları ve konu amaçları da tesbit edilmelidir. Bu amaçların birbiriyle bağlantılı olarak geliştirilmesi gerekir. Çünkü, bu bağlantı sağlanamadığı takdirde eğitim yoluyla istenen davranışların kazandırılması mümkün olmayacaktır.

Cumhuriyetle birlikte eğitim ön plana çıktığından, eğitimin amaçları da programlarda yer alır. İlkokullar açısından ortaya konan amaçlar, eğitimin genel amaçlarıyla aynı düzeyde düşünülür. Öncelikle "Türk milletinin muasır medeniyetler safında en ileriye ulaştırmak" şeklinde ifade edilen genel bir amaçtan söz edilir. Bununla birlikte Türk inkılabının ilkelerini topluma benimsetmek, üzerinde durulan asıl amaçtır.²⁶ Ortaya konan bu amaç, 1926'dan itibaren bütün program değişikliklerinde altı çizilerek belirtilir. Bunun yanında yeni nesillere ekonomik hayatta başarılı olacak bilgileri vermek gibi pragmatik bir amaçtan da söz edilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar bu amaca anlam katmakla birlikte, amacın gerçekleşmesinde istenen neticenin alınıp alınmadığı kuşkuludur.

Amaçların tesbitinde dikkate alınacak bireysel özellikler ise ilk defa 1926 programında yer alır. Bir bütün olarak "çocukların bedence ve ruhça olumlu itiyatlar kazanmaları"²⁷ bu programın amaçlar kısmında ifade edilir. Eğitim sistemlerinde amaçlar, toplum ve bireyin ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanmaktadır. 1926 programında özellikle bireysel açıdan

²⁵ F. Varış, a.g.e., (bkz. dn. 24) 135.

²⁶ Cicioğlu, a.g.e., (bkz. dn. 13), 80.

²⁷ İlkokul Müfredat Programı, İstanbul, (1926) 4.

teorik olarak olumlu yaklaşımlar sunmaktadır. Aynı amaçlar 1929 yılında çıkarılan "İlkokullar Talimatnamesi"nde de benzer ifadelerle yer alır.

1936 programında ilkokulların amacı üç ana noktada toplanmış olup, 1923 Maarif Misakı ve 1926 İlkokul Müfredat Programı'ndaki amaçların toplamıdır. Her iki programdaki amaç uygunluğu, Cumhuriyetle birlikte hedeflenen ilkelerin Türk toplumuna kazandırılması çabasının bir göstergesidir.

Türk insanına bakıştaki sosyo-politik yaklaşım, programlardaki ideolojik tercihleri ön plana çıkarmıştır. Siyasal erki elinde bulunduranların, eğitimi kendi düşüncelerinin gerçekleştirileceği bir vasıta olarak görmelerinden kaynaklanan bu tutum, 1948 programında da kendini gösterir.

1948 programında tesbit edilen amaçlar, 1938 yılında Amerika'da ilkokullar için uygun görülen amaçlarla hemen hemen aynıdır.²⁸ 1924 yılından itibaren eğitimde batılı tarzı gerçekleştirmek isteyen düşünce, sonunda tam bir kopyacı mantıkla hareket etmeye başlar. Aslında insan pedagojisi alanında elde edilen yöntemler, her hangi bir insanın eğitiminde kullanılmasında sakıncası olmayan yöntemlerdir. Ancak, özellikle eğitimin amaçları söz konusu olduğunda, kültürel birikim, tarihi misyon ve halkın değer yargıları ön plana alınmalıydı. Nitekim, Türk Ortaöğretim kurumlarında inceleme yapan Amerikalı eğitimci Ellsworth Tompkins, hazırladığı raporda;

"Esasen mesele, Türk gençliğinin hayati ihtiyaçlarını temin edecek eğitim tipini kararlaştırmaktır. Bu meseleyi ancak Türk gençliği hakkında malumat sahibi olan Türk lider ve öğretmenleri halledebilir"²⁹ der.

4.1.2. İlkokulların Amaçlarının Tesbitinde İzlenen Politikalar

İlkokulların amaçları tesbit edilirken, İmparatorluk dönemi, Cumhuriyet'in ilk dönemi ve ileriki dönemler olarak üç farklı dönem göze çarpmaktadır.

İmparatorluk döneminde, ilkokulların amaçları tesbit edilirken, halkın dinî inançları gözönüne alınmış, ayrıca hayata hazırlık konusunda gerekli bilgilerin verilmesi düşüncesinden hareket edilmiştir. Bu düşünceler ilkokulların amaçlarını tesbitinde esas almakla kalmamış bu

²⁸ Hıfzı Doğan, Öğretmen Öğrenci ve Program Yönünden Türk Eğitim sisteminin Değerlendirilmesi, İstanbul, (1972), 92.

²⁹ Ellsworth Tompkins, T.C. Orta Dereceli Okullarda Organizasyon, İdare ve teftiş, Ankara, (1956) 21.

amaçların gerçekleşmesi için müfredat programlarında bu doğrultuda bazı değişiklikler yapılmasını sağlamıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte batı anlayışına dönük reformlar eğitim alanında ön plana geçer. Artık bu devirden itibaren ilkokulların amaçları da bu düşüncelerden mülhem olarak hazırlanır. Geleneksel eğitim anlayışında dinî duyarlılık esas alınırken, Tanzimat dönemiyle birlikte hayat için ve hayata yönelik eğitim fikri önem kazanmaya başlar. Eğitim kurumları üzerinde yapılan çeşitli yasal düzenlemeler, ilköğretim kademesini de içine alacak şekilde geliştiğinden gerek ilkokulların amaçları ve gerekse muhtevası bu düzenlemelerden hayli etkilenmiştir.

1913 tarihli Mekatib-i İptidaiye Kanuni Muvakkati'nin kabulünün hemen ardından yayınlanan 1915 tarihli Mekatib-i Umumiye Tâlimatnamesi, ilkokulların amaçlarını şu şekilde belirler:

"İptidai Mektebin hedefi mecburiye-i tahsiliyeye tabi olan çocukların hayat için en ziyade lazım olan malumâtı kazandırmak ve onları müteedeyyin, vatanperver, üstün ve gayur birer insan olarak yetiştirmektir..."³⁰

İlkokullar için belirlenen bu amaçlar, ülke kalkınması amacına yönelik fikri, ahlâki ve iktisadi yönelimlerin geliştirilmesi düşüncesini esas almıştır. Bu düşünce ise dini ve millî varlığın muhafazasına yöneliktir. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde, *osmanlıcılık*, *türkçülük* ve *islâmcılık* cereyanları içerisinde boğuşması, ilkokulların amaçlarının tesbitinde devlet bütünlüğünün korunması ve millî varlığı muhafazaya yönelik önemli bir ilkeyi ön plana çıkarır.

Ziya Gökalp'ın başını çektiği milliyetçilik düşüncesinin ilkokulların amaçlarına kadar indirgenmesi Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Genelde eğitimin çerçevesi ve özelde ilkokulların amaçlarına etki eden önemli düşüncelerden birisi de de muasır medeniyet seviyesine ulaşmak fikridir. 1923 yılında ilan edilen Maârif Misakı ile teleffuz edilmeye başlanan bu fikir³¹ ileriki dönemlerde olduğu gibi bu günde siyasi, ekonomik, sosyal ve eğitim açısından ulaşılmak istenen önemli bir hedef olmaya devam etmektedir.

Cumhuriyet hükümetleri 1926 yılından itibaren iyi vatandaşlar yetiştirmek düşüncesini ilkokulların amaçları kapsamında zikretmişlerdir.³² Amaç iyi vatandaş

³⁰ Unat, a.g.e. (bkz.dn. 11) 142

³¹ İlkmektepler Müfredat Programı (1926) a.g.e. (bkz.dn.16) 4-17

³² Cicioğlu, a.g.e. (bkz.dn. 13) 80

yetiştirmek olunca "iyi vatandaş" kavramına yüklenen mana da belirlenmek zorundadır. Maârif Misakı'nın ilkokullar açısından belirlediğı diğerk amaçlar içerisinde milliyetçi, halkçı, inkılapçı ve laik cumhuriyet vatandaşları yetiştirme fikri ileriki dönemlerde de ilkokulun amaçları arasında sayılmıştır.

Atkürk ilkeleri şeklinde özetlenen ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin umdeleri olarak parti programında yer alan cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik ve devrimcilik ilkeleri bütün öğretim derecelerinde yüküm ve özen noktasıdır ³³ denilerek amaçların tesbitinde bu ilkelere birinci derecede önem verilmiştir. Belirlenen ilkeler içerisinde laiklik gibi Türk toplumuna yabancı ve dinin etkisini sosyal kurumlardan söküp atmayı hedef alan bir kavram , geliştirilen tüm politikalara da yön vermiştir.

İlkokulların amaçlarının tesbitinde laiklik prensibi birinci derecede etken olurken,muhteva açısından bakıldığında da yine aynı duyarlılığın korunduğı görülecektir.Toplumun dine ihtiyacı yoktur veya din toplum için gereksizdir tezine dayanan bu yaklaşım, geçmişle hesaplaşma mücadelesi şekline dönüşmüş ve eğitimin geçmişten getirdiğı bir çok tarihi birikimle bağların koparılmasına sebep olmuştur. Bunun karşısında ulusal eğitimin evrensel yöntemlerle sürdürölmesi fikri yabancı eğitimcilerin ülkeye davet edilmesiyle sonuçlanmıştır. 1924 den itibaren bir çok yabancı eğitimci (J.Dewey, Kühne, Omer Buyse, Albert Malche, Mis Parker, Woppord, W.Dickermann gibi) ülkeye çağrılarak Türk eğitim sisteminin oluşturulmasında ve öğretim esaslarının belirlenmesinde fikirlerine başvurulmuştur. Türk eğitiminin dış boyutunu oluşturan bu çaba, yeni eğitim amaçlarının tesbitinde de etkili olmuştur. Özellikle 1948 tarihli ilkokul programında, ilkokulların amaçlarının ve derslerin özel amaçlarının belirlenmesinde, eğitsel yaklaşımlar önemli rol oynamıştır. İlkokulların amaçları açısından önemli olan bu ilkeler, çocukların özelliklerinin göz önünde bulundurulması, okul, aile arasında işbirliğinin sağlanması ve ilkokullarda yapılan çalışmalarda yakın yurt ve yakın zaman prensibinden hareket edilmesi gibi daha önceki ilkokul programlarında yer verilmeyen ilkelerdir. ³⁴

Eğitim açısından ilkokulların vazifeleri kısmında zikredilen bu ilkeler, yenilik getirmiş olsa bile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkokul çocuğundan beklentisi fazlaca değişmemiştir. Eğitimin amaçlarına yön veren politikaların, Cumhuriyet Halk Partisi'nin parti ilkeleri doğrultusunda belirlenmesine devam edilmiştir.

³³ Kültür Bakanlığı Dergisi, 20-1,Ankara (1937) 43

³⁴ Bkz. İlkokul Programı (1948),a.g.c. (bkz.dn. 22) 10-19

4.2. İlkokulların Yapısının Amaçlarla Bağlantısı

İlk defa 1857 de eğitimin teşkilatlanması amacıyla kurulan Maârif-i Umumiye Nezareti ilkokulların yapısal gelişmesi açısından önemli bir adım olmuştur. 1869 da çıkarılan Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'yle de ilköğretim kapsamına girecek okullar açıkça belirlenir.

II. Meşrutiyet dönemi ilköğretim alanında önemli ve kapsamlı kanunların çıkarıldığı dönemdir. 1913 yılında 101 madde olarak çıkarılan Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Mivakkati ilkokulların iç yapısıyla ilgili yeni hükümler getirmiştir. ³⁵ Kanun, sınıflarda bulunacak öğrenci sayısı, ilkokulun eğitim süresi, vilayet tedrisat-ı iptidaiye meclisleri, kaza maârif encümenleri, okula devam, ve okulların tefişi gibi konularda açık hükümleri ihtiva etmektedir. Kanunun ilgili maddeleri içerisinde ilkokulların (mekatib-i iptidaiye), idari, öğretim ve sosyal faaliyetleriyle ilgili açık hükümler de bulunmaktadır.

1915 tarihinde yayınlanan "Mekatib-i Umumiye Tâlimatnamesi" ilkokulların amaçlarını belirlerken, ilkokulların yapılarıyla amaçları ilişkisine fazla dikkatçekmediği görülür. Tâlimatnamede ilkokulun amaçları, tahsil çağında bulunan çocukları hayat için lüzumlu bilgileri kazandırmak ³⁶ ve vatansever insan olarak yetişmelerini ağılamak şeklinde ifade edilir. Belirlenen amaçlarda bir kısım maddi bilgilerin öğretilmesi yanında çocuğa vatanseverlik ve üstün insanlık anlayışı kazandıracak manevi sorumlulukların yüklenmesi esas alındığından doğrudan öğretmenlerle ilgili bir ilişki söz konusu olmaktadır. Öğretmenlerin bu bilgi ve sorumlulukları kazandıracak yapıda olup olmamaları burada belirlenen amaçların yerine getirilmesindeki başarıyı da etkileyecektir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise ilkokulun amaçlarında olduğu kadar yapısında da bazı değişiklikler göze çarpar. 1929'a kadar ilkokulların yapısında önemli bir değişiklik görülmezken, ilkokulların amaçları 1923 de yeniden ele alınır.

İlkolulların yeni amacı "Türk milletini medeniyet safında en ileri götürmek, milliyetçi, halkçı, inkılabcı ve laik cumhuriyet vatandaşları yetiştirmek"³⁷ tir. Maârif Vekili İsmail Safa Özler (1883-1940) tarafından ilan edilen Maârif Misakı'ndaki bu amaçların gerçekleşmesi için Atatürk şöyle der:

³⁵ Ş. Okuturlar, İlköğretim Kılavuzu, İstanbul (1949) 232

³⁶ Unat, a.g.e. (bkz.dn. 11) 42

³⁷ Cicioğlu, a.g.e. (bkz.dn. 13) 80

"Tahsil-i iptidaide tedrisatın tevhibi ve bilumum mekteplerimizin tevhibi ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve iktidarlarının temin edilmesi lazımdır." ³⁸ Bu ifadeden de anlaşılıyor ki sadece amaçları belirlemek bunlara ulaşmak için yeterli değildir. Öncelikle dağınık olan tüm ilkokullarda eğitim-öğretimin birleştirilmesi, öğretmenlerin refaha kavuşturularak, yetki verilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, 1924 de çıkarılan Tevhî-i Tedrisat Kanunu'yla eğitim-öğretim alanında birlik sağlanmışsa da, öğretmenlerin refaha kavuşturulması devletin sınırlı imkaları dolayısıyla mümkün olmamıştır.

Maârif Misakı'nın ilkokulların amaçları arasında saydığı "toplum hayatında, dünya ve ahiret cezaları korkusundan doğan ahlâk yerine, özgürlük ve barışın ön plana alındığı gerçek ahlâk ve erdemi hakim kılmak" fikri ise 1924'ten itibaren çıkarılan ilkokul müfredat programlarındaki ders konularıyla sağlanmaya çalışılır. Müfredat programları bahsinde görüleceği üzere, toplumun geleneksel dinî inançlarının öğrencilere yüklediği ahiret korkusunu silmek için, materyalist bir anlayışla inkarcılığa varan bir aşamaya kadar götürülür. Arzulanan amaçlara varmak için tutulan bu yol toplumda taraftar bulmamış aksine toplumla devlet arasındaki mesafeyi büsbütün artırmıştır. Ancak Cumhuriyet yönetimi 1926 yılında ilkokulların amaçlarını yeniden belirler. "Genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmek" şeklinde özetlenen bu yeni amaçların gerçekleştirilmesi için hazırlanan yeni ilkokul programı mahalli şartlara göre yeniden düzenlenir.

Yeni program, mahalli şartların, tabii ve sosyal çevrenin önemsenmesini ve çocuğun en yakın çevresinin eğitimde dikkate alınmasını öngörür. Bu da ilkokulların amaçlarının gerçekleşmesinde okul yapısının bu amaçlara hizmet edecek şekilde yeniden hazırlanmasını gerektirmektedir. Ancak ilkokulların 1913 de çıkarılan Tedrisat-ı İptiaîye Kanunu'ndan bu yana köklü yapısal değişikliğe uğramadığı da gerçektir. 1924 yılında Türkiye'ye davet edilerek Türk Eğitim Sistemi üzerine incelemelerde bulunan John Dewey'in tavsiyeleri doğrultusunda yeni ders araç ve gereçlerinin alınması yoluna gidilmiş, fakat ilkokullarda bulunması gerekli eğitim araçları tam olarak sağlanamamıştır. 1926 programı bu açıdan önemli bir yenilik getirir. Hazırlanan müfredat programında, ilkokullarda bulunması gereken eğitim araçları da belirlenir. ³⁹

1929 yılında çıkarılan ilkokul yönetmeliği, ilkokulların gerek idari ve gerekse eğitimle ilgili işlerini yeni esaslara bağlar. ⁴⁰ Bu yönetmelikte, ilkokuldaki başöğretmenin (müdürün)

³⁸ K. Okan, Türkiye'de İlköğretim, Ankara (1971) 1

³⁹ İlköğretim Müfredat Programı (1926), a.g.e. (bkz.dn. 16) 224-228

⁴⁰ Okuturlar, a.g.e. (bkz. dn. 35) 44

ve öğretmenlerin eğitimle ilgili sorumlulukları ve görevleri belirtilmekte bunun yanında, okullarda bulunması gerekli ders araç ve gereçleri de tesbit edilmektedir. İlkokulların eğitime elverişli olması yönünde de bir çok hükmün yer aldığı bu yönetmelik, ilkokullarda amaçların gerçekleşmesine yönelik en önemli yapısal değişiklikleri de ihtiva eder. İlkokullarda derslerin işlenişi sırasında ders araç ve gereçlerinin kullanılması, öğretmenler tarafından fazla dikkate alınmaması üzerine dönemin Maârif Vekili tarafından 14.4.1934 tarih ve 23787 sayılı bir genelgeyle bütün okullara bildirilir ve tedbirler de gösterilir. Genelgede öğretmenlerin ders araçlarını kullanmadığına işaret edilerek bu durumun öğrencinin zararına olduğu belirtilmiş ve tüm öğretmenlerin ders araç-gereçlerini kullanması için uyarılması istenmiştir.⁴¹ Bu yönetmelikte belirlenen ilkokulların amaçları çocukların; bedence ve ruhça en iyi alışkanlıklara sahip olacakları şeklinde yetiştirmesi ve bulunduğu çevre içinde gerekli bilgi ve becerileri kazanmalarına yardımcı olmayı içerir.⁴² Bu yönetmelik belirlediği yeni amaçlar ve getirdiği yeni hükümlerle ilkokulların amaçları ve yapısı arasında bir uygunluk kurmayı hedeflemiştir. Ancak daha önceki dönemlerde de olduğu gibi, belirlenen yeni amaçların gerçekleşmesine hizmet edecek ortam hazırlanamamış, ilkokullar birçok esiklikleriyle beraber eğitim vermeye mecbur kalmışlardır.

1926 programı on yıl uygulandıktan sonra, Atatürk devrimlerinin gerekli kıldığı yeni ihtiyaçlar karışısında, ilkokul programlarında da çeşitli yönlerden değişiklik yapma ihtiyacı duyulur.⁴³ Hazırlanan yeni ilkokul programı CHP nin parti programında yer alan eğitim ilkeleri doğrultusunda ilkokulların amaçlarını yeniden belirler. Buna göre ilkokulların amaçları; çocukları kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, devletçi, laik ve inkılapçı yuttaşlar olarak yetiştirmektir.⁴⁴ 1936 programında belirlenen amaçlara ulaşabilmesi amacıyla öğretmenlere büyük görevler düştüğü hatırlatılarak, "her öğretmen, programda kendine düşen ödevi yaparken yukarıda gösterilen hedefleri bir dakika bile hatırdan çıkarmayarak, kendisinin bu gayeleri tahakkuk ettirmeğe devlet tarafından memur olduğunu bilmeli, Türk devriminin icaplarından ve bugünkü genel Türk toplumunun gösterdiği ihtiyaçlardan doğan bu hedeflere varmak için kafasını, kalbini hasılı bütün benliğini ve enerjisini tahsis etmelidir"⁴⁵ uyarısı yapılmıştır.

⁴¹ A.B.Edis, Milli Eğitim Düsturu-Programlar, İstanbul (1947) 364

⁴² İlkokullar Talimatnamesi, a.g.e. (bkz.dn. 17) 2

⁴³ Edis, a.g.e. (bkz.dn. 41) 10

⁴⁴ 1936 İlkokul Programı, a.g.e. (bkz.dn. 21) 2

⁴⁵ Edis, a.g.e. (bkz. dn.41) 18

Belirlenen bu amaçların gerçekleşmesi doğrultusunda ilkokul ders kitaplarındaki muhtevanın değiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Özellikle Hayat Bilgisi, Tarih ve Yurt Bilgisi gibi dersler yeni amaçlar doğrultusunda yeniden muhtevalandırılır. Ayrıca belirlenen amaçlara hizmet edecek konular ders kitapları içerisine alınarak çocuklara öğretilmesi gerekli, öncelikli konular arasında zikredilir.

Belirlenen yeni amaçlar ve 1929 yılında çıkarılan ilkokullar yönetmeliği, ilköğretim açısından beklenen sonucu sağlayamamıştır. Ülke genlindeki ilkokullar üzerine 1935 yılında yapılan bir çalışma ortaya umut kırıcı sonuçlar çıkarmıştır. 1935 yılı itibariyle Türkiye'de şehirlerde okul çağı çocuklarının ancak %75 i okula gitme imkanını bulabilirken, buna karşın köylerdeki okul çağı çocuklarının ancak %25 i (üç sınıflı) okula gitme şansına sahiptir.⁴⁶ Tabloda sergilenen durum, özellikle köyler açısından katedilmesi gereken uzun bir yol olduğunu göstermiştir.

Köylerdeki ilkokullar sayıca eksikliğinin iki nedene bağlı olduğu düşünülmüş ve bunun çareleri üzerinde bazı girişimlerde bulunulmuşsa da, istenilen sonuç uzun süre alınamamıştır. Herşeyden önce bir ilkokulun yapımı için mali kaynağa ihtiyaç vardır ve devlet sadece bunu bile karşılayacak kaynağı bulamamaktadır. İkinci olarak ilkokulda çalışacak öğretmen sayısı çok yetersizdir. 1935 yılı itibariyle bütün Türkiye'de 49.300 öğretmene ihtiyaç varken bunun ancak 15.000 kadarı temin edilebilmiştir. Öğretmen açığının giderilmesi için bulunan çare ise, kısa zamanda öğretmen yetiştirecek kurslar açma teşebbüsüdür. Bulunan bu yöntemle ilköğretimdeki öğretmen açığının nicelik olarak giderileceği düşünülürken, kısa zamanda yetiştirilecek olan bu öğretmenlerin niteliği ve ilköğretime katkısı gözardı edilmiştir. Bu durum bir takım sayısal verilerin (sınırlı da olsa) değişmesine neden olsa bile, ilköğretimin kalitesi ve belirlenen amaçların gerçekleşmesi noktasında olumlu katkılar sağlayamamıştır.

1940 yılında açılan Köy Enstitüleri de Türkiye'deki ilköğretimin yaygınlaştırılması, köy halkının ekonomik alanda kalkındırılması ve yeni Türk devrimlerinin Türk köylüsüne benimsetilmesini amaçlamıştır. Ancak kısa sürede amacındam saptırılan ve bir ideolojik kampa dönüştürülen bu eğitim yuvaları da beklenen etkiyi gösterememiştir. Mezunları tarafından köylerde birçok yeni ilkokulların yapımı gerçekleştirilmiş olsa bile bu onların halkla bütünleşmelerini getirememiş, aksine ideolojileri dolayısıyla halk nazarında daima uzak olmuşlardır. Bu hem öğretmen-halk diyalogunu, hem de öğretimi, devlet ve halk irtibatını

⁴⁶ Kültür Bakanlığı Dergisi, a.g.e. (bkz.dn. 33) 6

derinden etkilemiştir. Öğretmenle köylü arasındaki psikolojik savaş okul çağındaki çocukları da doğrudan etkilediğinden halkın ve hatta çocukların öğretmene karşı kuşkucu bakışları artırmış ve öğretilen konuları öğrenmede çocuklarda gelişen gizli tepki öğrenmeye yönelik isteksizliğe dönüşmüştür. Artık bu aşamada öğretmenin de yapacağı bir şey kalmadığı için, ilköğretimden istenilen verim elde edilememiştir.

İlkokulların yapısına doğrudan akseden öğretmenlerin, belirlenen amaçları yerine getirmedeki bu güçlükleri Cumhuriyet döneminin ilk 30 yılında her zaman gözlenmiştir.

İlkokulların yapısındaki değişiklikler çok yavaş ilerlemiş olmasına rağmen amaçlar, kabul edilen her yeni programda değiştirilmiştir. 1948 programında da ilkokulların amaçları yeniden belirlenir. Önceki programlara göre geniş ve ayrıntılı olan 1948 programı Millî Eğitimin genel amaçlarına da yer verir. Genel amaçlar, yetişecek çocuğun, kişisel, toplumsal, insani ilişkiler ve ekonomik hayat bakımından istenilen düzeyde bilgi, beceri ve tecrübe kazanmasını öngörürken, ilkokulların geleceği için gerekli görülen bütün değerlerin ve ölçülerin verilmesi ve millî kültürün çocuklara aşılmasıdır.⁴⁷ 1948 programı ilkokulların belirlenen amaçlar doğrultusunda hayata uygun bir hale getirilebilmesi için gerekli çalışma, araç ve gereçler hakkında bazı düzenlemeler öngörür. Mevcut okul binalarının eğitim ve öğretimin amaçlarını gerçekleştirmeye yarayacak bir hale getirebilmesi için aşağıdaki tedbirlerin alınmasını gündeme getirir.

1- Okulun daha iyi bir hale getirilmesi işine dersanelerden başlanacaktır. Bir çalışma ve yaşama yeri olması dolayısıyla dersanelerin bugünkü okul çalışmalarını, kolaylaştıracak eşyaya, araç ve gereçlere sahip bulunması, çocukların istekli çalışması ve neşeli olması için temiz ve sevimli bir görünüşe kavuşturulması,

2- Eski okulun bir çalışma ve yaşama birliği yeri haline getirilmesi,

3- Her sınıfta başarılı çalışmalar yapılabilmesi için aşağıdaki ders araçlarının temin edilmesi, elzemdir:

Kum masası, akvaryum, teraryum, bitki yetiştirmek için deneme kutuları, ödev ve gazetelerin asılacağı duvar levhası, öğrencilerin yaş, boy ve ağırlık gelişimlerini gösteren grafikler, hava gözlem cetveli, sınıf kitaplığı, duvar saati, termometre, renkli tebeşir, mukavva kutular, cetvel, pergel, şerit metre, takvim ve yön şeması.

4- Okul binasında dersaneler dışında bulunması gerekli diğer kısımlar da şunlardır.

⁴⁷ 1948 İlkokul Programı, a.g.e. (bkz.dn. 22) 3

Müzik, cimnastik, projeksiyon ve müsamere için kullanılacak büyük bir salon, çocukların serbestçe çalışabilecekleri bir ışık, okul müzesi, ders araç ve gereçleri için bir oda.

5- Okul bahçesi oyuna elverişli bir hale getirilerek etrafına ağaç dikilmesi. Bahçede bulunması gerekli kısımlar ise; bayrak sereni, kuş konakları, hava gözleme kulübesi (rüzgar yönünü gösterir fırlıdak ve yağmur ölçme aleti), kum havuzu, çeşitli oyun alanları ve kümes hayvanı ve arı kovanının bulunduğu yer olarak gösterilmiştir. ⁴⁸ 1948 programının son kısmında okulun iş hayatına uygun hale getirilebilmesi için yukarıda sayılan kısımların ve araçların ilkokullarda bulunması öngörülür. Ancak bunların temin edilmesi kolay olmadığından programda öngörülen amaçların gerçekleşmesi de herhalde mümkün olmamıştır. Hatta bütün bu hususlar ve toplumsal gelişmeye göre bu okulların donanımı bugün bile henüz tatmin edici oluştan çok uzaktır.

⁴⁸ 1948 İlkokul Programı, a.g.e. (bkz.dn. 22) 321

5.İLKÖĞRETİM SİSTEMİMİZDE MÜFREDAT PROGRAMLARI VE MUHTEVANIN GELİŞİMİ

5.1.İLKOKUL MÜFREDAT PROGRAMLARI VE EVRİMİ

Müfredat programı, bir eğitim kurumunda, eğitim faaliyetlerine ayrılan zamanın sınırlılığı dikkate alınarak ¹ okutulacak derslerin isimlerini, kısmen içeriklerini ve haftalık ders saatlerini içeren listeleri ifade etmektedir. ² .

İlkokul müfredatlarının belirlenmesi çalışmaları, 1846'da "Mekatib-i Umumiye Nezareti" nin kurulmasından sonra hükümetce hazırlanan bir yönetmelikle gündeme gelir. 20 maddeden oluşan bu talimatnameyle ilköğretimin amaçları, ilkeleri, öğretim süresi ve okutulacak dersleri belirlemeye çalışılır. ³ 5 Haziran 1876 yılında hazırlanan ilköğretimin genel cetveli, dört yıl üzerinden, her sınıfta bir haftada hangi derslerin kaçar saat ve nasıl okutulacağını gösteren bir liste şeklindedir.

1891 yılında ise müfredat programı ders çeşidi yönünden zenginleştirilmiştir. 1904 yılında tarih ve coğrafya dersleri programdan çıkarılmış, Meşrutiyetin ilanıyla bu dersler tekrar programa ilave edilmiştir.

İlkokul programının, Osmanlı Döneminde belirgin bir şekilde tesbiti ise 1913'te yapılmıştır. "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkatı" (Geçici Öğretim Kanunu)'nin kabulüyle 6 sınıfa çıkarılan ilkokullar (Mekatib-i İptidaiye)'da okutulacak dersler de belirlenmiştir. ⁴ Düzenlenen yeni müfredat programında Resim-iş, Musiki, Beden Eğitimi, Ziraat, Ev İdaresi, Biçki-Dikiş gibi derslerin yanında Kıraat ve Hat (okuma-yazma), Lisan-ı Osmani, Hesap-Hendese, Coğrafya-Tarih, Hıfzıssıhha ve Malumat-ı Medeniye ile Kur'an'ı kerim derslerine yer verilmiştir. 1915 yılında bu müfredat programı biraz daha genişletilerek korunmuştur. Tesbit edilen müfredat programı Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da bir müddet devam etmiş ve daha sonra değiştirilmiştir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan devraldığı eğitim mirasını yapı ve içerik itibarıyla eksik bulur. Ulusal eğitim anlayışı çerçevesinde programların yeniden düzenlenmesi ve eğitimin tek elden yürütülmesi öncelikli hedefler arasına alınır. 1920'de

¹ S. Ertürk, Eğitimde Program Geliştirme, Ankara (1979) 24

² F. Varış, "Program Geliştirme Çalışmaları", Cumhuriyet Döneminde Eğitim, İstanbul (1983) 193

³ Varış, a.g.m. (bkz. dn. 2) 196

⁴ N. Sakaoglu, Osmanlı Eğitim Tarihi, İstanbul (1991) 136

okunan hükümet programı yeni eğitim politikasına yönelik ipuçları verir. Hükümet programında eğitimin hedefi "yaşam savaşında çocukları başarılı kılacak güç, girişim, kendine güven gibi nitelikler verecek düzeye ulaştırmak" tır. Ayrıca milletin yapısına coğrafya ve iklimimizin koşullarına, tarihsel ve toplumsal geleneklerimize uygun" insan yetiştirmekte gündeme getirilir. ⁵

1923'de Ankara'da toplanan I. Heyet-i İlmiye toplantısında ilköğretim programı tartışılmıştır. Cumhuriyet döneminde ilkokullara yönelik hazırlanan ilk müfredat programı 1924 yılında 5 yıla indirilen ilkokullar için hazırlanan müfredat programıdır. İleride de görüleceği üzere hazırlanan ilk program, 1915 tarihli programdan farklı değildir. Ancak eğitimde laikleşme anlayışı programların muhtevasında kendini gösterir. Derslerin içerikleri değiştirilir ve yeni konular ilave edilir.

1924'de çıkarılan İlkokul müfredat programı, 1948'e kadar dört defa değiştirilmiştir. 1924'de kabul edilen yeni bir müfredat programı hazırlanmış ve 1936 ile 1948 yıllarında tekrar değişikliğe uğramıştır. 1924'den 1948'e kadar hazırlanan ve dört defa kısmi değişikliklere tabi tutulan müfredat programlarının belirgin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

5.1.1. 1924 Müfredat Programı:

15-Ağustos 1923'de Ankara'da toplanan Birinci Heyet-i İlmiye toplantısında ilköğretimle ilgili üç önemli konu tartışılmıştır.

- 1- İlköğretim (ilkokul) programlarında yapılacak değişiklikler,
- 2- İlköğretimden sonra hayati öğretim ortamı,
- 3- İlköğretim talimatnamesinin değiştirilmesi.⁶

Birinci Heyet-i İlmiye'de tartışılan ilkokul program değişikliği, Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra 16 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresinde de dile getirilir.⁷ Ayrıca, TBMM'nin açılışında, hükümet programında milli şuuru geliştirici kitapların yazdırılmasından söz edilir.⁸ Ancak ilkokullardaki ilk müfredat programı değişikliği 1924'de Ankara'da toplanan İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında, esaslı bir şekilde tartışılarak kabul edilmiştir. 1924 Müfredat Programı hazırlanırken 1915 yılında kabul edilen programdaki 3 devreli okul sistemi yerine, 5 sınıflı tek devreli bir okul sistemi düşünülmüştür.

⁵ H. Bal, 1924 Raporunun Türk Eğitim Sistemine Etkileri ve J. Dewey'in Eğitim Felsefesi, İstanbul (1991) 63

⁶ R. Özalp- A. Ataunal, Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı, İstanbul (1977) 34

⁷ R. Özalp-A. Ataunal, a.g.e. (bkz dn. 6) 23

⁸ N. Ayas, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim, Ankara (1948) 190

Program, gelenek olduğu üzere, kız ve erkek öğrenciler için ayrı olarak hazırlanmıştır. 1924 müfredat programı, kız ve erkek ilkokulları için bazı ayrılıklar öngörmüştür. Kız okulları programına 5. sınıflar için haftada bir saat "ev idaresi" 3. 4. ve 5. sınıflar için de haftada iki saat "biçki,dikiş ve nakış" dersleri ilave edilmiştir.⁹ 1924'de uygulamaya konulan yeni¹⁰ müfredat programı çok uzun ömürlü olamamış, 1926'da çıkan yeni İlkokul Müfredat Program'ıyla değiştirilmiştir.

TABLO:2 1924 Erkek İlkokullar Müfredat Programı¹¹

	1	3	3	4	5
DERSLER	S	I	N	I	F
Alfabe	12 saat	-	-	-	-
Kıraat (inşa ve temsil)	-	4	3	2	2
İmlâ	-	2	2	1	1
Tahrir	-	1	-	2	2
Sarf	-	-	-	1	1
Yazı (Sülüs-Rika)	-	2	1	1	1
Kur'an-ı Kerim ve Din dersi	-	2	2	2	2
Hesab	2	3	3	3	2
Hendese	-	-	-	1	2
Tarih	-	-	1	2	2
Coğrafya	-	-	1	2	2
Tabiat Tetkiki, Ziraat Hıfızısıhha	3	3	2	2	2
Muasahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye	1	1	1	1	1
Resim	2	2	2	2	2
El İşleri	2	2	2	2	-
Musiki	2	2	2	1	1
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	1	1
TOPLAM	26	26	24	26	24

Henüz Arap alfabesinin geçerli olduğu bu programda, ilk defa Vatandaşlık Bilgisi (Malumat-ı Vataniye)¹² adıyla yer almıştır. 1913 ve 1915 müfredat programıyla karşılaştırıldığında bu programda önemli bir değişikliğin yapılmadığı görülmektedir.

⁹ İlkokullar Müfredat Programı, İstanbul (1925) 1-2

¹⁰ Bu program aynı zamanda Cumhuriyet tarihinin ilk ilkokul müfredatıdır.

¹¹ Cicioğlu, Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim, Ankara (1982) 94

¹² Bu ders 1913 yılında Malumat-ı Medeniye dersi olarak yer almıştır.

5.1.2. 1926 Müfredat Programı

1924 yılında hazırlanıp yürürlüğe giren ilkököl müfredat programı 1926 yılında yapılan değişlikle ortadan kaldırılmıştır.

Yeni bir müfredat programına duyulan ihtiyaç, programın amaçlar kısmında, fert ve toplumun ihtiyaçlarında görülen değişlik karşısında zamanın şartlarına göre¹³ değişlik yapma zarureti şeklinde ifade edilmiştir. Zira, programlarda yer alan muhtevalar ve müfredatın kendisi belirli bir esnekliğe göre hazırlanmalıdır. Esasen, programların değişmezliği modern psikoloji ve öğrenme psikolojisiyle, ayrıca gelişme fikrine de aykırıdır.

Eğitim programcıları, programlarda, herhangi bir yaştaki çocuğun özel ihtiyaçlarının tanınması ve özel ilgilcrinin artmasıyla bu ihtiyaç ve ilgilere yakın bir anlayışı salık verirler. Bu itibarla çocuğun bulunduğu yaş dikkate alındığında, fiziki, sosyal ve zihni alakalarının ve ihtiyaçlarının net biçimde tesbit edilmesi önem taşır.

Cumhuriyet ilköğretiminde çocukların ilgi ve kaabiliyetlerini esas alan programlar hazırlanması konusunda başlangıçta çok esnek davranılmıştır. Bu amaçla 1924 yılında zamanın önemli filozofu John Dewey, Türk Eğitim Sistemi'nin geneli ve öğretim kurumlarının yapısıyla ilgili rapor hazırlaması amacıyla, Türkiye'ye çağırılmıştır.¹⁴ Dewey'nin verdiği rapor dikkate alınarak 1926'da yeni bir ilkököl programı hazırlanır. 1926 İlkööl Müfredat Programı'nda tekrar iki devreli sisteme geçilmiştir. 1.2.ve 3. sınıflar birinci devre olarak kabul edilmiş ve bu devre için "tek kitab", 4.ve 5. sınıflar ikinci devre olarak kabul edilmiş ve bu devrede de çok kitab esası getirilmiştir. 1926 programında, J.Dewey'in üzerinde durduğu "hayat bilgisi, toplu tedris ve iş okulu" kavramlarına yer verilmiştir.¹⁵ Önceki programda, Tabiat Tetkiki, Musahabat, Tarih ve Coğrafya gibi dersler "Tabiat Bilgisi" adı altında toplanmıştır.¹⁶

1926 Müfredat Programı'nda "toplular tedris" metodunu öğretebilmek için Bakanlık öğretmenlere yönelik kurslar düzenlemiştir. Yeni programın uygulanması bir çok zorlukları beraberinde getirirken, 1927'de Latin Alfabesi'nin kabulüyle zorluklar bir kat daha artmıştır.

¹³ R. Özalp- A. Ataünal, a.g.e. (bkz dn.6) 62

¹⁴ Geniş bilgi için bkz.H. Bal. 1924 Raporunun Türk Milli Eğitim Sistemine Etkileri ve J. Dewey'in Eğitim Felsefesi, İstanbul (1991)

¹⁵ Cicioğlu, a.g.e. (bkz. dn. 11) 95

¹⁶ İlkemekteplerin Müfredat Programı, İstanbul (1927) 1-4

TOBLO:3 1926 İlkokul Müfredat Programı

DERSLER	I. DEVRE			II. DEVRE	
	I. SIN.	II. SIN.	III. SIN.	IV. SIN.	V. SIN.
Alfabe	10	-	-	-	-
Kıraat	-	4	4	3	3
İmlâ	-	2	2	1	1
Tahrir	-	2	2	2	2
Gramer	-	-	-	1	1
El yazısı	-	2	2	1	1
Hayat Bilgisi	4	4	4	-	-
Hesap-Hendese	4	4	5	5	5
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Tabiat Dersleri	-	-	-	2	2
Eşya Dersleri	-	-	-	-	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	2	1
Resim-El işi	4	4	4	2	2
Musiki	2	2	1	1	1
Cimnastik	2	2	2	2	1
TOPLAM	26	26	26	26	26
Ev İdaresi	-	-	-	(I)	(I)
Dikiş	-	-	-	I	I

1926 Müfredat Programı'nın en orjinal yönü, çocukların gelişim devreleri dikkate alınarak beş yıllık öğretim süresinin iki devreye ayrılmış olmasıdır. Bu bölümlemede ilk üç sınıf birinci devre, 4. ve 5. sınıf da ikinci devreyi oluşturur. Bu devrelerin özelliklerine göre birinci devrede "tek kitap" ikinci devrede çok kitap esası benimsenmiştir. 1926 yılında hazırlanan programın en önemli özelliği ise John Dewey'nin üzerinde durduğu "hayat bilgisi" toplu tedris (toplu-öğretim) ve iş okulu kavramlarına yer verilmesidir.

Bu program hazırlanırken daha önce okutulan derslerin birbirinden ayrı ve tamamen bağımsızmış gibi gösterilmesi ve aralarındaki bağıntı ve ilişkilere dikkat edilmediği vurgulanarak,

"Yeni programda özellikle ilkokulun ilk üç sınıfındaki dersler hayat ve toplum eksenini çevresinde, toplu olarak, okutulacaktır."¹⁷ denilir.

İlkokullardaki toplu öğretim konusunda Bakanlık bazı kurslar açarak ve dergiler yayınlayarak toplu öğretimin özelliklerini öğretmenlere benimsetmeye çalışmıştır. 1926 Programı'nda öngörülen "iş ilkesi"ne göre eğitim yapılması isteği karşısında, okul bünyesinde yapılması gereken değişiklikler, okul binalarının geniş bahçeler, oyun yerleri ve laboratuvarlarla desteklenmesi ve bunları tamamlayacak ders araç ve gereçlerinin bulunamayışı önemli eksiklikler olarak kendini gösterir.

5.1.3. 1936 Müfredat Programı

1926'da kabul edilen ilkokul müfredat programı on yıl süreyle yürürlükte kalır. 1920'de kurulan Türkiye Cumhuriyeti 1924'deki Tevhid-i Tedrisat kanunuyla birlikte köklü eğitim reformlarını devam ettirir. 1926'da Milli Eğitim Teşkilat Kanunu bu yolda atılmış önemli adımlardan biridir. Kabul edilen bu kanunun ikinci maddesi yalnızca talim ve terbiye işleriyle meşgul olmak üzere Maarif Vekaleti'nde "Talim ve Terbiye Dairesi" kurulmasını öngörmektedir. Talim ve Terbiye Dairesi'nin kuruluş gerekçesi, Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin Mecliste yaptığı konuşmayla "milletin genel eğitim meselelerini halletmek, okul programlarını ve dünyadaki eğitim cereyanlarını incelemek" amacına yönelik olduğu vurgulanır.¹⁸

Talim ve Terbiye Dairesi'nin teşkilat ve görevleri, 12 Mart 1926'da çıkarılan 789 sayılı kanunla belirlenir. Bu görevler, "okullarda kabul ve uygulanacak eğitim ve öğretim amaçları sistem ve usulleri hakkında karar almak, her derecede genel ve meslek okullarının programlarını doğrudan doğruya veya uzmanlar vasıtasıyla düzenlemek veya değiştirmek" şeklinde belirtilir.

¹⁷ Cicioğlu, a.g.e. (bkz dn. 11) 96

¹⁸ Maarif Vekaleti Mecmuası, 7 (1926) 12-13

Müfredat programlarını yapma görevi alan Talim ve Terbiye Dairesi yaptığı çalışmalar neticesinde 1936 yılında ilkokul programını yeniden değiştirir.

1926 programının değiştirilme gerekçesi, Atatürk İnkıaplarının zaruri kıldığı yeni ihtiyaçlar olarak belirlenmiştir. Yine bu programda Milli Eğitim'in hedefleri olarak tesbit edilen aşağıdaki husular 1936 Programına da amaçlar olarak yansır. Bunlar,

- 1- Eğitimdeki bilinçsizliği gidermek ve daha fazla çocuğu yetiştirmek.
- 2- Cumhureyetçi, uluscu (milliyetçi) halkçı, devletçi vatandaş yetiştirmek. ¹⁹
- 3- Hem fikri hem de bedeni gelişmeyi sağlamak.
- 4- Eğitim ve öğretimde kullanılacak yöntem ve bilgileri vatandaşların maddi hayatlarında başarılı olabilecek araçlar haline getirmek.
- 5- Öğretim kademelerinde öğrencisinin girişim güçlerini kırmamak, sevgi ve güven göstererek hayatta kusurlu olmaktan korumak ve ahlak anlayışını benimsetmek.
- 6- Türk dilinin ulusal bir dil haline gelmesi için çaba göstermek. ²⁰

Bu amaçlar dikkate alınarak 1936 yılında kabul edilen "Yeni İlkokul Müfredat Programı" şu şekildedir: ²¹

¹⁹ Cumhuriyet Halk Partisinin Temel İlkeleri olarak bilinen ve "6 ok" şeklinde ifade edilen bu ilkeler hükümet programlarında yer almış ve milli eğitimin amaçları kısmında ifade edilmiştir.

²⁰ R. Ozalp-A. Ataüinal, a.g.e. (bkz. dn.6) 62-63

²¹ Cicioğlu, a.g.e. (bkz. dn.11) 97

TABLO:4 1936 İlkokul Müfredat Programı

DERSLER	I. DEVRE			II. DEVRE	
	I.SINIF	II.SINIF	III.SINIF	IV.SINIF	V.SINIF
Türkçe	10	7	7	6	6
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	2	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	3	3
Aile Bilgisi	-	-	-	2	2
Hayat Bilgisi	5	6	7	-	-
Hesap-Hendese	4	4	4	4	5
Resim-iş	4	4	4	2	2
Yazı	-	3	1	1	1
Müzik	1	1	1	1	1
Cimnastik	2	2	2	1	1
YEKUN (TOP)					

1926 yılında kabul edilen bu program şehir okulları için geçerlidir. Bunun yanında köy okulları için de 3 sınıflı müfredat programı kabul edilmiştir. Köy okulları için hazırlanan program kabul edilmeden önce, köy okullarında çalışan öğretmenlerden oluşan bir komisyon tarafından sık sık köylere gidilerek inceleme yapılmış 1935 yılında toplanan bir komisyon tarafından hazırlanan İlkokul Müfredat Programı, 1936'dan itibaren uygulanmaya başlanmıştır. "Yeni İlkokul Müfredat Programı" adı altında yürürlüğe giren bu program ilk defa Milli Eğitim'in ilke ve amaçlarına da yer vermiştir. 1936 Müfredat Programı'nda "yakın çevre" den hareketle "uzak çevreyi" kavratma ilkesi kabul edilmiştir.

1936'da Köy ilkokulları için ayrı bir program hazırlanmıştır. Üç yıllık öğretimi esas alan ilkokullara göre hazırlanan bu programda, Okuma-Yazma, Hesap, Yurt ve Yaşama Bilgisi ve Ziraat İşleri adında 4 çeşit farklı, yeni derse yer verilmiştir.²²

TABLO:5 1936 Köy İlkokul Programı

YILLAR	D	E	R	S	L	E	R	TOPLAM
	OKUMA YAZMA	HESAP	Yurt ve Yaşam Bilgisi	ZİRAAT BİLGİSİ				
I. SINIF (İlk üç ay)	12	6	-	6				24
II. SINIF (Son üç ay)	8	6	4	6				24
II. SINIF	8	5	5	6				24
III. SINIF	8	5	5	6				24

İlk defa 1926 yılında uygulanmaya başlayan toplu öğretim 1936 ilkokul müfredat programında da öğretim metodu olarak benimsenmiştir.

1936 Programında eğitim ve öğretimde öğrencilerin gelişim özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu programda ayrıca "yakın çevre" den hareketle "uzak çevreye" öğretim ilkesi de benimsenmiştir. Müfredat programındaki diğer önemli bir özellik de, 3. sınıfın sonuna doğru öğrencilerin olayları ve cisimleri bilimsel kurullara göre inceleme yeteneklerinin artırılması amacıyla "Hayat Bilgisi" dersinin derece derece veya dallara ayrılmasının istenmesidir.

Ayrıca, 4. sınıfta Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi ve Tabiat Bilgisi derslerinin öncelikle işlenmesi de benimsenmiştir.

5.1.4. 1939 Köy İlkokulları Programı

1926 yılından itibaren köy ve şehir ilkokulları programları ayrı hazırlanmıştı. Köy ilkokullarının süresi 3 yıla indirildiğinden hazırlanan programlar da köy ve şehir ilkokulları süresi dikkate alınarak hazırlanmıştır.

²² Köy Okulları Müfredat Program Taslağı, İstanbul (1936) 10

1939 Temmuz'unda toplanan Birinci Maârif Şurası, köylerde ilkokulların sayıca ve nitelikçe verimini artırmak üzere üç sınıflı ve tek öğretmenli köy okullarının beş sınıflı okullar haline getirilmesine karar verir. ²³ 1936'da kabul edilen Köy Okulları Müfredat Programı, 3 sınıflı okullara göre hazırlandığından, 5 sınıfa çıkarılan köy okulları için, 1939'da köy çocuklarının ilgi ve ihtiyaçlarını da göz önünde tutan yeni bir program hazırlanır. 1939-1940 öğretim yılı başından itibaren üç sınıflı ve tek öğretmenli köy okullarında 4; 1940-1941'den itibaren de 5. sınıf teşkil edilecektir. Alınan bu karardan sonra köy okullarına yönelik yeni bir program hazırlanır.

Gerek köy gerek şehir ilkokullarını bitiren çocuklar arasında eğitim seviyesi bakımından birliği temin etmek, arzu edilen fırsat eşitliği ilkesi gereğidir. Bununla beraber ilkokulun vazifesi yetiştirdiği çocuğu muhitine faal bir surette intibak ettirmek, bunun için de onu muhitin (çevresinin) icaplarına göre terbiye etmektir. Bu gerekçeler göz önüne alınarak, Bakanlık tarafından köy okulları için köy çocuklarının ihtiyaç ve ilgilerine göre bir program projesi hazırlanır.

1939-1940 ders yılı başından itibaren tatbikine geçilecek olan yeni programda Türkçe, Aritmetik, Geometri, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi ve Resim dersleri müfredatları şehir ilkokulları müfredatıyla hemen hemen aynıdır. ²⁴

Yalnız, Hayat Bilgisi, Tabiat Bilgisi, İş ve Ziraat dersleri müfredatı köy şartlarına uygun bir hale getirilmiş ve "Aile Bilgisi" dersi müfredatında bazı değişiklikler yapılmıştır. Haftalık ders saatleri cetveli de yine köy ihtiyaçlarına göre değiştirilmiştir. Böylece çocuklara günün yarısında ailelerine yardım etme fırsatı verilmiştir.

²³ A. Bedri Edis, Milli Eğitim Düsturu- Programlar, İstanbul (1947) 248

²⁴ Köy İlkokul Program Projesi, İstanbul (1939) giriş kısmı.

TABLO:6 1939 Köy ilkokulları programı ²⁵

DERSLER	SINIFLAR				
	I	II	III	IV	V
Hayat Bilgisi	3	3	4	-	-
Türkçe	10	9	8	5	5
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	1	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	2	2
Aile bilgisi	-	-	-	1	1
Aritmetik	4	4	4	3	3
Resim	1	1	1	1	1
Yazı	-	1	1	1	1
TOPLAM	18	18	18	18	18

1939 Köy İlkokul Müfredat Programı'nda, 1936 Köy İlkokul Programı'nda olduğu gibi devre esası getirilmemiştir. Hazırlanan program her ne kadar şehir ilkokul programıyla bütünlük sağlama amacıyla hazırlanmış olsa da, ayrılan haftalık toplam ders saati şehir ilkokullarından azdır.

Derslerin 40 dakika olarak belirlendiği bu programda, birinci dersle ikinci ders arasında teneffüs yapılmayacağı ancak, ikinci derslerle üçüncü dersler arasında 20 dakikalık bir teneffüs yapılması uygun görülmüştür.

Programın önemli özelliklerinden birisi de, Cimnastik ve Musiki dersleri için ayrıca ders saatleri tahsis edilmemiş olmasıdır. Buna mukabil program dışı olarak hergün sabah ve öğlen birinci dersten evvel on dakika cimnastik yaptırılacağı ve çeşitli şarkıların söylettirileceği belirtilmiştir. ²⁶

²⁵ a.g.e.

²⁶ a.g.e. 7

5.1.5. Özel Yetiştirici Sınıflar Müfredatı

Cumhuriyetle birlikte bir yandan örgün eğitime ağırlık verilirken, bir yandan da okulokulsuzluk, imkansızlık v.s. gibi çeşitli sebeplerle okul çağında eğitim ve öğretim alamamış yetişkinlere yönelik tedbirler de alınır.

Henüz okula gitmemiş ilköğretim çağındaki çocuklardan yaşı ilerlemiş olanlar hakkında alınacak özel tedbirlere dair Tâlim Terbiye Hyeti'nin 30.10.1944 Tarih ve 430 sayılı kararı yayınlanmıştır. ²⁷

Bu karara göre (12-16) yaşlarındaki çocuklar için lüzum görülen ilkokullarda (Yetiştirici Özel Sınıflar) açılacaktır. Tecrübeli ve başarılı öğretmenler tarafından okuma-yazma ile birlikte ilkokulun üçüncü sınıf seviyesine yükseltilmek üzere Matematik, Hayat Bilgisi ve diğer gerekli dersler gösterilecektir. Ders yılı sonunda yapılacak imtihanın neticesine göre bunlar ya ilkokulun 3 veya 4. sınıfına geçirileceklerdir, veya açılacak özel 4. ve 5. sınıflara devam ettirilerek öğrenimlerini tamamlayıp ilkokul diploması alacaklardır.

Bu kanunla tesbit edilen Özel Yetiştirici Sınıflar Müfredat Programı şöyledir: ²⁸

TABLO:7 Özel Yetiştirici Sınıflar Müfredat Programı

DERSLER	SAAT
Türkçe ve Yazı	7
Matematik	2
Hayat Bilgisi ve Yurt Bilgisi	1
Resim-iş	1
Müzik-Cimnastik	1*
TOPLAM	12

²⁷ Ş. Okuturlar, İlköğretim Klavuzu, İstanbul (1949) 98

²⁸ a.g.e., 99

* Elverişli olmayan havalarda cimnastik saatinde Türkçe dersi yaptırılacaktır.

5.1.6. 1948 İlkokul Müfredat Programı

1936 ilkokul programıyla 1939 da köy okulları için hazırlanan ikinci bir program yürürlükteyken gelişen şartlar dikkate alınarak yeni bir program hazırlanır ve 1948 de yürürlüğe konur. 1948'de kabul edilen İlkokul Müfredat Programı'nın, 1926'da benimsenen iki devreli uygulamayı devam ettirdiği görülür. Bu program, özellikle ikinci devrede hiçbir değişikliğe uğramadan 20 yıl süreyle uygulanan en uzun programdır.

1948 programında, öğrenci yaşantısıyla ilgili konular, "toplu öğretim metodu" gereği birleştirilerek üniteleştirilmiştir. Müfredat programına ilk defa giren ünite kavramıyla konu sayısı azaltılmıştır. 1948 Müfredat Programı, çocukların yaş düzeyleri, ilgi ve becerilerini dikkate alarak ünite konularını her sınıfa göre ayrı ayrı belirlemiştir.

Toplu öğretim çerçevesinde "Tarih, Coğrafya ve Yuttaşlık Bilgisi" dersleri birleştirilerek "Sosyal Bilgiler" adını almıştır. Yapılan tüm program değişikliklerinden, kısmen de olsa amaç, ilke, ders konuları, faaliyetler, süreler, uygulama süreçleri, değerlendirme ve geliştirme teknikleri etkilenmiştir.²⁹

Köy ve şehir ilkokulları için ayrı ayrı hazırlanan 1948 programı Millî Eğitimin amaçlarını ve ilkokulun eğitim ve öğretim ilkelerini başlangıç kısmında kapsamlı biçimde belirtmiştir. Buna göre Millî Eğitim'in amaçları, toplumsal, kişisel, insanlık münasebetleri ve ekonomik hayat bakımından ayrı ayrı izah edilmiştir. Amaçlar kısmında "Bu amaçlardaki esaslardan bazılarının gerçekleştirilmesi işi, ilkokuldan daha ileri eğitim kurumlarının alanına girmekle beraber, ilkokulda öğrenciler hemen hemen bütün amaçların elde ettilmesine yarayacak bazı tecrübeleri yaşamak fırsatını bulacaklardır"³⁰ denmiştir.

İlkokulun eğitim ve öğretim ilkeleri kapsamında ise;

- 1- İlkokul millî bir eğitim kurumudur,
- 2- İlkokul gerçek bir topluluktur,
- 3- Okul çocuğa geniş ölçüde etkinlik, iş ve yaratma imkanları sağlayan canlı bir çevre olmalıdır,
- 4- Okulda pratik bilgilere ve becerilere önem verilmelidir,
- 5- İlkokul öğrencilerine kazandırılacak bilgi ve becerilerin sağlam ve köklü olabilmesi için çocuklara çalışma yerleri hazırlanmalı, buralar çalışma araçlarıyladonatılmalıdır,

²⁹ Varış, a.g.m. (bkz. dn. 2) 194

³⁰ İlkokul Programı 1948, İstanbul (1948) 3-21

6- İlkokulların bütün çalışmalarında tutum, millî kaynakları koruma ve ulusal ekonomi kavrayış ve duygusu önemli bir yer tutmalıdır,

7- Okul, öğrencilere metodlu ve verimli çalışma yollarını öğretecek bu bakımdan onlara iyi alışkanlıklar kazandırmaya çalışacaktır,

8- İlkokulda, çocukların özellikleri gözönünde bulundurulmalıdır,

9- Okul ile aile arasında sıkı bir işbirliği sağlanmalıdır,

10- İlkokul, çocuklara fikirlerini ve duygularını türlü yollarda ifade etme imkanlarını vermelidir,

11- Çocukları bir konuya, bir faaliyete karşı ilgilendirmek için onların içgüdülerinden faydalanılmalıdır,

12- Okul öğrenciye bilimsel metodlara göre çalışma yollarını öğretecek onu tenkide düşünmeye sevk edecek, gündelik hayatında, hareketlerini düşünerek ve muhakeme ederek düzenlemeyi ondaki bir alışkanlık haline getirecektir,

13- Ahlak eğitiminde muvaffak olmak için çocuklara soyut ahlak kuralları belletmekten ziyade onların yaşayışlarının ahlâki olmasını sağlamaya çalışmalıdır,

14- Okul, çocuklarda güzel şeylere karşı sevgi ve bağlılık uyandırmalı, onlara kendi yaşlarına göre her şeyde ve her yerde güzeli, iyiyi, doğruyu arayıp bulma ve değerlendirme alışkanlık ve iktidarını kazandırmalıdır,

15- İlkokul, öğrenciye boş zamanlarını iyi bir şekilde kullanma alışkanlığını kazandırmalıdır,

16- İlkokul çalışmalarında, yakın yurt ve yakın zaman prensibi hakim olmalıdır,

17- İlkokulun ilk üç sınıfını teşkil eden

Belirlenin bu amaç ve ilkelere dayanılarak hazırbirinci devresinde toplu öğretim esasına uyulacaktır. ³¹ İlanen 1948 ilkokul müfredat programı ise köy ve şehir ilkokullarına göre şöyledir.

³¹ a.g.e.

TABLO:8 1948 İlkokul Müfredat Programı ³²

DERSLER	BİRİNCİ DEVRE			İKİNCİ DEVRE	
	I	II	III		V
Hayat Bilgisi	5	6	7	-	-
Türkçe	10	7	7	6	6
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	2	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	3	3
Aile bilgisi	4	4	4	4	5
Aritmetik	-	-	-	2	2
Resim	4	4	4	2	2
Yazı	-	2	1	1	1
Müzik	1	1	1	1	1
Beden	2	2	2	1	1
TOPLAM	26	26	26	26	26

TABLO:9 1948 Köy İlkokulları Programı ³³

DERSLER	BİRİNCİ DEVRE			İKİNCİ DEVRE	
	I	II	III		V
Hayat Bilgisi	4	4	4	-	-
Türkçe	10	9	9	6	6
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	1	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	2	2
Aile bilgisi	5	5	5	4	4
Aritmetik	-	-	-	1	1
Resim	1	1	1	1	1
Tarım	6	6	6	6	6
Yazı	-	1	1	1	1
TOPLAM	26	26	26	26	26

³² a.g.e. 24³³ a.g.e. 25

Köy ilkokulları için hazırlanan programda şehir ilkokullarının aksine Müzik ve Beden Eğitimi dersi yer almamış bunun yerine şehir ilkokullarından farklı olarak köy ilkokulları programına bütün sınıflar için haftada 6 saat Tarım-İş dersi konmuştur

1948 programında Müzik ve Beden Eğitimi derslerinin program dışı olarak birinci dersten önce 20 dakikalık bir zaman dilimi içinde yapılması uygun görülmüştür.³⁴

Köy ilkokulları programına konan Tarım-İş dersi, haftada altı saat olarak uygulama bahçesinde veya varsa işliğinde pratik olarak yapılması öngörülmüştür.

Eğitimciler, müfredat programları değişikliklerinin, "program geliştirme" kavramı çerçevesinde ele alınmasını öngörürler. Zira, "program geliştirme" prosesine uygun olmayan değişiklikler anlamını yitirmektedir.

Yüzyılımıza özgü olan "program geliştirme" anlayışı, biçimsel farklılaşmanın ötesinde öze yönelik bir farklılaşma sürecidir. Müfredatın özde farklılaşması ise, bu sürece katılacak bütün antitelerin (canlı veya cansız) dinamik bir biçimde ve istenen yönde değişmesi ve olgunlaşmasıdır.³⁵ Müfredat programlarına yönelik tipik "program değişikliği", uygulamadan uzak, araştırmalara dayanmadan verilen programa ilişkin kuralların, okullara genelleştirilerek aracılığıyla duyurulmasıdır. Buna karşın, sistemin bütün boyutlarının belli koşullar içinde harcanan sistemli çabalar sonucu, sürekli bir şekilde geliştirilmesi "program geliştirmeye" dönük çabalardır. Müfredat programlarının gelişmesi toplumsal dinamizmin gereği olarak ortaya çıkar ve program yapımcıların zihinsel evrenlerinde şekillenir. Programlara şekil veren esas ise yetiştirilmek istenen insan tipiyle doğrudan ilgilidir.³⁶ İnsanın kişilik ve şahsiyetinin oluşumunda büyük katkısı olan okulun, müfredat programları bireyin ilgi ve istidatlarından hız alan bir yaklaşımla oluşturulmaktadır. Bulunduğu sosyal çevresiyle birlikte okulun belirlenmiş özel amaçları da müfredatlara etki eder.

Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1950 arası) ilkokullara dönük müfredat programları, ortaya konan yeni ilkeler doğrultusunda ele alınır. Zaman zaman bireyin beden, zihin ve sosyal gelişimi telaffuz edilmiş ise de nihai hedef bu ilkelere uygunluktur. 1924'den itibaren ortaya konan "laiklik" şablonu geleneksel birikime uymadığından arayışlar çok uzaklarda sürdürülür. Bu amaçla 1924'de J. Dewey (1924) ile başlayan yabancı eğitimcilerin ülkeye çağırılması, 1925'de Köhne (Almanya), 1927'de Ömer Buyse (Belçika), 1932'de Prof. Albert Malche

³⁴ Cicioğlu, a.g.e. (bkz. dn. 11) 100

³⁵ Varış, a.g.m. (bkz. dn. 2) 194

³⁶ A. Korkmaz, "Müfredat Programlarında İnsan Tipini Tesbit Zarureti", Ülkü Pınarı Dergisi, Ankara, 30

(İsviçre), 1934 Mis. Parker (A.B.D), Prof. Philippe Schwartz (Almanya), 1951 W. Dickermann ve K.V.Wofford (A.B.D) olmak üzere devam etmiştir.³⁷ Tüm yabancı uzmanların verdiği raporlar M.E.B tarafından yayınlanmıştır. Yabancı uzmanların verdikleri raporlardan, eğitim sistemimizde ne ölçüde yararlanıldığı konusu ise tam olarak anlaşılamamıştır. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in, 1939'da raporların bir kısmını bakanlıkça tekrar yayınlanırken yazdığı önsözde bunlardan "yardımcı materyal olarak yararlanıldığını" ifade eder.

İlkokul müfredat programları genellikle bir üst öğretim kademesi olan ortaöğretime geçişi kolaylaştıracak biçimde düzenlenir. Tüki Cumhuriyeti öğretim kademeleri arasında da başlangıçta böyle bir yol izlenmektedir. Türk Eğitim Sistemi üzerine inceleme yapan Dewey "ilkokuldan başlamak üzere bütün basamaklarda programlar, bir üst basamağa gidecek öğrencilere göre hazırlanmıştır" tesbitini yaptıktan sonra, çeşitli bölgelerdeki koşullara ve gereksinimlere uyacak biçimde programların değiştirilmesini teklif eder.³⁸ Buna uygun olarak, 1926 yılından itibaren köy, şehir ilkokulu ayırımı yapılmış ve ayrı ayrı müfredat programları hazırlanmıştır. 1939 yılından itibaren köy, şehir ilkokulları arasındaki süre eşitsizliği kaldırılmasına rağmen programlardaki farklılıklar devam ettirilir. 3 sınıftan 5 sınıfa çıkarılan Köy İlkokulları Programı, köy çocuklarının ilgi ve ihtiyaçlarını göz önünde tutarak yeniden hazırlanır.

5.2. İlköğretimde Muhtevanın Gelişimi

Eğitim herşeyden önce amaçlı bir faaliyettir. Eğitimin örgün olarak verildiği okullar, belirlenen amaçlara ulaşabilmek ve istendik davranışlar kazandırabilmek için belirli plan ve programlar çerçevesinde faaliyet gösterirler.

Eğitim ve öğretimin birlikte sunulduğu okullarda, yapılan organize eğitimin en önemli tarafı öğretimdir. Eğitimle fertlerde meydana getirilmek istenen davranış değişiklikleri ancak öğretim yoluyla sağlanabilmektedir.³⁹

Öğrenme konusu olabilecek etkinlikler, düzenlendiği öğretim kademesinin amacı ve bu öğretim kademesindeki öğrenci grubunun gelişim ve gerçekleştirm özellikleri çerçevesinde belirlenir. Öğretim programları bireyi dikkate aldığı gibi çevreyi de dikkate alarak hazırlanır.

³⁷ Y.Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), İstanbul (1993) 255

³⁸ Bal, a.g.e. (bkz. dn.5) 75

³⁹ N.Tozlu, Eğitime Giriş, Erzurum, (1986) 22

Toplumsal yapı eğitimin çerçevesini çizmekte etkin rol oynadığı gibi, öğretim programlarının içeriğinin tesbit edilmesinde de önemli paya sahiptir.

Müfredat ve muhteva kelimelerini şu şekilde tanımlamak mümkündür:

Okulların amaçları dikkate alınarak, okul yılı boyunca herbir deste öğretmenin öğrencilere vereceği bilgilerin ve kazandıracakları etkinliklerin ana hatlarıyla, konular itibarıyla tümüne kısaca muhteva denir. Müfredat ise, muhteva veya öğretim programının getirdiklerini öğretmenin ne tür faaliyetlerle yerine getireceğini göstermektedir.⁴⁰ Ülkemizde eğitim programları yerine uzun süre "müfredat programı" deyimini kullanılmıştır. Müfredat, daha çok, eğitim kurumlarında okutulan derslerin isimlerini kısmen içeriklerini ve haftalık ders saatlerini içeren listeler şeklinde ifade edilmektedir.⁴¹

Bir öğretim kademesi olarak ilköğretimde, zaman içerisinde müfredat programları değiştirilmiş programların içeriğini oluşturan muhtevada bu değişiklikten etkilenmiştir. İlköğretim kademesi, bulundurduğu öğrenci kitlesi bakımından, öğretim programları ve muhtevalarında yapılan değişikliklerle bugün, önemli bir aşamaya gelmiştir. Herşeyden önce, ilköğretimdeki öğrencilerin çocuk oluşu, çocuğa yönelik muhtevanın ne şekilde düzenleneceği sorununun da beraberinde getirmektedir. İlköğretimde muhteva ve müfredat belirlenirken, bunları hazırlayanların seçimi de önemli bir mesele olarak görülmüştür. Çünkü çocuklar açısından içi yavan, can sıkıcı şeylerle dolu ve hiçbir heves uyandırmayan ve fakat büyüklerin alakasını çekebilecek⁴² bir müfredat hazırlama çabası, ilkokulun amaçlarına hizmet etmekten uzaktır.

Gelişen modern eğitim anlayışında çocuğa değer verilmesi ve çocuk psikolojisindeki yeni bulgular, müfredat ve muhtevanın pedagojik açıdan, yeniden ele alınmasını sağlamıştır. Öğrenci merkezli yaklaşımlar⁴³ 19. yüzyılın sonlarına doğru çağdaş eğitim akımlarını doğurmuş, muhtevanın geliştirilmesinde "çocuğa göre" anlayışı güç kazanmıştır. Avrupa'da gelişme imkanı bulan bu tür akımların paralelinde birçok yeni okul açılmaya başlanmıştır.

İmparatorluk eğitim sisteminin son dönemlerinde, batılı tarzdaki eğitim çabaları, ilköğretime fazlaca tesir edememiş ve ilköğretim okullarındaki muhtevayı da fazlaca etkileyememiştir. Tanzimatla birlikte başlayan eğitim reformları "Sıbyan Mektepleri" ve

⁴⁰ R. Dottrans, İlkokul Müfredatı, (çev. Kemal Özinönü), Paris (1962) 77

⁴¹ Varış, a.g.m. (bkz.dn. 2) 197

⁴² S. İsaçs, İlkokul Çocuğu ve Öğretmen, (çev. Yılmaz Öz), İstanbul (1964) 73

⁴³ Çocuktan Hareket Akımı için bkz. K. Aytaç, Çağdaş Eğitim Akımları, Ankara (1967) v.a; O. Kafadar, Reformist Eğitim Akımlarının Türk Eğitim Sistemine Etkileri, (Y.Y.Ün. S.B.E. Yayınlanmamış Y.L. Tezi) Van (1992)

"Medrese"nin dışında açılan yeni okullarla sınırlı kalmış ve belirli bir zaman geleneksel okullara pek dokunulamamıştır. Buna paralel olarak ta müfredat programları ve muhteva önemli değişikliklere uğramamıştır.

Çocuk merkezli eğitim akımları ders programlarının muhtevasının, çocukların hayatı ile hiçbir ilişkisinin olmadığı konularla doldurulmasına karşı çıkarak okulların sadece birer "bilgi okulu"⁴⁴ olmasını eleştirir. Bilgiye dayalı anlayışı reddeden bu yaklaşım, eğitimi ön plana alan yeni bir "Eğitim Okulu" öngörmektedir.

Müfredatların hazırlanışında, çocuğun küçük bir yetişkin olduğu görüşü hakim olduğundan, daima büyüklerin kendilerince uygun gördüğü, ancak pedagojik temeli olmayan bir yaklaşım sergilenmiştir. İlgi çekici ve işe yarayıcı bilgilerin müfredatta yer almayışı öğrencinin konuya güdülenmesini zorlaştırdığından, zorla öğretimin bir sonucu olan "ezbercilik" gibi pek de tasvib edilmeyen bir yöntemi de beraberinde getirmektedir.

Bu olumsuzlukların giderilmesi ve pedagojik amaçlara uygun, aynı zamanda çocuğun yakın çevresini de ihmal etmeyen müfredat programları hazırlama çalışmaları "Program Geliştirme" gibi önemi bir alanın doğmasına öncülük etmiştir.⁴⁵

Osmanlı eğitiminin özellikle son zamanlarında işe yarayan bilgilerin müfredatlarda yer alması gibi pragmatik yaklaşımlar görülür. Önemli bir eğitimci olan Emrullah Efendi bu bağlamda ilköğretimin amaçlarını şu şekilde belirler:

"Herkesin bilgi edinmeye mecbur olduğu malumâtı vermek, bir yandan da dengeli zihin gelişimini sağlamak, orta öğretime hazırlamak ve aynı zamanda da hayatta geçimini temin edecek pratikler kazanmak"⁴⁶

Genel çerçevesi çizilen bu eğitim amaçlarının gerçekleşmesi için, birçok kanuni düzenleme yapılmıştır. 1913 yılında kabul edilen "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati" de getirilen bir çok yenilik yanında ilköğretim programı da yer almıştır. Bu kanunda ilköğretim müfredatının muhtevası şu şekilde tesbit edilmiştir.⁴⁷ Kıraat ve hat (okuma-yazma), Lisan-ı Osmani, Hesap-Hendese, Coğrafya, Hıfzıssıhha, Malumât-ı Medeniye ve Ahlâkiye, Elishleri ve Resim, Terbiye-i Bedeniye, Kur'ân-ı Kerîm (Müslümanlara), Malumât-ı Dinîyye (Gayri müslimlere).

⁴⁴ K. Aytaç, Çağdaş Eğitim Akımları, Ankara (1967) 28

⁴⁵ F. Varış, Eğitimde Program Geliştirme, Ankara (1971)

⁴⁶ Sakaoğlu, a.g.e. (bkz.dn. 4) 135

⁴⁷ Sakaoğlu, a.g.e. (bkz.dn. 4) 23

1913 de tesbit edilen bu program, Osmanlı ilköğretim kurumlarındaki muhtevanın iddia edildiği gibi dini karakterinin baskın olmadığını gösterir. Dini dersler olarak konulan Kur'an-ı Kerim ve malumât-ı ahlâkiye'nin dışında başka bir ders bulunmamaktadır.

Buna karşın Fransız eğitim sisteminin Osmanlı eğitimine etkisi kendisini müfredat programları ve bu programların muhtevalarında da gösterir. 1915 yılında "Mekâtib-i İptidaiye-i Umumiye Tâlimatnamesi"ne göre 3. dereceli ve 6 sınıflı ilkokulların müfredat programlarının muhtevaları şu şekilde belirlenmiştir.⁴⁸

Öğleden Evvel Tedris Edilecek Dersler: Kur'an-ı Kerim, Malumât-ı Diniye, Musahabat-ı Ahlâkiye, Türkçe-Kıraat-Sarf-Nahiv, Tarih, Hesap-Hendese, Eşya Dersleri

Öğleden sonra okutulacak dersler ise: El işleri, Ziraat, Yazı, Resim, Musiki (Gına), Terbiye-i Bedeniye dersleridir. Bu programda yer alan alfabe ve Kur'an-ı Kerim dersinin devre-i üla (birinci bölüm)'nın birinci sınıfında öğleden evvel ve sonra okutulabileceği belirtilmiştir.⁴⁹ 1915 tarihli bu program Cumhuriyet kurulduktan sonra da bir müddet devam etmiş ve 1924 yılında Cumhuriyet döneminin ilk müfredat programının hazırlanışıyla⁵⁰ yürürlükten kalkmıştır.

5.2.1. Müfredat Programlarında Ders Muhtevaları

Genel manada eğitim prosesi içerisinde amaç, muhteva, metod ve değerlendirme dörtlüsü bir bütünlük içerisinde bulunmaktadır.

Eğitim programlarında amaç ve muhteva sıkı bir birlikteliği gerektirir. Belirlenen tüm amaçlar bir muhteva ile anlam kazanır. Muhteva ise amaçlara ulaşmak için bir araç niteliğindedir.⁵¹ Ancak amaçların değişmesi durumunda muhtevalarda da değişimler olmakta ve yeni amaçlara uygun yeni muhtevalar geliştirilmektedir. Bu açıdan Cumhuriyet tarihi boyunca fert ve toplumun eğitimden beklentileri doğrultusunda gelişmeler dikkate alınarak gerekli muhteva ve amaç değişikliklerine gidilir.

Program değişikliği ve yeni muhteva tesbiti ilk defa 1921'de Ankara'da toplanan "Maârif Kongresi"nde tartışılmış ve yapılacak değişiklikler için bazı esaslar belirlenmiştir. Bu esaslar özetle şöyledir:

⁴⁸ R. Özalp- A. Ataüenal, a.g.e. (bkz. dn.6) 23

⁴⁹ F. R. Unat, Maarif Düsturu, I-1, İstanbul (1928) 179

⁵⁰ Cicioğlu, a.g.e. (bkz.dn. 11) 94

⁵¹ R. Özalp- Al Ataüenal, a.g.e. (bkz.dn. 6) 71

1- Millî bir eğitim programı getirmek ve mevcut eğitim teşkilatımızı bugünden daha yararlı bir düzeye çıkarmak,

2-Millî eğitim programında eski dönemin boş inançlarından ve yaradılış niteliklerimizle ilgisi bulunmayan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelen bütün etkenlerden büsbütün uzak, millî karakterimiz ve tarihimizle orantılı bir kültür ve eğitim anlayışı sağlamak. ⁵² Ancak belirlenen bu ilkeler doğrultusunda yeni bir program yapma imkanı bulamadan Maârif Kongresi dağılmıştır. Böylece Osmanlı'dan beri devam eden müfredat programı muhtevasıyla birlikte varlığını devam ettirmiştir.

Program değişikliğiyle ilgili ikinci önemli toplantı, 1923 de Ankara'da toplanan Birinci Heyet-i İlmiye toplantısıdır. Çeşitli eğitim sorunlarını tartışmak ve gerekli kararları almak üzere 15 Ağustos 1923 de Ankara'da toplanan birinci Heyet-i İlmiye gündeminde, ilkokul programlarındaki değişiklikte bulunmaktadır. Amaçlanan program değişiklikleri ülkedeki savaş nedeniyle gerçekleşme imkanı bulamamış, kongre kısa süre içinde dağılmıştır.

1921 yılında Maârif Vekili olan Mehmet Vehbi (1888-1958) yayınladığı bir genelgede ilkokul müfredat programı muhtevasını şöyle belirler:

"Çuvaldız kullanarak çuvalıları ve biraz meşini dikebilmesi ve meşinlerle küseleleri keserek icabında bir çarık meydana getirilmesi gösterilmelidir. Resim dersi çizgileri, tabiatı taklit ve hayali bir suretle cansız eşya resimleri olmak üzere gösterilecektir. Musiki dersi ilk seneden itibaren sabahları talebeye ilâhî ve neşideler okutmak suretiyle başlayıp yalnız ikinci ve üçüncü senelerde solfej şeklinde..." ⁵³

Müfredat programlarının esasını oluşturan muhteva, millî eğitimin genel amaçları, okulun ve dersin özel amaçları çerçevesinde belirlenmektedir. Amaçların değişmesiyle birlikte muhtevanın da değişmesi beklenir. Geliştirilen muhtevanın sosyal hayata uygunluğu ise arzulanan hedeftir.

Cumhuriyet Dönemi'nde ilkokul programlarının değiştirilmesi amacıyla toplanan Birinci Heyet-i İlmiye toplantısı henüz bitmeden 14 Ağustos 1923 te TMMM' de okunan Bakanlar Kurulu programının ilköğretimle ilgili bölümünde:

"... Tahsil-i İptidai milletin bütün efradına terbiye-i umumiye ile beraber ameli mesleklere müteveccih bir terbiye de temin edecektir..." ⁵⁴

⁵² a.g.c.

⁵³ Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, I. Ank (1946) 220

⁵⁴ Z.Karmuk, Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, İstanbul (1973) 25

Birinci Heyet-i İlmiye toplantısında görüşülerek çerçevesi çizilen müfredat program değişikliği ancak bir yıl sonra yürürlüğe konabilmiştir. 1924 de toplanan II. Heyet-i İlmiye tarafından son şekli verilerek yürürlüğe konan bu program, süresi 5 yıla indirilmiş⁵⁵ ve devreleri ortadan kaldırılmış ilkokullar için genel bir programdır.

Müfredat programlarındaki muhteva 1924 programına göre diğer programlarda (1926, 1936 ve 1948) birbirine daha yakındır. Müfredat programlarındaki gelişmeler, ders ders incelediğinde daha iyi anlaşılacaktır.

ALFABE

İlkokullarımızdaki anadil öğretiminin temelini Alfabe oluşturmaktadır. Cumhuriyetin başlangıcından günümüze kadar, çocuklara ve yetişkinlere okuma-yazma öğretmek için çeşitli çalışmalar yapılmış ve çok sayıda öğretim materyalleri kullanılmıştır. Okuma-yazma öğretiminin temelini oluşturan Alfabe hazırlama konusunda hala ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Hazırlanan Alfabe kitapları, sürükleyici, anlaşılır ve çekici olma özelliğine sahip değildir.⁵⁶

Alfabe öğretimi, 1948 yılına kadar farklı metodlar denenerek yapılmaya çalışılmıştır. 1924 yılında çıkarılan İlkmektepler Müfredat Programı'nın ilkokuma-yazma " Alfabe öğretiminde muhtelif usuller " başlığı altında aşağıdaki metodlara yer vermiştir.

1-Tesmiye Usulü: Önce harfleri isimleriyle belirtip, sonra heceler ve kelimelerteşkil etmekten ibarettir.

2-Savt-ı Usul: (Ses Metodu) Bu yöntemde önce kelimeler hecelere, heceler seslere çözümlendikten sonra çıkarılan sesin harfi yazdırılır.

3-Kelime Usulü: Bu usulde çocuklara harfler ve heceler öğretilmeden doğrudan kısaca cümleler içindeki kelimelerin kıraatinden (başarıyla) ders okutabilmek için öncelikle buna uygun bulunması lazımdır.

⁵⁵ 1913 yılında Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkatı Kanunuyla "Sıbyan" ve "Rüşdi" kısımları birleştirilerek Mekâtib-i İptidaiye adını alan ilkokulların süresi 6 yıl olarak belirlenmiş ve 1. ve 2. sınıf devre-i ula, 3. ve 4. sınıflar devre-i mutavassıta, 5. ve 6. sınıflar devre-i ali olmak üzere 3 kademeye bölünmüştür.

⁵⁶ F.Güneş, "Alfabe Hazırlama İlkeleri", Çağdaş Eğitim Dergisi, 18-192 1993) 22

4-Muhtelif (karışık) Usul: Ses metodu ile kelime metodunun karışımından oluşmaktadır. Maarif Vekaleti bu yöntemlerden birini tercih konusunda öğretmenleri serbest bırakmıştır.⁵⁷

1936 Programı'nda ise ilkokuma-yazmanın kısa, basit cümle ve kelimeleri başlangıç kabul edip, sentez çözümleme yolu ile öğretilmesi öngörülmüştür. Cümle yöntemi esas olmak üzere, bireşim, yani harf metodunun da uygulanabileceği ifade edilir. 1948 Programında ise, ilkokuma ve yazmaya basit cümleler ve kelimelerle başlanması önerilir. Zamanla bu cümleler kelimelere, kelimeler hecelere, heceler ise harflere bölünecek, bu çözümlemeler sonunda elde edilen kelime hece ve harflerle yeni yeni cümleler ve kelimeler teşkil edilecektir.

Çözümleme metodu Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren gündeme gelmekle birlikte, bu yönteme uygun bir Alfabe kitabının olmaması sebebiyle 1948'lere kadar pek kullanılmamıştır. 1948 Programıyla ilkokuma-yazma öğretiminde çözümleme metodu uygulanmış, verimliliği anlaşılmış ve olumlu sonuçlar alınmıştır. Bu yöntem öncelikle çocuğa, ezber yoluyla cümleleri öğretmeyi hedeflemektedir. Cümleden kelimeye geçerken kelimenin bir manası olduğu üzerinde durulmaz. Düşünme faaliyeti olmadığı, sadece sesler çizgi haline döküldüğü için çocukta "kelime şuuru" teşekkül etmemektedir.⁵⁸

Alfabe öğretimindeki en büyük zorluk ise çocuğun mahalli teleffuzunun etkisinde kalarak çoğu zaman kelimelerin manasına ve yazı dilindeki imlasına önem verememesidir. Dil Bilgisi ve İmla ile dilin kullanılışı arasındaki faydalı ve zaruri ilişki, üzerinde durulmadığı için gramer, üçüncü sınıftan itibaren çocuğa ezberletilen kurallar kümesine dönüşmektedir.

Gerek Alfabenin özelliği gerekse öğretmenden gelen bir alışkanlıkla okurken ve dinlerken "kelime-mana" ilişkisi kurulamamaktadır. Ses kulağa gelirken zihinde kavram canlanamamakta ve kelime şuuru teşekkül edememektedir.⁵⁹

Dil (Alfabe) öğretimindeki bu yalınlık çocuklarda anadilini öğrenme zevki uyandırmadığı gibi, bir takım soyut cümleler de çocukların hayatla bağlantılarını koparmaktadır. Bu yüzden daha ilkokulun birinci sınıfından itibaren çocuk için:

okuma , harfi seslendirme,

yazma , sesleri şekillendirme,

⁵⁷ İlkmeçtepler Müfredat Programı, İstanbul (1926) 30-39

⁵⁸ N.Erik, Türkiye'de Anadil Öğretimi, İzmir (1991) 20

⁵⁹ a.g.e. 23

öğrenme, ses kümelerini ezberliyerek tekrarlama,

çalışma, metni tekrar tekrar okumak suretiyle ezberleme

anlama, okuduğunu ve ezberlediğini eksiksiz tekrarlayabilmekten ibaret sayılmıştır.

Öğretimdeki bu yanlış temel, ilkokulun ilk sınıfında atılır, tahsil süresince yerleşir ve daha da değişmez.

Alfabe dersinin öğretiminde sürdürülen diğer yanlış da, sınıfların değişmesine rağmen, öğrenilen konuların tekrar edilmesidir. Özellikle çocukların bilişsel altyapılarının gelişmesinde önemli rolü olan kelime dağarcığı bu yüzden gelişmemektedir. İlkokulun ikinci kademesinde yer alan Sosyal Bilgiler, Matematik, Tarih ve Coğrafya gibi farklı dersler ancak bu alanlandaki kelime bilgisinin zenginliğiyle anlaşılabilir. Çocuk açısından kitaplardaki metinlerde manasını kavrayamadığı kelimeler çoğalmaktadır. Bu yüzden çocuk öğrenmek ve kavramak yerine metni bütün halinde ezberleme yolunu seçmektedir. Ezberleme kabiliyeti zayıf olan çocuklar ise büsbütün kendilerini dersten uzaklaştırmaktadırlar.

Çocukların kelime hazinesi zenginleşmediği için konuşma dilinde kalmakta, bilmediği kelimelerle sıkça karşılaştığında ise okumaktan sıkılmakta ve kitap okumama yolunu seçmektedir. Ayrıca ezber, öğrenmeyi baltaladığından, çocukları ilmi tecessüse yönelmekten de alıkoymaktadır. Bu olumsuz gelişme çocuğun kültürel yoksunluğunu artırmakta ve çocukta düşünme, muhakeme yeteneğinin gelişmesine engel olmaktadır.

Bu yüzden Alfabe öğretimi çocuğun yaşamında önemli etkiler yapabilmektedir. Verimli bir öğrenimin yapılabilmesi öncelikle Alfabe öğretiminin başarısına bağlıdır. Çözümleme yöntemiyle yapılan Alfabe öğretiminde birinci sınıfta seçilen cümleler çocuğa göre, ve çocuğun yaşantısıyla yakın çevresinden alınmaya çalışılmalıdır. Kısaca cümleler kolay anlaşılır ve günlük hayattan alınmış, eğitim ve öğretim için bir değer taşıyıcı nitelikte olması gerekir.⁶⁰ Alfabe dersinin programlara göre amaç ve konuları aşağıdaki gibi gelişmiştir.

1924 ve 1925 ilkokul programlarında müstakil ders olarak yer alan Alfabe dersi, 1936 ve 1948 müfredat programlarında Türkçe dersi içerisinde yer almıştır. Dersin amacı, çocuklara, kullandıkları kelimelerin okunuşunu öğretmek, kelimelerin ezberden yazılışını

⁶⁰ S.Dikmen, İlkokuma Yazma Öğretimi, Ankara (1991) 49

(imlasını) öğretmek ve çocukların yazılarını tedricen okunaklı bir şekle sokarak güzelleştirmek⁶¹ şeklinde belirlenmiştir.

TABLO:10 Alfabe dersinin toplam der saati ve bütün dersler içerisindeki ağırlığı

ALFABE	T.D.S*	B.D.İ.A** %
1924 Programında	12	90
1926 Programında	10	74
1936 Programında	-	-
1939 Köy İlkokulları Programında	-	-
1948 Programında	-	-

*Toplam Ders Saati

**Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlık (% olarak)

KIRAAT

1924 programında 11 saat, 1926 da 14 saat olarak yer alan kıraat dersine daha sonraki programlarda Türkçe dersi içerisinde yer verilmiştir. Kıraat dersinin amacı ise, çocukların okuduklarını anlama ve anlatmayı sağlamak ve yeni lügatler öğretmek malumâtlarını artırmak şeklinde⁶² belirtilir.

TABLO:11 Kıraat dersinin toplam ders saati ve toplam dersler içerisinde ki ağırlığı.

KIRAAT	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında	11	8.2
1926 Programında	14	10.4
1936 Programında	-	-
1939 Köy İlkokul Programında	-	-
1948 Programında	-	-

⁶¹ İlköğretim Müfredat Programı, İstanbul (1932) 33

⁶² Köy Mektepleri Müfredat Programı, İstanbul (1938) 40-41

İMLA

1924 ve 1926 programlarında müstakil ders olarak yer alan imla dersi cümle ve kelimeleri doğru yazmayı öğretme amacıyla konmuştur. 1936 ve daha sonraki programlarda müstakil bir ders olarak yer almamış Türkçe dersi içerisinde mütalaa edilmiştir.

TABLO:12 İmla dersinin toplam ders saati ve toplam dersler içerisinde ki ağırlığı.

İMLA	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında	6	4.5
1926 Programında	6	4.4
1939 Programında	-	-
1948 Programında	-	-

TAHRİR

Bu dersin hedefi: çocukları doğru, sade güzel bir uslupla meramlarını tahriren ifadeye alıştırmaktır ⁶³ denilmiştir. Tahrir dersinin konularını, çocuğun okulda ve okul dışında yaşadığı haller, yaptığı müşahedeler, Hayat Bilgisi dersinde anlatılan kısa hikaye ve masallarla kıraat kitabında okunan parçalar teşkil etmektedir. Küçük sınıflarda serbest konularda yazı yazdırılırken son sınıflarda öğrenciye makbuz, senet, basit istida (dilekçe) ve mektup yazmayı öğretmek tahrir dersinin konularını oluşturmaktadır. ⁶⁴ 1924 ve 1926 ilkokul müfredat programlarında müstakil ders olarak yer alan Tahrir dersi, sonraki programlarda Türkçe dersi içerisinde düşünülmüş ve müstakil bir ders olarak konmamıştır.

⁶³ a.g.e. 39

⁶⁴ İlköğretim Müfredat Programı, İstanbul (1932) 40

TABLO:13 Tahrir dersinin toplam ders saati ve bütün dersler içerisinde ki ağırlığı:

TAHRİR	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında	5	3.7
1926 Programında	8	5.9
1936 Programında	-	-
1939 Köy İlkokul Programında	-	-
1948 Programında	-	-

SARF(GRAMER)

İlkokullarda gramer ve sintaks (nahiv) kaideleri kitaptan veya mücerret bir suretle öğretilmek yerine başlangıçta çocukları doğru konuşmağa ve yazmağa alıştırmak sayesinde pratik olarak verilmesi istenmiştir. Derslerin, örneklerden hareketle kaideleri vermek şeklinde işlenmesi salık verilmiştir. Kıraat ve tahrir dersleriyle bütünlük içerisinde işlenmesi gereken gramer dersinde, dördüncü sınıftan itibaren basit cümle, fiil (yüklem), fail (özne), müfret (tekil), cemi (çoğul), sıfat, izafî ve tavsifi terkipler (isim ve sıfat tamlamaları) zamir, mastar gibi gramer konuları işlenecektir. 5. sınıfta ise kelime, hece, harf, hareketler, Türkçede ahenk kaidesi, zamanlarına göre fiil çekimleri, fiil çeşitleri (basit ve mürekkep fiiller) ⁶⁵ yanında cümlede kullanılan [, . ; ? ! "" ()] gibi işaretler ⁶⁶ öğretilecektir.

TABLO: 14 Sarf(Gramer)dersinin toplam ders saati ve bütün dersler içerisinde ki ağırlığı:

SARF	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında	2	1.5
1926 Programında	2	1.4
1936 Programında	-	-
1939 Köy İlkokul Programında	-	-
1948 Programında	-	-

⁶⁵ a.g.e. 42-43

⁶⁶ Köy Mektepleri Müfredat Programı, İstanbul (1938) 47

YAZI (EL YAZISI)

El yazısı dersinin hedefi ilköğretimden mezun olan gençlere muntazaman okunaklı ve seri yazı yazma melekesini kazandırmaktır. ⁶⁷ Ders işlenirken, okulun başlangıcından itibaren çocukların düzgün ve okunaklı yazma kabiliyetini kazanmasına önem verileceği belirtilmiştir. İlk sınıfta kıraat dersiyle yazı dersi birlikte yürütülecektir. Bir harfin kelime veya hece içinde kıraatine müteakip yazılış tarzı da gösterilecektir. Başlangıçta çocuklara kitap yazısı büyük harflerle öğretilecek daha sonra yine kitap harflerinden küçük harfler gösterilecektir. Programlarda el yazısı dersinin öğretimiyle ilgili diğer beklentiler de şöyledir: ⁶⁸

Birinci sınıfta adi el yazısı öğretilmeyecek çocukların yalnız basit kitap yazısı ile düzgün okunaklı bir el yazısına sahip olmalarına gayret edilecektir. İkinci sınıfta öğretilecek el yazısı, kitap yazısıyla adi el yazısı arasında yer alan ve orta bir yazı olan bitişik yazıdır. Üçüncü sınıftan itibaren asıl el yazısı öğretilecektir. Bundan sonraki sınıflarda bu tarzda devam edilecektir.

TABLO: 15 EL Yazısı dersinin toplam ders saati ve bütün dersler arasındaki ağırlığı.

EL YAZISI	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında	5	3.7
1926 Programında	6	4.4
1936 Programında	6	4.5
1939 Köy İlkokul Programında	-	-
1948 Programında	5	3.8

Yazı dersi 1924 deki programda yer almasının ardından sonraki programların hepsinde de aynı ders sayısı korunarak devam ettirildiği görülmektedir. Sınıflar itibariyle yazı dersinin öğretimi 1936 programında özetle şöyle izah edilmiştir. ⁶⁹

Okula yeni başlayan çocuklara temel yazı öğretilecektir. Ancak bunlar kağıt üzerine yazılmadan önce el ve kol hareketleriyle havada ve kum üzerinde gösterilecektir. Yazı dersi

⁶⁷ Köy Mektepleri Müfredat Programı, İstanbul (1928) 47

⁶⁸ İlköğretim Müfredat Programı, İstanbul (1932) 44-45

⁶⁹ Edis, a.g.e. (bkz.dn. 23) 175

Resim ve Hayat Bilgisi dersiyle bağlantılı olarak işlenecektir. Önce büyük temel harfler daha sonra küçük harfler öğretilecektir.

İkinci ve üçüncü sınıflarda birinci sınıfta öğrenilen harfler ve kelimelerin okunaklı yazılmasına özen gösterilecektir. Harflerin birleştirilmesiyle oluşacak kelimelerin yazımına ağırlık verilecektir. Üçüncü sınıftan itibaren hızlı yazma alıştırmaları yapılarak çocuklardaki yazma kabiliyetinin pekişmesi sağlanacaktır. Yazının tertibi ve çeşitli güzel yazı denemeleri de bu sınıfta verilecektir. Dördüncü sınıfta hızlı yazı yazma alıştırmaları yanında dekoratif yazı şekilleri de öğretilecektir. Ayrıca başkalarının yazılarını tetkik ederek kendi hatalarını görme fırsatı verilecektir. Mektup ve benzeri konularda çocukta yazma kabiliyeti geliştirilecektir.

Beşinci sınıfta da, okunaklı, kolay ve çabuk yazılır, işlek ve güzel bir el yazısının elde edilmiş olması için evvelki sınıflardaki esaslar içinde bu sınıfta da temrinlere devam edilecektir.

1948 program değişikliğinde de yazı dersine yer verilmiştir. Programda yazı dersinin amaçları, öğrencide işlek ve güzel yazı yazma isteğini uyandırmak, güzel bir el yazısı kazandırmak, el yazısındaki bozuklukları görmesine yardım ederek bozuklukları düzeltmek, yazı çalışmalarında temizlik, tertip ve düzen alışkanlığı kazandırarak güzellik duygusunu geliştirmek şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁰ Yazı dersinin konuları ise 1936 programında sınıflara göre işlenen konuların aynısıdır.

HESAP-HENDESE (MATEMATİK)

Hesap ve Hendese dersi 1924 ilköğretim müfredat programında ayrı ayrı dersler olarak yer alır. 1926' dan itibaren tek ders olarak birleştirilen Hesap ve Hendese 1936 programında da bu şekliyle devam ettirilir. 1948 programında ise Matematik dersi adı altında işlenir.

Hesap ve Hendese dersinin muhtevası, 1948 programına kadar önemli değişikliğe uğramadan aynen kalır. 1924, 1926 ve 1936 programlarına bakıldığında sınıflar itibarıyla işlenen konu başlıkları ve hedefleri şöyledir.

"Hesap dersinin hedefi çocukları emniyet ve süratle zihnen ve tahriren hesap yapmağa alıştırmak ve onlara hayat için en lazım olan basit meselelerin önemli bir surette hallini öğretmektir."⁷¹

⁷⁰ İlk Okul Programı, İstanbul (1948) 246

⁷¹ İlköğretim Müfredat Programı, İstanbul (1932) 48

I. Sınıf (Haftada 4 ders)

Birden yüze kadar sayılar, berden yirmiye kadar rakamların yazılması, yirmiye kadar cem (toplama), tarh (çıkarma), zarp (çarpma) ve taksim (bölme) işlemleri, basit kesir işlemleri, para, kuruş, okka, metre, gün, hafta, ay ve yıl gibi çeşitli ölçüler birinci sınıf müfredat programının konularıdır. ⁷²

II. Sınıf (Haftada 4 ders)

1 den 1000 e kadar saymak, 1 den 100 e kadar rakamları yazmak, 100 e kadar toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemleri, iki haneli sayıların toplanması, çıkarılması, çarpılması ve bölünmesi, kerrat cetvelinin yarısının ezberlenmesi, kesir işlemleri ve ölçü birimlerinin öğretilmesi ⁷³

III. Sınıf'ta (Haftada 5 ders)

1 den 100.000 e kadar saymak, 1 den 100.000 ve kadar rakamlar, 1000e kadar sayılarla toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemi yaptırmak, iki, üç ve dört haneli rakamların bir iki haneli sayılarla çarpımı, bir, iki, üç haneli sayıların tek haneli sayılara bölünmesi, kesir işlemleri ve ölçü birimleri konuları işlenmektedir. ⁷⁴

IV. Sınıf'ta (Haftada 5 ders, Hendese dersiyle birlikte)

Bir milyona kadar sayılar ve rakamların yazılması, bir milyona kadar çeşitli zihin işlemleri, 7-8 sıralı ve 3,4,5 haneli rakamların toplanması, 5-6 haneye kadar sayıların çıkarılması 2-3 haneli sayıların 2 ve 3 haneli sayılarla çarpımı, 6 haneli kesirlerin toplamı ve çıkarılması, onluk kesirlerin toplamı ve çıkarılması, çeşitli paralar ve ağırlık ölçüleri üzerine hesaplar, metre, desimetre, santimetre, milimetre, arşın gibi uzunluk ölçüleri. ⁷⁵

V. Sınıf (Haftada 5 ders Hendese dersiyle birlikte)

Bir milyona kadar rakamların okunması ve yazılması, elliye kadar romen rakamlarının öğretilmesi, onluk kesirlerin toplama, çıkarma, çarpma ve bölmesinin öğretilmesi, basit ve bileşik kesirlerin incelenmesi, adi kesirlerin dört işleme göre öğretilmesi, yüzde ve faiz hesaplarının öğretilmesi, ölçü birimlerinin (uzunluk, ağırlık, para birimleri) tekrarı, ev, dükkan ve kooperatif hesaplarının incelenmesi.

Hendese dersinin 1948' e kadar programlardaki amacı ise şöyledir.

⁷² a.g.e. 49-50

⁷³ a.g.e. 52

⁷⁴ a.g.e. 54.55

⁷⁵ a.g.e. 55

"Çocuğa temasta bulunduğu cisimlerin şekillerini ve hacimlerini kavratmak, bunların maksada uygun yapılışını tetkik etmek ve hayat için lüzumlu hendesi bilgi ve maharetleri kazandırmaktır." ⁷⁶

Hendese dersi, 4. ve 5. sınıflarda hesap dersiyle birlikte okutulmaktadır dersin müfredatındaki konu başlıkları ise şunlardır:

IV.Sınıfta

Mikap (metreküp) murabba* ve mustatili menşur üstuvane, ehram, müselles satıh, mahrut, küre, hat ve nokta, 5 ve 6 köşeli satıhları tanıtmak, mesafe, ağırlık, yükseklik, derinlik tahminleri.

V. Sınıfta

Cisim satıh, müstevi satıh, münhani satıh, hat ve nokta, cetvelle çizim, zaviye, zaviyenin çeşitleri, saat kadranı, minkale, zaviyelerin ölçülmesi, müstekim hatların durumları, müselles satıh, murabba satıh, daire, muntzam mudalla satıhlar, amut çizimleri, muvazi çizimi, mustatıl, murabba ve müselles satıhların ölçümü, dairenin çevresinin ve alanının ölçülmesi, mikap, menşur ve üstüvanenin hacimlerinin ölçülmesi, ehram, mahrut ve kürenin incelenmesi, mesafe, ağırlık, yükseklik ve derinlik tahminleri, Türk bayrağının incelenmesi ve kanundaki ölçülere göre çizimi, hendese dersinin müfredat konularını oluşturmaktadır. ⁷⁷

1948 İlkokul Müfredat Programında hesap ve hendese dersleri Matematik dersi olarak yer almış ve Aritmetik ile Geometri şeklinde iki kısım halinde işlinmeye başlanmıştır. ⁷⁸

Aritmetik ve geometri derslerinin amaçları; sayı ve işlem kavramlarının kazandırılması, aritmetik bilgisinin hayatta uygulama alanlarının gösterilmesi, emek ve zamanda tutum, düşünme ve uslamamada doğruluk sağlamak ve matematiği çocuğun günlük hayatında karşılaştığı problemleri çözebilmesini sağlayacak bir düşünme metodu haline getirmek şeklinde ifade edilmiştir. ⁷⁹

I. Sınıfta: Sayı kavramı ve yazım, işlemler, tasınlama,⁸⁰ ölçüler, Aritmetik işaretleri ve lügatçe.

⁷⁶ Edis, a.g.e. (bkz. dn. 23) 149

* Kelimelerin Türkçeleri için bilinmiyen kelimeler kısmına bakınız.

⁷⁷ a.g.e. 151-153

⁷⁸ Bkz. İlkokul Programı, İstanbul (1948)

⁷⁹ a.g.e. 177

⁸⁰ Kelimelerin Türkçesi için bilinmiyen kelimeler kısmına bakınız.

II. Sınıfta: Sayı kavramı ve yazdırılması, işlemler (toplama, çıkarma, çarpma ve bölme), ölçüler (ağırlık, uzunluk ve para birimleri), grafikler (resimli istatistikler), aritmetik terim ve işaretleri.

III. Sınıfta: İkinci sınıftaki konuların bir kademe ilerlemiş hali.

IV.Sınıfta: Üçüncü sınıf konularına ilaveten defter tutma konusu (ev harcamalarının hesaplanması ve kaydedilmesi).

V. Sınıfta: Önceki yıllarda öğrenilen konuların daha gelişmiş şekilde işlenmesi.

Geometri kısmında ise önceki (1924, 1926, ve 1936) programlarda hendese dersinin konuları yer almıştır. Geometri dersinin amacı ise; çocukların varlıkları ve eşyayı şekil ve büyüklük açısından kavramaları, belli başlı geometri şekillerinin tanıtılması (kare, küre, daire, dikdörtgen, üçgen v.s.), geometrik şekillerin alan ve yüzey ölçümleri ve bu yolla çocuklarda muhakeme gücünü kazandırarak bilgi ve becerilerini hayatta uygulama imkanına kavuşturmak şeklinde belirlenmiştir. ⁸¹ Geometri dersinin konuları ise önceki programlardaki hendese dersinin konularıyla aynıdır.

TABLO:16 Hesap dersinin toplam saati ve bütün dersler içerisindeki ağırlığı.

HESAP	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında	13	9.7
1926 Programında	23	17.6
1936 Programında	21	16.1
1939 Köy İlkokul Programında	18	20
1948 Programında	21	16.1

TABLO: 17 Hendese dersinin toplam ders saati ve bütün dersler içerisindeki ağırlığı

HENDESE	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında	3	2.2
1926 Programında	23	17.6
1936 Programında	21	16.1
1939 Köy İlkokul Programında	18	20
1948 Programında	21	16.1

⁸¹ a.g.e. 202

HAYAT BİLGİSİ

1924 programında, yer alan Tabiat tetkiki, Ziraat, Hıfzıssıhha, Coğrafya ve Tarih, Musahabat-ı ahlâkiye ve Malumât-ı vataniye derslerinin birbiriyle olan ilişkileri dikkate alınarak bunlar 1926 ilkokul programında "Hayat Bilgisi" adı altında birleştirilir ve tek ders halinde okutulmaya başlanır.⁸²

1924' de beş seneye indirilen ilkokulların ilk üç senesini oluşturan birinci devresinde okutulan Hayat Bilgisi dersi, 1926 programında 12, 1936 da 18, 1939 da 10, 1948 de ise 18 ders olarak müfredat programlarında yer almıştır. Tüm ders programlarındaki ağırlığı ise aşağıdaki şemada gösterilmiştir:

TABLO18; Hayat Bilgisi Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı

HAYAT BİLGİSİ	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında*	23	17.2
1926 Programında	12	8.9
1936 Programında	18	13.6
1939 Köy İlkokul Programında	10	11.1
1948 Programında	18	13.8

Hayat Bilgisi derslerinin müfredat konularının sınıflara göre dağılımı ise şu şekilde gelişmiştir.

I. Sınıf: (1926 da 4, 1936 da 5, 1935 de 3, 1948 de 5 ders)

Mektebimiz, evimiz ve ailemiz, sonbahar, Cumhuriyet Bayramı, kış, ilkbahar ve yaz mevsimlerindeki görünür değişiklikler.

II. Sınıf: (1926 da 4, 1936 da 6, 1939 da 3, 1948 de 6 ders)

Ev ve okul binaları hakkında bilgiler (marangoz ve demirci dükkanlarının gezilmesi), eskiden günümüze barınma yerleri, sonbahar mevsimindeki değişiklikler (bağ, bahçe ve tarlalarda sonbahar görünümü), kışlık yiyecekler, ehli hayvanlar, güneşin doğuşu, batışı,

⁸² İlkmekeç Müfredat Programı, İstanbul (1932) 6

* 1924 programında 6 ders halinde birleştirilen ayrı derslerin toplamıdır.

gündüz, gece, ay ve yıldız gibi kavramların açıklanması, çeşitli hava olayları (kar, yağmur v.s) Cumhuriyet Bayramı hazırlıkları, elbise ve ayakkabılar (yazlık ve kışlık giyeceklerin yapılışı ve hazırlanışı), kış mevsimi, ısıtma aletleri, çeşitli bulaşıcı hastalıklar ve korunma yolları, nakliye vasıtaları (eşek, katır, at, sığır, kağı, araba, fayton, otomobil, şimendifer ve teyyare), yiyeceklerden ekmek ve su kaynakları, ilkbahar mevsiminin güzellikleri (hayvanların doğurması, bahçede açan çiçekler), dere ve göl kavramları (buralarda yaşayan hayvanlar), ilkbaharda yapılacak ekim işleri, çeşitli kuşlar, yaz mevsiminin belirtileri, yaz meyveleri, günlerin uzaması, tarlalarda hasat, sınıf sergisi gibi konular

III. Sınıfta: Hayat Bilgisi dersinde işlenen konulardır. ⁸³

Köy ilkokulları için hazırlanan müfredat programında ise köydeki hayat şartlarıyla ilgili, komşuluk, işbirliği, tarım işleri, komşu köylerle münasebetler, köyde görülen bulaşıcı hastalıklar, pazar yeri ve pazarda alınıp satılan mallar gibi konular yer almaktadır. ⁸⁴

Kasabamız, köyümüz, şehir veya kasabalardaki yönetim örgütü, posta-telgraf-telefon ve radyo, şehir veya kasabamızdaki yardım kurumları, çayır veya tarlada, ormanda, dere-ırmak-göl-deniz kenarında, köyü ziyaret, 23 Nisan bayramı, suyumuz, komşu kasaba veya şehirler, sağlığımız, gökyüzü, gibi konular. ⁸⁵

1939 Köy ilkokulları programında haftada 4 saat olarak yer alan Hayat Bilgisi dersi, saatinin azlığı dikkate alınarak konular dar ve köye yönelik hazırlanmıştır. Bu programdaki konu başlıkları ise şunlardır.

Okulun açılışı (köydeki gazilerden, İstiklal Savaşı ve Cihan Harbindeki anıların dinlenmesi), Cumhuriyet Bayramı (bayramın köylülerle kutlanması), köyümüz (nüfus ve ev sayısı, coğrafi durumu, civardaki köyler, doğu ve batı istikametinin belirlenmesi), iş ve alış-veriş için gittiğimiz kasabamız (gidiş vasıtaları ve yolları), köyün idaresi (seçim nedir?, muhtar ve aza seçimi), köyün bağlı bulunduğu nahiye (bağlı olunan kaza, vilayet ve idari yapıları), başlıca hastalıklar (trahom, kızıl, kızamık, çiçek, kel, sıtma verem gibi hastalıklar ve korunma yolları), köyde mevsimlere göre yetişen ürünler (mevsimlere göre havaların değişmesi, sıcaklığın ölçülmesi, yağmur, kar, kırağı, çığ, rüzgar ve bunların fayda ve zararları), köyümüzün tarihi ve kuruluşu, (zaman fikrinin derinleştirilmesi, 23 Nisanın köy

⁸³ İlköğretim Müfredat Programı, İstanbul (1932) v.a; İlkokul Programı, İstanbul (1948)

⁸⁴ Köy Mektepleri Müfredat Programı, İstanbul (1938), v.a; A. B. Edis, Milli Eğitim Düsturu, İst. (1947) 254-259

⁸⁵ İlkokul Programı, İstanbul (1948) 74-89

halkıyla kutlanması, TBMM' nin kuruluşu ve görevi), okulun kapanışı (tatilde neler yapılacak, gelecek yıla hazırlık).⁸⁶

İlkokullarda birinci devrenin (1.2. ve 3. sınıf) ağırlıklı dersi olan Hayat Bilgisi, yakın çevreden başlamak üzere öğrencinin kendisi, okulu, köyü, kasabası ve ülkesi hakkında bilmesi istenen bilgilerle muhtevalandırılmıştır. Yıllar içerisinde haftalık ders yükü 1926 hariç 1936 ve 1948 de aynı kalmıştır. Köy ilkokulları için hazırlanan programda ise hem ders saati az tutulmuş, hem de ders konuları köy şartları göz önüne alınarak hazırlanmıştır.

III. Sınıf: (1926 da 4, 1936 da 7, 1939 da 4, 1948 da 7 ders)

Hayat Bilgisi dersi 1926 yılından itibaren ilkokul programlarında yer almaya başladıktan sonra ders saatleri başlangıçta 3. sınıflar için haftada 4 saat iken, 1936 da 7 saate çıkarılmıştır. 1939 köy ilkokul programında 4 saat, 1948 de ise 7 saat olarak yer almıştır.

1926 programında, Hayat Bilgisi dersinin konu başlıkları; okulun dışındaki hayatın incelenmesi, okulun bulunduğu çevrenin (köy veya kasaba) kurumlarının incelenmesi, hükümet teşkilatı, posta ve telgraf haberleşmesi, yardım ve sağlık kurumları, insan vücudu (iç ve dış organlar), hava ve tenffüs kavramları, belli başlı hastalıklar (sıtma, verem ve bunların bulaşma yolları), Cumhuriyet Bayramı (Cumhuriyet, Türk milleti, padişahlık yönetimi ve kötülükleri, yeni hükümet ve cumhurbaşkanı), kış mevsimi, kar ve fırtınaların oluşumu ve etkileri, kışın ısınma yolları (ocak, mangal, soba, gaz sobası, kalorifer, odun, kömür, petrol, havagazı, elektirkle ısınma), aydınlanma vasıtaları, ilkbahar mevsimi, günlerin uzaması (basit güneş saati yapılarak ölçülmesi), çeşitli hayvanlar (vahşi ve faydalı hayvanlar), 23 Nisan Bayramı kutlamaları ve hazırlıkları, (TBMM, İstiklal Savaşı ve Abdulhamit'in son günleri, eski ve yeni Türk büyükleri), okulun bulunduğu yerleşim yerinin plan ve krokisi (bu amaçla çeşitli gezintilerin yapılması), çevre köy ve kasabalar, çevrenin coğrafi yapısı (etraftaki dereler, ovalar, şelaleler), orman nedir? (ormanların faydası), önemli konuların tekrarı ve sınıf sergisinden oluşmaktadır.⁸⁷

1936 programındaki II. sınıf Hayat Bilgisi konuları da 1926 programının aynısıdır.⁸⁸

1948 programında ise 28 konu başlığı altında önceki programların zenginleştirilmiş bir muhtevası yer almıştır. 1948 programındaki Hayat Bilgisi III. sınıf ders konuları başlıklar halinde şöyledir:

⁸⁶ Köy İlkokul Programı Projesi, İstanbul (1939) 12-14

⁸⁷ İlkokul Programı, İstanbul (1926) 23-30

⁸⁸ Bkz. Kültür Bakanlığı Dergisi, 20-1 (1937) 187-188

Yeni dersanemiz, okulumuz, okumuzun civarı, Cumhuriyet Bayramı, okulun bahçesinde tarım deneyleri ve hava gözlemleri, okulumuzun bulunduğu mahalle veya semt, evimiz, okul yolu, taşıtlar, artırma ve yerli malı haftası, yeni yıl ve şehrimiz.

RESİM-İŞ

İlk defa 1915 tarihli Mekatib-i İptidai (ilkokul) programında yer alan "resim" ve "el işleri" dersi Cumhuriyet tarihinin ilk müfredat programında (1924 tarihli) resim dersi için haftada 10, el işleri dersi için haftada 8 saatlik bir süre kabul edilir. 1926 yılında değiştirilen ilkokul müfredat programında her iki ders birleştirilerek "Resim-İş" dersi olarak haftada 16 saatlik bir ağırlık kazanmıştır. 1936 programında aynı ad ve aynı ağırlıkta yerini korumuştur. 1939 yılı 5 yıllık köy ilkokulları programında ise, resim dersi adıyla haftada 5 saatlik bir ağırlıkla yer alır.⁸⁹ 1948 tarihinde kabul edilen yeni ilkokul programındaki Resim-İş dersi 16 saatlik ağırlık kazanır.

TABLO:19; Resim-İş dersinin toplam ders saati ve bütün dersler içerisindeki ağırlığı :

RESİM-İŞ	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında*	18*	14.2
1926 Programında	16**	12.3
1936 Programında	16	12.3
1939 Köy İlkokul Programında	5	5.5
1948 Programında	16	12.3

Resim-İş dersinin amaçları ilk defa 1926 programında yer almıştır. Buna göre Resim-İş dersinin amaçları, öğrencide tabii ve suni eşya ve manzaralardaki şekil ve renkleri iyi görmeği ve onlara tasvir kabiliyetini kazandırmak, yapılan müşahade (gözlem), terkip (birleştirme) ve tadil (değiştirme) suretiyle yeni şekil ve manzaralar yaptırarak hayal gücünü inkişaf ettirmek, eşyanın renk ve ebatlarındaki nisbet (oran) ve farkları görmeğe alıştırmak

⁸⁹ Ancak 1939 köy ilkokullar programı bütün dersler açısından özel bir yere sahiptir ve Türkçe dersi hariç tüm derslerin haftalık ders sayısı düşüktür.

* 1924 programında 6 ders halinde birleştirilen ayrı derslerin toplamıdır.

* 1924 Programında resim dersinin haftalık toplam saati 10, el işi dersinin toplam ders saati 8 dir.

** 1936 Köy ilkokulları için hazırlanan programda resim, ve el-işi derslerinin haftalık toplam ders saati 12 dir.

muhakemelerini takviye etmek, çocuklardaki bedeni zevkleri açığa çıkarmak, çeşitli millî motifler gösterilerek çocuklardaki milliyet hissini ve zevkini uyandırmak, çocuklarda iş alışkanlığı oluşturarak irdadelerinin terbiyesine hizmet etmektir şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁰

Amaçları geniş şekilde yer alan Resim-İş dersinin konuları ise köy ve şehir okullarına göre ayrılık göstermektedir.

Şehir İlkokullarında:

Birinci devrede (1.2. ve 3. sınıflarda haftada dörder saat).

Renkleri inceleme ve tanıma (esas renkler, suni renkler, karışık renkler, günün çeşitli zamanlarına ve mevsimlere göre renklerin değişimi, genel hayatta ve sanayide renklerin öncmi, renkli kağıtlarla basit talimler). Şekilleri inceleme ve tanıma, (küre, mikap gibi basit şekiller, kullandığımız eşyanın şekilleri, tabiatın şekilleri, şikillerin görünümü, muntazam ve gayri muntazam şekillerin incilenmesi), inşaat tezyinat, kağıt bükmeler (resim dersinin konularını kolaylaştıracak, inşaat, tezyinat ve kağıt bükmeleri), ezber resim ,(çevrede görülen şeylerin çizilmesi), hayalî resim (çeşitli tabii güzellikleri içeren resimler, boyalı resimler), tabiattan resimler (çevredeki tabii güzelliklerin çizilmesi), elişleri (resim dersinde geçen bazı şekillerin mümkün olanlarının elişleri vasıtasıyla tasvir ettirilmesi).

İkinci devrede (4. ve 5. sınıflarda 2 şer saat)

Tabiattan resimler (yaprak ve bitki resimleri, meyve ağaçları, bardak içinde çiçek resmi, hayvan resimleri, kuş-çiçek ve böcek resimleri, basit manzara resimleri, kule ve minare resimleri), tezyinat resimleri (çeşitli çiçek ve yaprak şekillerinin stilize edilerek süslenmesi, defter kenarlarını süsleme, odaları süsleme, süs eşyalarını inceleme), sanayi resimleri (ileşleri konularını şema ve plan tarzında çizimi, çeşitli eşyanın krokileri, diyagramlar, dersane ve değişik planların çizimi), ezber ve hayalî resimler (tabiat manzaralarını ezbere çizmek, çevredeki çeşitli şekilleri ezbere çizmek, hikaye ve şiirlerde geçen olayları hayalî olarak çizmek, karikatür tarzında hayalî resimler çizmek).⁹¹

1936 programında resim yaptırma işinde çocukların tabii olduğu inkişaf kademelerinin esas tutulması prensib olarak alınmıştır. Bilhassa son sınıflarda çocukların cetvel, pergel, çizgi kalemi, günye gibi aletleri kullanarak kroki, makine şemaları ve iş dersinde yapılacak eşyanın taslağını çizmek, resimlerin kritik zevkini almak gibi itiyatlar

⁹⁰ İlkmeçtepe Müfredat Programı, İstanbul (1932) 110

⁹¹ a.g.e. 117-119

kazanmalarına özel önem verilmiştir. Bu yönler 1926 programında belirtilmeyen hususlardır.⁹²

1948 programı her bakımdan geniş bir olma özelliğini gösterdiği gibi, resim dersi açısından da gösterir. Resim dersinin özel amaçları 9 ayrı madde halinde zikredilmiştir. Önceki programlardan farklı olarak amaçlar kısmına, çocuktaki estetik duyguları geliştirmek, zorlukları aşmada irade güçlerini kullanma ve kişiliklerini bağımsızlaştırma, yapıcı ve yaratıcı karakter kazanma, gizil güçlerini tanımalarına yardım etme gibi hususlar ilave edilmiştir.⁹²

1948 programında resim dersinin işlenişinde çocukların ilgilerinin esas alınması düşüncesi kabul edilerek çocuklardaki farklı yeteneklere dikkat çekilmiştir. Birinci devrede ezber ve hayalî resimlerin işlenmesi, ikinci devrede ise tabiat resimlerinin yapılması programda belirtilmiştir.⁹³

1948 programında Resim-İş dersinde kullanılacak çeşitli malzemeler de zikredilmiştir. Buna göre Resim-iş dersinde kullanılacak malzemeler ve çalışma tekniğine göre yapılacak işlerin çeşitleri şunlardır:

Kum işleri ve kil işleri, kağıt işleri, ağaç ve tahta işleri, maden işleri, baskı işleri, örgü işleri ve bahçe işleri.

Köy İlkokulları

Köy ilkokulları için hazırlanan 1926 programında Resim-İş dersi yer almamıştır.⁹⁴ 1936 programında ise 1.2. ve 3. sınıflarda haftada 4 er saatlik bir yere sahiptir. Birinci sınıftaki resim dersinde, basit yaprak resimleri, el resmi, balık, kuş ve hayva resmi, basit eşya (bardak, testi, orak, kürek, kazma gibi) resimlerin yanında yüz ve insan resimleri yapılacağı belirtilirken, El-İşi dersinde ise kağıtları keserek çeşitli şekiller yapmak (yaprak, el, balık), kağıt bükmeleri (kağıt tencere, tuzluk, çanta), mukavvadan küçük şekiller, çamurdan ve killerden çeşitli şekillerin yapılması öngörülmüştür.

İkinci sınıfta resim dersi konularını, cetvelle ve cetvelsiz çizgiler ve süsüler, ev resimleri, ziraat aletlerinin resimleri, hayalî ve ezber resimler (hikaye ve mesal mevzuları), kuru boya resimleri ve çiçek resimleri oluştururken, el-İşi dersi konuları ise mukavva ve kil

⁹² Kültür Bakanlığı Dergisi, 20-1, (1937) 195

⁹² İlkokul Programı, İstanbul (1948) 218-219

⁹³ a.g.e. 220-225

⁹⁴ Bkz. Kültür Bakanlığı Dergisi, 20-1, (1937) 53

işleri, çubuk ve değneklerden ufak tefek eşya modelleri (basit ziraat aletleri, ev eşyası, masa, iskemle v.s) ve tahta parçalarından küçük modeller ve oyuncaklar yapmak ⁹⁵ şeklinde belirtilmiştir.

Üçüncü sınıfta resim dersinde, daire çizimi, cetvelli ve cetvilsiz çizgiler, çizgilerle şekiller ve süsler, eşya, insan ve hayvan resimleri basit plan ve krokiler, çiçek resimleri yapılacağı bildirilmiştir. El işleri dersinde ise testere, keser, çekiç, rende ve törpü kullanarak ufak tefek faydalı eşyalar (raf, iskemle, masa, dolap v.s) yapmak ve bunları boyamak, okulun küçük tamirlerini yapmak, teneke ve tellerden faydalı eşyalar yapmak (tel askı, sepet gibi), saz ve mısır yapraklarıyla sepetler yapmak uygun görülmüştür. ⁹⁶

1939 yılında 5 yıla çıkarılan köy ilkokulları programında resim dersinin haftalık programlardaki ders sayısı tam anlamıyla turpanlanmıştır. Her sınıf için birer saat olarak ayarlanan bu derisin müfredatı dört cümleyle geçirilmiştir. Buna göre köy ilkokullarında yaptırılacak resimler iki kısma ayrılmaktadır.

1- Hayalî resim, ezber resim (birinci devrede yaptırılacak).

2- Tabiatı resim (ikinci devrede yaptırılacaktır). ⁹⁷

1939 köy ilkokullarının 5 yıla çıkarılmasından sonra hazırlanan müfredat programında budanarak tek saate indirilen resim dersi 1948 programında da her sınıfta birer saat olmak üzere haftada toplam 5 saatte bırakılır. ⁹⁸ Bu programda iş dersi, resim dersinden ayrılarak Tarım-iş dersi içinde mütalaa edilmiştir. Ders muhtevası ise 1939' da kabul edilen köy ilkokul programındaki konularla sınırlıdır.

YURT VE YAŞAMA BİLGİSİ

1924 İlköğretim Müfredatında Musahabat-ı Ahlâkiye ve Malumât-ı Vataniye dersi olarak yer alan ders, 1926 yılında ikinci devrenin 4. sınıfında haftada iki, 5. sınıfta haftada bir saat olmak üzere "Yurt Bilgisi" adıyla değiştirilmiştir. ⁹⁹

Yurt Bilgisi dersi 1936 ilkokul programında aynı ağırlıkla yer almış, köy ilkokulları için hazırlanan programda ise 3. sınıfta 2 saat olarak belirlenmiştir. 1939 köy ilkokul

⁹⁵ Köy Mektepleri Müfredat Programı, İstanbul (1938) 67-70

⁹⁶ a.g.e.

⁹⁷ Köy İlkokulları Programı Projesi, İstanbul (1939) 49

⁹⁸ İlkokul Programı 1948, İstanbul (1948) 25

⁹⁹ İlköğretim Müfredat Programı, İstanbul (1932) 79

programında 4. ve 5. sınıflarda birer saat şeklindedir. 1948 programında Yurttaşlık Bilgisi adını alan ders, şehir ilkokullarının 3. sınıfında iki, 4. sınıfında bir saat okutulurken, köy ilkokullarının 4. ve 5. sınıflarında birer saatle temsil edilmiştir.¹⁰⁰ Programlardaki ağırlıkları pek değişmeyen Yurttaşlık Bilgisi dersinin amaçları ise, 1926 'da ilkokulun amaçlarında yer alan vatandaş yetiştirmek ilkesine doğrudan hizmet etmesi anlayışıyla belirlenmiştir. Buna göre Yurt Bilgisi dersinin amacı özetle;

1- Çocuğa, etrafında olup biten hadiselerin ahlâki, iktisâdî, hukûkî ve sosyal manalarını idrak ettirmek,

2- Çocukta, devlet, milliyet ve aile hissi uyandırmak,

3- Çocuğa yaşadığı çevredeki rolünü sezdirerek, demokratik devlette vatandaşların hak ve görevleri hakkında fikir sahibi yapmak,

4- Çocuğa geniş manasıyla yurt ve milliyetini sevdirmek,

5- Çeşitli çabalarla meydana gelen müesseseleri tanıtarak, Türk Milleti'nin kudret ve kabiliyeti hakkında itimat kazandırmak,

6- Çocuklara, devlet teşkilatı ve hükümet mekanizması hakkında malumât vermektir.¹⁰¹

Yurt Bilgisi müfredat konuları 1926 programına göre başlıklar halinde şöyledir.

IV. Sınıfta (Haftada 2 ders)

Bulunduğumuz çevrede halka bakış (halkın muhtelif işleri), ayrılık ve topluluk (cemiyet hayatının zarureti), evde hayat (ailenin fertleri, müşterek yaşam), mektep hayatı, köy hayatı, köyde ziraat, köyde sağlık ve medeniyet, köyde eğlence, kasaba ve şehirlerde hayat, kasabalarda iş şekilleri, kasabada işleri yürüten teşkilat (belediye), belediyenin kasabadaki çalışması ve görevleri, kasabada eğlence, belediyenin gelirleri, kasaba ve şehir hayatında uyulması gerekli kurallar, büyük şehirler (belediye teşkilatı), köyde hükümet, kasabada hükümet, büyük kasaba ve şehirlerde hükümet, Türkiye Cumhuriyeti hümet teşkilatı.

V. Sınıfta (Haftada 1 ders)

Türk devleti ve Türk Milleti, bugünkü cumhuriyetin oluşumu (istibdat devri, meşrutiyet devri ve millî kurtuluş savaşı, Cumhuriyetin kuruluşu), hükümetin görevleri,

¹⁰⁰ Bkz. İlkokul Programı (1948), İstanbul (1948) 24-25

¹⁰¹ a.g.e. (bkz. dn. 99) 78-79

hükümet nasıl işler, hükümetin masrafları, Türk vatandaşlarının vazifeleri (vergi, askerlik v.s), Türkiye'deki yabancılar, Türkiye'de işsizler, çalışmayı engelleyen çeşitli bulaşıcı hastalıklar, halkın aydınlanmasını sağlayan vasıtalar (gazete, kitap, tiyatro, sinema, konser, konferans), yeni Terkiye'de iş faaliyeti ve gençlik (spor kulüpleri, izcilik v.s.).¹⁰²

1936 İlkokul programında Yurt Bilgisi dersinin amaçları Türkiye Cumhuriyeti rejiminin mahiyeti, Türk inkılabının manası ve Atatürk ilkeleri doğrultusunda fertler yetiştirmek ve devlet otoritesine saygıyı öğretmek gibi yeni ilkelerle takviye edilmiştir.¹⁰³

Belirlenen bu yeni amaçlar ders müfredatını da etkilemiş ve yeni amaçlar ders programlarında ağırlıklı konular olarak yer almıştır. 1926 programındaki konular ise çoğunlukla yerini muhafaza etmiştir.

Yurttaşlık Bilgisi dersi adıyla 1948 programında da yer alan Yurt Bilgisinin amaçları açık bir dille CHP'nin ilkeleri doğrultusunda olacağı ifade edilmiştir. Buna göre "öğrencileri, cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci birer yuttaş olarak yetiştirmek için ilk adımı atmak"¹⁰⁴ Yurttaşlık Bilgisi dersinin amaçlarından sayılmıştır.

1948 programındaki ders konuları da yeni amaçlar doğrultusunda bazı değişikliklere uğramışsa da, önceki programlardaki konular aynen muhafaza edilmiştir. 4. sınıfta ülke idaresi ve Türkiye Cumhuriyeti devleti ayrıntılı biçimde ele alınmış, 5. sınıfta ise demokrasi konusu başlı başına bir ders ünitesi şeklinde yer almıştır.¹⁰⁵ Ayrıca 5. sınıf konuları içerisinde ulusal ekonomi, gençlik ve spor gibi konular dahil edilmiştir.

TABLO: 19 Yurttaşlık bilgisi dersinin toplam ders saati ve bütün dersler içerisindeki ağırlığı (Şehir ve kasaba ilkokullarında)

YURT VE YAŞAMA BİLGİSİ	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında	5	3.9
1926 Programında	3	2.3
1936 Programında	3	2.3
1948 Programında	3	2.3

¹⁰² a.g.e. 81-88

¹⁰³ Edis, a.g.e. (bkz. dn. 23) 90

¹⁰⁴ İlkokul Programı, İstanbul (1948) 147

¹⁰⁵ a.g.e. 15-157

1926 köy ilkokulları müfredat programında yurt ve yaşama bilgisi şehir, ilkokullarındaki Hayat Bilgisi dersinin konularını ihtiva edecek şekilde hazırlanmıştır.

1936 köy ilkokulları programında sadece 3 sınıfta haftada 2 derslik bir yere sahip olan Yurt Bilgisi dersi köy ve çevresiyle ilgili konuları ihtiva etmektedir. Ayrıca vergi, askerlik gibi vatandaşlık görevleri, Türkiye'nin önemli büyük şehirleri, Türkiye'nin başkenti, yönetim şekli, komşu ülkeler, köylerdeki çeşitli içtimai ve iktisadi kuruluşlar, diğer konu başlıklarıdır. 1939'da 5 yıla çıkarılan köy ilkokulları için hazırlanan program, 1936 programındaki konuları ikiye bölerek bir kısmını 4. sınıfta, bir kısmını da 5. sınıfta vermeyi amaçlar. Yurt Bilgisi dersinin konuları şehirlerdeki hayat ve yönetim şekilleri hükümet organları ve Türkiye hükümet teşkilatının genel yapısını içerir. 5. sınıfta ise Türkiye Cumhuriyeti anayasası, görevleri, hükümetin işleyişi, devletin gelirleri ve Türkiye'deki yeni iş alanları ¹⁰⁶ ders müfredatına alınmıştır. 1948 programında yer alan şehir ilkokulları müfredatının bazı konuları çıkarılarak, köy ilkokulları müfredatı olarak geçerli sayılmıştır. Amaçlar kısmı uzun tutulmakla birlikte muhtevada kayda değer bir gelişme olmamıştır.

TARİH

İnsan geçmişini zaman ve yer gösteren belgelerle inceleyen tarih, milletler açısından geçmişin özeti ve geleceğin de tohumunu oluşturur. Tarihin öğretilmesi nesillerin yetiştirilmesi bakımından etkili bir yere sahiptir. Tarih dersinin eğitim programlarımıza girmesi Tanzimat Dönemine rastlar. Bu dönemde medreselerin ıslahına gidilerek programlara yeni dersler ilave edilmiştir. Bunlar içersinde Tarih dersi de bulunmaktadır. Tarih öğretimi Osmanlı Dönemi'nin son yıllarından başlayarak nakli - hikayeci tarihçilikle beraber, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde de devam etmiştir. Olayların sadece siyasi yönünü değil, aynı zamanda kültürel, medeni yönünü de ele alan ve bölgesel çerçeveden evrensel boyutlara ulaşan sosyal tarihçilik alanında bazı çalışmalar yapılmışsa da bunun eğitim sistemimizdeki tarih öğretimine yansıdığını söylemek mümkün değildir.

Özellikle ilköğretim çağında bulunan çocuklara tarih şuuru ve zaman derinliği kazandırma amacına yönelik olarak konan tarih dersi Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren yeniden ele alınır. Resmi Tarih anlayışı tarih öğretiminde etkilidir. Pragmatik Tarih anlayışı benimsenir. Cumhuriyetin yeni kurulmuş olması ve toplum üzerinde gerçekleştirilen kültürel değişim (revolution) ideolojik boyutu ile önem kazanır. Bu yaklaşım Türk Halkı'nı,

¹⁰⁶ Köy İlkokulları Programı Projesi, İstanbul (1939) 24-30

devrimi destekleyenler ve ona karşı olanlar şeklinde ikiye böler.¹⁰⁷ Devrimi destekleyenleri devletin yanına almak ve devrime karşı olanları da etkisiz hale getirmek için çeşitli yöntemler denenir. Eğitime dönük etkisizleştirme çabaları rdaha çok ders muhtevalarında kendini gösterir. Tarih ders kitapları yeni dönemin övgüleriyle doldurulur. Cumhuriyet öncesi dönem ise yoğun şekilde eleştirilir. Atatürk döneminde ön plana alınan ve amaç edinilen "çağdaşlaşma" yerine bin yıldır devam eden senteze rağmen yeniden "İslamlaşma"ya ağırlık veren bu tür yaklaşımlar toplumu farklı kutuplara ayırır. Ancak, Cumhuriyetçilerin tarih anlayışı yapılan devrimlerin Türk Halkı'na anlatılarak benimsetilmesine yöneliktir. Atatürk'ün, Türk Tarih Tezi'ne ilişkin görüşleri bu dönem tarih anlayışının bel kemiğidir.¹⁰⁸ Atatürk'ün tarih üzerinde çalışmaları Kurtuluş Savaşı'nın kültürel alandaki devamıdır. Bu çalışmalar tarih ders kitaplarının ideolojik yönlendirme güdölme aracı olarak kullanılması sonucunu doğurur.¹⁰⁹ Gerçekten tarih dersinde işlenen konulara baktığımızda, tek partili dönemde de, çok partili hayata geçtikten sonra da bu yaklaşım devam eder.

Tarih dersinin toplam ders içerisindeki ders saatleri, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan program değişikliklerinde (1924, 1926, 1936, 1948) hiç değişmemiştir. Tarih dersinin toplam dersler içerisindeki ağırlığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

TABLO:20 Tarih dersinin toplam ders saati ve bütün dersler içerisindeki ağırlığı

TARİH	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında*	5	3.9
1926 Programında	4	3.0
1936 Programında	4	3.0
1939 Köy İlkokul Programında	4	4.4
1948 Programında	4	3.0

Tarih dersinin amaçları 1926 yılında geniş şekilde belirlenmiştir. Buna göre Tarih dersinin asıl mihverini Türk tarihi oluşturur. Türk Milleti'nin mazisi, tarihi, önemi büyük

¹⁰⁷ Ş. Turan, Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ (1990) 183

¹⁰⁸ S. Akgün, a.g.e. (bkz. dn. 107) 195

¹⁰⁹ S. Özbaran, Tarih ve Öğretimi, İstanbul (1992) 196

* 1924 programında 6 ders halindeki ayrı derslerin toplamıdır.

şahsiyetlerin hayatlarının anlatılmasıyla çocuklarda Tarih şuurunun uyandırılması bu dersin amaçlarındandır. ¹¹⁰

1926 yılındaki programda Tarih dersinin müfredatı konu başlıkları itibariyle şöyledir:

Beşeriyetin ilk zamanları, eski büyük medeniyetler, Türkler'in anayurdu, eski Türk medeniyeti, Türkler'in Müslüman oluşu, Türkler'in Anadolu'ya gelişleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu (4. sınıfta okutulacak konulardır).

5. sınıfta ise; genel tarihe bakış, Ortaçağda doğu ve batı, batıda uyanış devri, Avrupa'da mutlakiyetçi devletler, İstanbul'un fethinden Tanzimat'a kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme, duraklama ve gerileme devri, Osmanlı'da hayat ve medeniyet, Türkler'de yenilik hareketleri (Tanzimatla birlikte), Meşrutiyet hareketleri, istiklal mücadelesi (Türk devletinin kuruluşu, hilafetin ilgası ve laik cumhuriyet).

1936 ilkokul müfredat programında Tarih dersinin konuları değişmemiş sadece dersin hedef ve direktifleri kısmında bazı izahlar getirilmiştir. Tarih dersinin hedefleri kısmında yeni hedef olarak, Türk çocuklarına Türk inkılabının manasını, şumulünü ve tarihin önemini kavratmak ve Türk ırkının Orta Asya'da kültürü nasıl kurduğunu, dünyanın dört bucağına bu kültürü nasıl yaydığını belletmek¹¹¹ yer alır. Dersin işlenişindeki direktifler kısmında ise "Tarih derslerine Türk Tarih Kurumu'nun tezine itimat edilecektir, Tarih dersinde esas temel Türk Tarihi olacaktır, öğretmen Türk ırkının bilhassa tarihte yaptığı büyük rolü temayüz ettirecektir. İlkokulda öğretmen, bilhassa Atatürk'ün başardığı Türk inkılabının manasını, önemini çocuklara kavratmağa ve Türk inkılabını onlara hazmettireğe çalışacaktır" gibi yeni direktifler ¹¹² sayılmıştır:

1948 programında 4. ve 5. sınıflardaki Tarih dersinin konuları başlıklar halinde şöyledir; ¹¹³

4. Sınıfta (Haftada 2 ders)

İlk insanların yaşayışı, Türklerin Anayurdu, Sümerler, Etiler, Yunanlılar, Romalılar, Anayurtta kalan Türkler, Müslümanlığın doğuşu, Müslümanlığın Orta Asya Türkleri arasında yayılışı ve Müslüman Türk Devletleri, Büyük Selçuklu Devleti.

¹¹⁰ İlk Mektepler Müfredat Programı, İstanbul (1932) 67

¹¹¹ Edis, a.g.e. (bkz. dn. 23) 69

¹¹² a.g.e. 70-72

¹¹³ F.Baymur, Tarih Öğretimi, İstanbul (1949) 40-44

5. Sınıfta (Haftada 2 ders)

Anadolu Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti, İstanbul'un Türkler tarafından alınması, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselmesi, Osmanlılar'ın duraklama devri, gerileme devri, Osmanlı-Türk uygarlığı, Avrupa'da önemli değişiklikler, Osmanlı Devleti'nde ıslahat devri, Tanzimat ve Meşrutiyet devirleri, Kurtuluş Savaşı, Türk Devrimi, İkinci Cihan Savaşı.

1948 programı, Tarih dersini konuları açısından sistematik bir tasnife tabi tutarak açık biçimde ortaya kor. ¹¹⁴

COĞRAFYA

İlkokul ikinci devre derslerinden olan Coğrafya dersi, 1924 programıyla birlikte müfredat programlarında yer almış ve bütün müfredat program değişikliklerinde ikinci devrede (4. ve 5. sınıflarda) varlığını sürdürmüştür.

TABLO:21 Coğrafya dersinin toplam ders saati ve bütün dersler içerisindeki ağırlığı

COĞRAFYA	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında*	5	3.9
1926 Programında	4	3.0
2936 Proramında	4	3.0
1939 Köy İlkokul Programında	4	4.4
1948 Programında	4	3.0

Çocuklara doğup büyüdükleri memleketlerini tanıtmak, dünyanın güneş sistemindeki yeri ve dünya üzerinde meydana gelen coğrafi hadiseler hakkında bilgi vermek, çocukları gördüğü eşya ve hadiselerin sebeplerini araştırmağa yönletmek, çocuklarda vatan sevgisi uyandırmak. ¹¹⁵

¹¹⁴ İlkokul Programı, İstanbul (1948) 134-138

* 1924 programında 6 ders halindeki ayrı derslerin toplamıdır.

¹¹⁵ İlkmekeç Müfredat Programı, İstanbul (1932) 71

Belirlenen bu amaçlar doğrultusunda hazırlanan müfredat programının konu başlıkları ise şunlardır.

4. Sınıfta (Haftada 2 ders)

Coğrafya hadiselerinin izahı, harite ve plan fikri, dünya hakkında genel bilgi, Türkiye Coğrafyası, tabii mıntıkların tevsian mütalaası (doğal bölgelerin genişletilmiş mütalaası), Türkiye'de çiftçilik, çobanlık ve sanayi, Türkiye'nin komşuları, Türkiye'nin beynelmilel (uluslararası) münasebetleri. ¹¹⁶

5. Sınıfta (Haftalık 2 ders)

Arz-ı umum heyetiyle mütalaa (yeryüzü şeklinin incelenmesi), sıcak ve soğuk, Türkiye'nin Asya'daki komşuları ve Asya, kıtalar ve büyük denizler (okyanuslar), Avrupa ve Avrupa'da Türkiye'ye komşu ülkeler, Afrika ve Afrika'da Türkiye'yle münasebeti olan ülkeler, Amerika ve Amerika'da Türkiye ile münasebeti olan ülkeler, Okyanusya hakkında genel bilgi, Türkiye (dünyadaki Türkler ve Müslümanlar). ¹¹⁷

1936 müfredat programı hazırlanırken derslerde yakın yurttan başlama ve tabii alakalardan istifade ederek uzak ülkeler coğrafyasına ve dünyaya intikal etmek ve tekrar yurda dönmek esası muhafaza edilmiştir. Dördüncü sınıfa geçmiş olan çocuklara dünya hakkında genel bilgi temin etmekten ve yıl sonunda Türkiye'nin uluslararası münasebetleri hakkında izahat vermekten sakınılarak, okulun bulunduğu yeni coğrafyasından başlamış ve tedricen bütün Türkiye mülalaa edilmiştir. Beşinci sınıfta ise komşu devletler hakkında umumi bilgi temini ve Türkiye'nin dünya üzerindeki konumunun her bakımdan incelenmesi düşünülmüştür. ¹¹⁸

1936 programında önceki ders müfredatındaki konular aynen yer almıştır. Göze çarpan iki önemli farklılık bulunmaktadır. Birincisi Amerika kıtası ve Birleşik Devletlerin 1936 programında özel bir konu olması diğeri ise 5. sınıf dersinin son konusunun yer yüzünde Türkler şeklinde değiştirilmesidir. *Halbuki 1926 programında bu konu dünyadaki Türkler ve Müslümanlar şeklindedir.* ¹¹⁹

1948 ilkokul programında Coğrafya dersinin amaçları kısaca 5 madde halinde belirlenmiş olup, 1936 programındaki amaçlar çerçevesinde düşünülmüştür. Açıklamalar

¹¹⁶ a.g.e. 75-76

¹¹⁷ a.g.e. 76-77

¹¹⁸ Kültür Bakanlığı Dergisi, 20-1, (1937) 175

¹¹⁹ a.g.e. 175-176

kısımında dersin işlenişi ve ders araçları hakkında izahlar bulunmaktadır. Ders konuları ise başlıklar halinde şu şekildedir:

4. Sınıfta (Haftada 2 ders)

İlk devre sınıflarında yapılan coğrafya gözlemlerinin derinleştirilmesi, yakın yurt (köy, bucak, ilçe ve ilin) coğrafyası, Türkiye'nin coğrafi bölgelerine göre incilenmesi, Türkiye coğrafyasına toplu bakış, Türkiye'nin komşuları ve dünyaya toplu bakış. ¹²⁰

5. Sınıfta (Haftada 2 ders)

Dünya, yanardağlar, Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Okyanusya ve Avusturalya, Dünyaya toplu bakış (dünyanın kalabalık ve ıssız bölgeleri, büyük deniz ve karayolları), Türkiye coğrafyasının ana çizgileri (Türkiye'nin ticari ilişkisi olan ülkelerle münasebetleri), yeryüzünde Türkler. ¹²¹

TABİAT BİLGİSİ

Tabiat Bilgisi dersi, 1924 programında müstakil bir ders olarak yer almamıştır. 1924 programında Ziraat ve Hıfzıssıhha dersiyle birlikte Tabiat Tetkiki olarak haftada 12 saatlik ortak ders bulunmaktadır. 1926 program değişikliğinde ilk defa "Tabiat Dersleri" adıyla müstakil bir ders olarak programa alınmıştır. Bu programda ayrıca "Eşya Dersleri" adıyla beşinci sınıflara haftada 2 saatlik bir ders konmuş ve 1936 programında "Tabiat Dersiyle" "Eşya Dersleri" birleştirilerek "Tabiat Bilgisi" adını almıştır. 1948 programında da "Tabiat Bilgisi" dersi yerini korumuştur.

TABLO:22 Tabiat Bilgisi dersinin toplam ders saati ve bütün dersler içerisindeki ağırlığı:

TABİAT BİLGİSİ	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında*	12*	9.5
1926 Programında	4	3.0
1936 Programında	6	4.6
1948 Programında	6	4.6

¹²⁰ İlkokul Programı, İstanbul (1948) 144-145

¹²¹ a.g.e. 145-146

* 1924 programında tabiat tetkiki, ziraat ve hıfzıssıhha dersiyle birlikte yer alan derslerin toplam saati 12 dir.

Tabiat Bilgisi dersinin 1926 programına göre amaçları şöyledir:

1- Çocuğa, tabii muhitinde bulunan ve gıdamız, elbisemiz, meskenimiz ve umumi hayatımızla alakalı olan hayvanları, nebatları ve sair mahsalleri bütün hayati safhalarıyla birlikte canlı olarak tetkik ettirmek,

2- İnsanın tabiat üzerine ve tabiatın insan üzerine etkilerini izah etmek,

3-İnsanın vücudundaki azalar ve görevleri hakkında bilgi vermek ve sağlık kaidelerini öğretmek,

5- Çiftçiliğe ait kısa ve basit bilgiler vermek.¹²²

1926 programına göre "Tabiat Derslerini"nin konu başlıkları şunlardır.

4. Sınıfta (Haftada 2 ders)

Mektebin bulunduğu bölgede mevsimlere göre bulunan çiçekler, ağaçlar, hububat, ehli ve vahşi hayvanlar, böcekler, kuşlar, su hayvanları ve bitkiler, insanın vücudu hakkında bilgiler ve nasıl besleniyoruz.

5. Sınıfta (Haftada 2 ders)

Toprak, çiftçilik, taş ve maden, maden kömürleri, ağaçlar, ehli ve vahşi hayvanlar, avcılık, kuşlar ve yırtıcı kuşlar, balıklar, sebze ve meyva, insanın vücudu hakkında bilgi (kan damarları ve kalp), nasıl hissediyoruz, sağlık kaideleri.¹²³

1936 programında Tabiat Bilgisi adıyla yer alan ders 1926 programındaki "Tabiat Tetkiki" ve "Eşya Dersleri" nin birleşmesiyle ders yükü artırılmıştır. Bunun sebebi olarak bir taraftan ilk devredeki toplu tedris sistemine, diğer taraftan orta okul programlarındaki Fen Bilgisi dersinin tertibine uyulma gereği gösterilmiştir. 1936 programının 1926 programına göre Tabiat Bilgisi dersi açısından getirdiği yenilik ise, 1926 programındaki Eşya ve Tabiat Tetkiki derslerinin müfredatı arasında çocukların kavrayamayacağı kadar ağır olan bahislerin çıkarılarak programın hafifletilmesi ve birbirleriyle ilgili diğer müfredatın birleştirilerek çocuğu yakından alakadar eden hayati üniteler haline konulması ve böylece bütün bahislerin yeni tertipler içine alınmasıdır.¹²⁴

¹²² İlk Mektep Müfredat Programı, İstanbul (1932) 89

¹²³ a.g.e. 91-94

¹²⁴ Kültür Bakanlığı Dergisi, 20-1, (1937) 179

1936 programında Tabiat Bilgisi dersinin konuları çok uzun tutulmuştur. 1926 programında yer almayan bir çok konuya 1936 programındaki Tabiat Bilgisi dersinde ilk defa yer verilmiştir. Yeni konular şunlardır.

4. Sınıfta (Haftada 2 ders)

Gıdalarımız (çkmek, hayvansal gıdalar, nebati gıdalar, madeni gıdalar, yemeklerin hazmedilmesi, hastalıklar, sıhhi beslenme), giyinme, evimiz (yapı malzemeleri ve yapımı), evimizi nasıl ısıtırız, evimizi nasıl aydınlatırız, nefes alıp verme, kan dolaşımı.

5. Sınıfta (Haftada 2 ders)

Nasıl hareket ediyoruz (kas, kemik ve iskelet yapısı), nasıl hissediyoruz (duyu organları), tabiat kuvvetleri. ¹²⁵

1926 ilkokul programıyla, 1936 programını karşılaştırıldığında, Tabiat Bilgisi derslerinin konular açısından önemli değişikliğe uğradığı görülür. 1926 programındaki konular insanın dış çevresindeki eşya ve olaylarla ilgili iken, 1936 programı insanın biyolojik yapısı, beslenmesi, giyimi, barınması gibi doğrudan insanla ilgili konuları kapsamaktadır.

1948 programı, Tabiat Bilgisi dersinin özel amaçlarını oldukça geniş tutmuştur. Şöyleki, "Tabiat Bilgisi dersleri, içinde yaşadıkları çevreyi daha iyi anlamalarını, bu çevre içinde yaşamaktan zevk duymalarını ve gündelik yaşama şartlarıyla ilgili bilgileri kazanarak bu çevreye uyabilmelerini sağlayacaktır."¹²⁶ ifadeleri bunu doğrulamaktadır. 1948 programı, Tabiat Bilgisi dersinin işlenişiyile ilgili yöntemleri ve ders araçlarını da geniş biçimde izah etmiştir. Bu programdaki ders konuları ise sınıflara göre şöyle belirlenmiştir:

4. Sınıf (Haftada 2 ders)

Gökyüzü (gezegenler ve güneş sistemi), etrafımızdaki canlı ve cansız hayvanlar, bitkilerden nasıl faydalanırız, hayvanlardan nasıl faydalanırız, etrafımızdaki cansız varlıkların faydaları, yediklerimiz vücudumuza nasıl faydalı hale gelir, hava ve solunum ve sağlığını nasıl koruyacağız.

¹²⁵ Edis, a.g.e. (bkz. dn. 23) 110-118

¹²⁶ İlkokul Programı, İstanbul (1948) 158

5. Sınıfta (Haftada iki ders)

Beş duyu, nasıl hareket ediyoruz, çalışmalarımızı kolaylaştıran araçlar, tabiat kuvvetleri, hava ve etkileri, su ve etkileri, elektrik ve etkileri, yurdumuzun zenginlik kaynakları. ¹²⁷

Köy ilkokullarına yönelik 1936 programında Tabiat Bilgisi ders konularının çok az bir kısmı Hayat Bilgisi dersi içerisinde yer almıştır. 1939 programında şehir ilkokullarıyla eşit ders yüküne sahip Tabat Bilgisi dersi konmuş ve konuları dar tutulmuştur. 1939 programında 4. sınıflarda konu başlıkları, yetiştirdiğimiz ürünler, ürün elde etmek için kullanılan aletler, daha çok ürün elde etme yolları, ürünlerden faydalanma, değirmen, ürünlere zarar verenler, köyde kullanılan hayvanlar, ağaç yetiştirme ve evimiz gibi köy şartlarındaki konuları kapsamaktadır.

5. sınıfta ise; İnsan vücudu, hastalıklar ve korunma yolları, tabiat kuvvetleri, sıcaklık ve etkileri, hava ve etkileri, suyun tabiat içindeki dolaşımı ve elektrik gibi konuları kapsamaktadır. ¹²⁸

1948 programında köyler için hazırlanan programda Tabiat Bilgisi dersinin toplam ters konularında da bir farklılık yoktur.

AİLE BİLGİSİ

1926 ilkokul programında kız öğrenciler için dördüncü ve beşinci sınıflara birer saat ev idaresi, birer saat nakış ve dikiş konmuştur. Ancak bu saatler 16 saatin haricinde kaldığı için Cimnastik, Resim ve El-İşi derslerinden birer saat ayrılmak ve beşinci sınıfta kız talebeye İmlâ dersi gösterilmemek suretiye bu müfredatın tatbikine çalışılmıştır. Kız - erkek okulları ayırımı otadan kalktıktan sonra kız öğrenciler için konan bu derslerin uygulanması zorlaşır.

1936 programında gerek ev idaresinin ve gerekse kızlara ait elişleri dersinin erkekler için de faydalı olan bir çok konuyu ihtiva ettiği düşüncesiyle bu derslerin hepsini kapsayan "Aile Bilgisi" adıyla yeni bir ders konmuştur. Ders konuları ise sınıflara göre şöyledir:

4. Sınıf (Haftada 2 ders)

Ev içinde tertip düzen (misafirlik, aile fertlerinin birbiriyle ilişkisi), mutfak (gıda maddeleri, alış veriş ve aile bütçesi), iğneyle tamir ve dikim gibi konular.

¹²⁷ a.g.e. 164-176

¹²⁸ Bkz. Köy İlkokulları Programı Projesi, İstanbul (1939) 31-36

5. Sınıf (Haftada 2 ders)

Mutfak işleri (yemek hazırlama, alış veriş ve yemek kuralları), çocuk bakımı ve eğitimi (çocuk temizliği, beslenmesi, sağlığı, korunma yolları), hasta bakımı ve iğne işleri gibi konular yanında giyim hakkında muâşeret kaideleri ve çamaşır ve elbiselerin yıkanması, ütülenmesi ve saklanması konularıdır. ¹²⁹

1948 ilkokul programında 4. ve 5. sınıflarda haftada ikişer saat olarak yer alan Aile Bilgisi dersinin konuları aynen korunmuştur.

Köy ilkokulları için hazırlanan programlarda bu ders (1939 ve 1948 programında) müstakil bir ders olarak yer almıştır. 1936 programında kızlar için ev işleri dersi konmuştur. 1939 programında ise Aile bilgisi dersi adıyla 4. sınıfta bir, 5. sınıfta da bir saat konmuştur. Ders konuları ev işleriyle ilgili konular yanında çeşitli el işleri konuları, çocuk bakımı, beslenmesi, terbiyesi ve hastalıklarıyla ilgili konulardır. ¹³⁰

MÜZİK

Osmanlı ilköğretim okullarının müfredat programlarında Musiki dersi adıyla çeşitli ilahilerin talebelere okutturulduğu bir ders bulunmaktaydı. 1924 ilkokul prgramlarıyla Cumhuriyet eğitim sisteminde de yer alan Müzik dersine, köy ilkokulları programlarında 1948 yılına kadar yer verilmemiştir.

TABLO:23 Müzik dersinin toplam ders saati ve bütün dersler içerisindeki ağırlığı:

MÜZİK	T.D.S	B.D.İ.A%
1924 Programında	8	6.3
1926 Programında	7	5.3
1936 Programında	5	3.8
1948 Programında	5	3.8

¹²⁹ Edis, a.g.e. (bkz. dn. 23) 119

¹³⁰ Köy İlkokul Programı Projesi, İstanbul (1939) 37-39

Müzik dersinin 1926 programındaki amacı "çocuklarda musiki zevki uyandırarak onlarda güzellik hislerini beslemek" ¹³¹ şeklindedir. Müzik dersinin öğretiminde ise ilk üç senede sadece basit şarkıların okutulması istenmiştir. 4. ve 5. sınıflarda ise bir yandan şarkıların okutulmasına devam edilirken, bir yandan da notaların öğretilmesi (portanın altındaki "si" den üçüncü aralıktaki "do" ya kadar) ve bu notalarla çeşitli alıştırmaların yapılması ve 5. sınıfta da notalara uygun seslerin gösterilmesine devam edilir. ¹³²

1936 programındaki Müzik dersinin amacı "çocukların sesini, ritim duygusunu inkişaf ettirmek, onlarda müzik sevgisi ve zevkini uyandırmak ve beslemek suretiyle, neşeli, enerjik, yurduna ve milletine bağlı bir Türk vatandaşı yetiştirmek, maksadına yardımcı olmaktır" ¹³³ Bu programda notaların öğretimi üzerinde ağırlıkla durulmuştur. 1948 programında ise birinci sınıfta yalnız tek sesli çeşitli şarkılar, şarkılı oyunlar, marşlar ve ritmik hareketli şarkılar öğretilmektedir. İkinci sınıfta ise tek sesli şarkılara devam edilecektir. Üçüncü sınıfta tek ve çift sesli şarkılar ve basit kanunlar öğretilcektir. Dördüncü ve beşinci sınıfta ise notaların öğretimine ağırlık verilecektir. ¹³⁴

CİMNASTİK (BEDEN EĞİTİMİ)

İlkokullarda beden eğitimi dersi Cumhuriyet dönme ilkokul program değişikliklerinin tümünde aynı ağırlıkta yer alır. Dersin amaçları ve dersin işlenişinde takib edilecek yöntemler de zaman içerisinde bazı değişimler olur. 1926' da Beden Eğitimi dersinin amacı, çocukların vücudunu çevik ve sağlam bir hale getirmek şeklinde tesbit edilmiştir. 1936 programında amaçlar kısmında; çocukları beden bozukluklarından koruyarak vücut gelişimini sağlamak, çocuklardaki dikkat, çabuk karar, yiğitlik ve başkalarına yardım gibi melekeleri kuvvetlendirmek ¹³⁵ ifadeleri zikredilmiştir. 1936 programındaki cimnastik dersleri ilk devrede (1. 2. 3. sınıflarda) kumanda ile yapılan muayyen ve muntazam el, kol ve bacak hareketlerinden çok, çocuk ruhuna ve çocuk vücudunun yapılışına, tekamül safhalarına uygun çeşitli oyunlardan oluşmaktadır. Yeni programda cimnastik dersi aynı zamanda bir ifade dersi mahiyetini almak suretiyle, yepyeni bir şekil kazanmıştır. Bu suretle cimnastik dersinin diğer derslerle ve bilhassa Hayat Bilgisi dersi ile irtibatı temin edilmiştir. ¹³⁶

¹³¹ İlkmeçtepe Müfredat Programı, İstanbul (1932) 106

¹³² a.g.e. 108-109

¹³³ Edis, a.g.e. (bkz. dn. 23) 183

¹³⁴ a.g.e. 264-266

¹³⁵ Kültür Bakanlığı Dergisi, 20-1, (1937) 196

¹³⁶ İlkokul Programı, İstanbul (1948) 289-298

1948 programı ise hem amaçları hem de ders konuları açısından şumullüdür. İlk defa beden eğitiminin amaçları kısmında bedensel, ruhsal ve toplumsal bakımlardan çocuk gelişiminin sağlanmasından söz edilmiştir. Bu programda ilk devrede daha basit vücut hareketleri, oyunlar ve çeşitli denge hareketleri, ikinci devrede ise çocukların fizyolojik özellikleri dikkate alınarak çeşitli spor faaliyetleri (yüzme, güreş, kayak, koşu, voleybol, futbol v.s.) yaptırılacağı belirtilmiştir.¹³⁷

DİN DERSİ

Din dersi Cumhuriyet dönemi ilkokul programlarında, bunlarda yapılan değişikliklerde, müfredat programlarında müstakil bir ders olarak yer almamıştır. 1924 yılında kabul edilen ilkokul prgramında Kur'ân-ı Kerim'le birlikte din dersi de yer alır. Ancak 1926 yılında kabul edilen yeni ilkokul programında, hem Kur'ân-ı Kerim hem de Din Dersi kaldırılır.¹³⁸ Daha sonra hazırlanan 1936 programında ve 1948 programında da din dersina yer verilmez.

Din dersinin programlarda bulunmamasına karşın, 1936 yılında köy ilkokulları için hazırlanan 3 yıllık ilkokul programında "Din Dersi her perşembe günü öğleden sonra yarım saattir" şeklinde bir açıklama getirilir. Bu açıklamayla din dersleri programa dahil edilmemekle birlikte, öğretmenin isteğine bırakılır.

1936 köy ilkokulları programında din dersinin amacı; çocuklarda Cenab-ı Hakk'a karşı muhabbet hisleri uyandırmak ve İslâm dinini sevdirek İslâm itikadındaki vahdeti bildirmek şeklinde belirtilmiştir. Bu amaç çerçevesinde din dersinde işlenebilecek konular ise şöyle belirlenmiştir: Bugünkü Türkler'in dinî, İslâm dinini insanlara öğreten zat (Hz. Muhammed) Allah'a iman, İslâm dininin esasları (kimsenin itikadına karışmamak, hayırlı insan olmak, çalışmak), İslâm dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir. İslâm dininde şükür asıldır, İslâmiyet iyi geçinmek demektir, İslâmiyet taassubu men eder, din sahtekarlığına riya denir.¹³⁹ Tesbit edilen bu konular İslâm dinîyle ilgili konular olmaktan çok dönemin din anlayışının (laiklikle bağdaştırılan) çocuklara anlatılmasından ibarettir.

¹³⁷ a.g.e.

¹³⁸ Bkz. İlkemtep Müfredat Programı, İstanbul (1932) 1

¹³⁹ Köy Mektapları Müfredat Programı, İstanbul (1932) 74-77

1948 yılında Tâlim ve Terbiye Heyeti'nin çıkardığı 232 sayılı kararla velilerin muvafakati doğrultusunda ilkokulun dördüncü ve beşinci sınıflarında din derslerinin verilebileceği hükme bağlanır.¹⁴⁰ Kararda ders konuları ise sınıflara göre şöyle belirtilmiştir:

4. Sınıf

Sevgi (ana-baba sevgisi, öğretmen sevgisi, millet sevgisi ve yurt sevgisi, Allah sevgisi), Müslümanlık (Müslümanlığın temeli, Resulullah, Hz. Muhammed'in hayatı ve peygamberliği, örnek insan Hz. Muhammed), Müslümanlıkta ahlâk (iyilik, güzellik, özü ve sözü doğru olmak, kimseyi incitmemek, millet ve memlekete karşı ödevlerimiz, Peygamberimizin mübarek sözleri).

5. Sınıf

İnanmak (Müslümanlar'ın inandıkları, Allah'a nasıl inanılır, İslâm ve insan kardeşliği), meleklerle iman, Allah'ın kitaplarına iman, peygamberlere iman, Ahiret gününe iman, kadere iman, Allah'a karşı kulluk görevlerimiz (ibadetler, İslâm'ın beş şartı, namaz, oruç, hac ve zekatla ilgili bilgiler).

Din derslerinin velilerin muvafakatına bağlı olarak ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında okutulabileceğine cevaz veren bu kararın yayımlanmasına rağmen ilkokul programlarında "din dersi" ayrı bir ders olarak yer almamıştır.

Din dersinin ilkokullarda bir ders olarak okutulması yönünde atılan ilk önemli adım 1950 yılında 7.11.1950 Tarih ve 2-2064/2949 sayılı Tâlim ve Terbiye Dairesi'nin aldığı bir karardır. *Bakanlar Kurulu'nun da uygun gördüğü bu karar valiliklere gönderilerek köy okullarının 4. ve 5. sınıflarında Tarım, şehir okullarının ilgili sınıflarında ise Türkçe derslerinin haftada birer saatinin din derslerine ayrılması tebliğ edilmiştir.*¹⁴¹ Tebliğ edilen bu kararda ders konularını ihtiva eden bir kitabın hazırlanacağı kararlaştırıldığı ifade edilmiştir. Karar, 1948 Tâlim Terbiye Heyeti kararının aksine çocuklarına din dersi okutmak istemeyen ailelerin sene başında okul idaresine yazılı dilekçe ile başvurması istenmiştir.

¹⁴⁰ Mili Eğitim Düsturu Yönetmelikler (İlköğretim Bölümü), İstanbul (1949) 43

¹⁴¹ C. Ekemen, A. Arslan, H. Yıldırım, E. Doğan, Öğretmen Rehberi, Ankara (1961) 310

5.3. GELİŞTİRİLEN MÜFREDAT PROGRAMLARININ İLKOKULLARIN AMAÇLARI AÇISINDAN TUTARLILIĞI VE TAHLİLİ

Cumhuriyet döneminde 1924'den itibaren kabul edilen ilkokul müfredat programlarının başlangıç kısmında ilkokulun amaçlarına yer verilmiştir.

Geliştirilen her müfredat programı, bir önceki müfredat programına göre daha kapsamlı olarak hazırlanmıştır. Hazırlanan programlarda belirlenen yeni ilkokul amaçların gerçekleştirmek istendiği açık biçimde ifade edilmiştir. Bu amaca yönelik olarak, ilkokulda okutulacak ders muhtevaları da yeniden belirlenmiş ve yeni konular ilave edilmiştir.

1924 yılında yayınlanan Maarif Misakıyla gündeme gelen "Türk Milletini, medeniyet safında en ileriye götürmek amacı daha sonraki programlarda da yer almıştır. Cumhuriyet döneminde hazırlanan ilk müfredat programına baktığımızda ise günün medeniyet anlayışı çerçevesinde, hesap ve hendese derslerinin muhtevalarının geliştirilmesi ve el eşleri dersinin ilkokullar açısından öneminin vurgulanmasıyla ağırlıklı olarak işlenmesi uygun görülmüştür. XX. yüzyılın başında önem kazanan sanayileşme yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti açısından bir amaç olmakla birlikte, fiziki altyapısı bulunmayan bir dönemde buna gerçekleştirmek mümkün görünmemektedir. İlkokulların Türk Milleti'ni muasır medeniyet seviyesine ulaştıracak bir neslin yetişmesinde kendine düşen görevi yapabimesi için, o günkü medeniyetin icab ettirdiği teknik bilgilerin teorik olarak verilmesi gerekirdi. Ancak 1924 ve 1926 ilkokul müfredat programları incelendiğinde, başlangıçta verilen amaçların yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin halka benimsetilmesi kaygısını ön plana çıkardığı görülür. Özellikle 1923'deki Maarif Misakı olarak deklare edilen ve eğitimin amacının toplumumuza sunulduğu belgede realist olmıyan bir yaklaşımla hedefler ortaya konmuştur. Buna mukabil henüz nüfusumuzun %75'inin köylerde yaşadığı bilinen bir tarım toplumunda bu amaca nasıl ulaşılacağı fikri üzerinde tartışılmamıştır.

Ancak hazırlanan programlarda Türk toplumunun birbirinden kopuk köy ve kentlerde yaşayan bir toplum olduğu varsayılarak farklı programlar hazırlama yoluna gidildiği görülmektedir. 20. yüzyılın başında çökmüş bir imparatorluğun kalıntıları üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti uzun süre bu farklı toplum anlayışını yenememiştir.

Bu durum dikkate alınarak 1924 yılında Türkiye'ye davet edilen J.Dewey eğitimde mahalli özelliği dikkate alan bir plan önerir. Bu öneri çerçevesinde köy ilkokulları için hazırlanan 1926 ve 1936 programlarında mahalli özelliklere yer veren bir anlayış göze çarpar. Türk köylüsünün ekonomik geriliği, eğitimin ekonomik kalkınmaya dönük çabalarıyla

giderilmeye çalışılmıştır. Tarımsal kalkınma çabaları, köy ilkokulları için öncelikli hedefler içerisine alınmış ve bu yaklaşım köy ilkokulları öğretmenlerine de büyük görevler yüklemiştir.

Köy okulları müfredatında eğitim-öğretimde göz önünde tutulacak hususlar kısmında;

"...öğretimin gayesi, çocuğa sadece ve gelişi güzel bilgi vermek değil, onun, *evinde ve muhitinde ve bütün hayatında işine yarıyacak* bilgiye ve itiyatlara sahip olmasını temin etmektir....Çocuğun *köy hayatı içinde ve hayata bağlı olarak* [kalarak] millî, medenî ve insanî fikir ve hislere sahip bir hale getirmek, köy öğretmenin ideali olmalıdır. Köylerde hayat şartlarını bugünkü medenî *hayat miyarlarıyla* [ölçüleriyle] mütenasip bir dereceye çıkarmak için, bilhassa *köy kızlarının ev ve aile hayatını daha sıhhi, daha iyi ve daha mes'ut hale getirecek bilgi ve itiyatlara sahip* olarak yetişmeleri lazımdır. Kızların terbiyesinde ve okutulmasında daima bu gaye göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁴² açıklaması yer alır.

Belirlenen bu amaçlara yönelik 1924 programında kız çocukları için hazırlanan cetvelde 5. sınıflar için haftada bir saat Ev İdaresi, 3.4. ve 5. sınıflar için haftada iki saat Biçki, Dikiş ve Nakış dersleri eklenmiştir.

Ayrıca erkek çocukları için Tabiat Tetkiki, Ziraat, Hıfzıssıhha adında bir ders konmuştur. Haftada 12 saati bulan bu ders, 1926 programında Tabiat Dersleri adı adıyla 4. ve 5. sınıflarda ikişer saatlik bir ders konmuştur. 1936 ve 1948 programlarında da Tabiat Bilgisi dersi 4. ve 5. sınıflarda üçer saat olarak yer almıştır. Ancak 1924 yılında belirlenen tarımsal ve zirai kalkınma amacı, gerek 1926 ve gerekse 1936 ve 1948 İlkokul programlarındaki Tabiat Dersleri dışında başka bir dersle desteklenmemiştir. 1936 Köy İlkokulları Programında ise bu amacın gerçekleşmesi bakımından gerekli hassasiyetin gösterildiği görülmektedir. Bu programda Ziraat Bilgisi adıyla haftada 18 saatlik bir ders konmuştur.¹⁴³

1939 yılından itibaren beş yıla çıkarılan köy ilkokulları programında, birinci devrede ağırlık Türkçe, Hayat Bilgisi ve Matematik derslerine verilirken, ikinci devrede Tabiat Bilgisi, Matematik, Türkçe, Tarih ve Coğrafya gibi dersler ağırlıklı yer almıştır. Ziraat ve İş faaliyetleri ders programında belirtilmemekle beraber, Programın başlangıç kısmında kültür derslerinden sonra -gün aşırı- birer tam saat ziraat ve iş faaliyeti yapılır¹⁴⁴ denmektedir.

¹⁴² Köy İlkokul Program Projesi, İstanbul (1939) 1

¹⁴³ Kültür Bakanlığı Dergisi, 20-1 (1937) 80

¹⁴⁴ Köy İlkokul Program Projesi, İstanbul (1939) 6

1939 yılında toplanan I. Maarif Şurası'nda halkın çoğunluğunun köylerde ve buralardaki ilkokulların da 3 yıla dayalı olarak eğitim vermesi fikri benimsenmez. Yapılan uzun müzakereler sonucunda 3 sınıflı ve tek öğretmenli köy ilkokulları 5 sınıfa çıkarılır.¹⁴⁵

Aynı yıl köy ilkokulları için bir müfredat programı hazırlanarak okullarda bu programa uygun eğitim verilmesi istenir. Ancak dikkate değer olan husus Şura'da alınan, bu karara rağmen, köy ilkokullarında değişen bir şey olmaz. Çünkü oy yıllarda Türkiye öğretmen sıkıntısıyla başbaşadır. Yeni açılan ilkokullar ise her türlü araç-gereçten yoksun bir haldedir.

Köy ve şehir ilkokulları arasındaki süre ve program farklılığını ortadan kaldırmayı amaçlayan bu programda;

" Köy çocukları Türk Cumhuriyeti'nin küçük vatandaşlarıdır. Öğretmenler okulun idaresinde, çocuklarla münasebetlerinde bu çocukların Cumhuriyetin tahmil ettiği [taşıdığı] vazifeleri başaracak ve temin ettiği hakları kullanacak insanlar olarak yetiştirilmesi لازم geldiğini daima göz önünde tutmalı ve her vesileden istifade ederek kendilerine *Büyük Türk İnkılabının ve yeni Türkiye'nin ideallerini* telkin eylemelidirler." ¹⁴⁶ denilerek, ilkokul çocuklarının yetiştirmelerinde göz önüne alınacak temel hususun, Türk İnkılabını anlatarak yeni Türkiye'nin ideallerine bağlı Cumhuriyet vatandaşları yetiştirmek olduğu vurgulanır. Bu programda Tarih ¹⁴⁷ (4.sınıfta), Yurt Bilgisi¹⁴⁸ (5.sınıfta) derslerinde işlenecek konular içerisine Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu Osmanlı Devleti'nin son dönemleriyle mukayese edilerek Türk inkılabının benimsetilmesi amacı güdülmüştür.Yoğun ideolojik kaygılar neticesinde bu amacın gerçekleştirilebilmesi için Türkçe, Hayat Bilgisi, Tarih, Yurttaşlık Bilgisi, Tabiat Bilgisi ve hatta Müzik ve Coğrafya derslerinde Türk İnkılabına göndermeler yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türk İnkılabını benimsetme amacının gerçekleşmesi için gerekli ortamın hazırlandığı görülür.

Ancak, bunun ne derece gerçekleştiği hususu üzerinde sağlıklı bir değerlendirme yapılmamıştır.Esasen henüz çocukluk çağındaki bireylere yoğun ideolojik düşüncelerin yükletilmesinin ne derece doğru olduğunu, çocuk psikolojisi ve dahada önemlisi pedagojik açıdan tartışmaya fırsat bile verilmemiştir.

¹⁴⁵ Birinci Maarif Şurası (Tıpkı basım), İstanbul (1991) 208.

¹⁴⁶ Köy İlkokulları Program Projesi, İstanbul (1939) 2

¹⁴⁷ a.g.e. 21

¹⁴⁸ a.g.e. 27

Eğitim kurumlarımızda, öğretmenlerimizden öğrenciler üzerinde bu amacın tahakkuk edip etmediğinin kontrolünü isteyen bir yaklaşım bugün bile varlığını sürdürmektedir. Bu durum öğrenci ile öğretmen arasındaki psikolojik savaşı hızlandırdığı gibi taraflar arasındaki güven bunalımında artırmaktadır. Bu itibarla ortaya konanamaçların gerçekleşmesine yönelik uygulamaların tutarlılığından ziyade sbu amaçların ilkokullar açısından doğruluğu ve gerekliliği üzerinde tartışılması daha doğru olacaktır.

Nitekim 1926 programında ilkokul için belirlenen amaçlar, çocukların çevresine intibak etmelerini sağlamak şeklindedir. 1936 programında ise Cumhuriyetin ilkeleri doğrultusunda laik vatandaşlar yetiştirilmek açıkca benimsenir. Belki bu amaçlara daha kolay ulaşılabilir. Aynı programda herkesin modern iş hayatında gerekli olan bilgilerin öğrenmesi de amaçlar kısmında almışsa da bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır.

1936 Programında üç ana bölümde ele alınan ilkokulun amaçları kısaca, Atatürk ilkelerine bağlı vatandaş yetiştirmek, çocukların beden, fikir ve sosyal gelişimlerine yardımcı olmak, bilgiyi maddi hayatta fayda sağlayacak vasıta haline getirmek ve modern iş hayatına hazırlamak şeklinde ifade edilir.

1936 Müfredat Programı'na baktığımızda birinci amacın gerçekleştirilmesi doğrultusunda Hayat Bilgisi dersinin 2. ve 3. sınıflarındaki ders konularında¹⁴⁹ ağırlıklı olarak işlendiği görülür. Ayrıca Yurt ve Yaşam Bilgisi dersinin 5. sınıf konularında¹⁵⁰ ve 5. sınıftaki Tarih dersinde Türk Devrimi ve Türk İnkılaplarının öğretilmesine yönelik konular geniş biçimde yer almıştır.

1936 Programının öngördüğü ikinci önemli amaçlarından "çocukların, beden, fikir ve sosyal gelişimlerine yardımcı olmak ve karakteri bakımından milli tarihimizin gösterdiği yüksek dereceye çıkarmak" amacı önemli bir yeniliktir. Ancak çocukların fikri ve sosyal gelişimlerinin nasıl sağlanacağı hususunun programın muhtevasında tam anlamıyla karşılığını bulduğu söylenemez. Özellikle zihinsel gelişimin yoğun olduğu ilkokul çağındaki çocukların fikri altyapılarının oluşturulması muhakemeye dayalı ve bağımsız düşünebilme fırsatlarının tanınmasıyla mümkün olabilecektir. Halbuki diğer programlarda olduğu gibi 1936 programında da konular ezbere dayalı düşünülmüştür. Böyle bir yöntemin çocuklardaki fikri gelişimi ne derece geliştireceği kuşkuludur.

¹⁴⁹ Kültür Bakanlığı Dergisi, 20-1 (1937) 187-188

¹⁵⁰ Edis,a.g.e (bkz.dn.23) 90

1936 Programının, ilkokulun eğitim ve öğretim prensipleri kısmında "Okul, çocuğu en geniş bir ölçüde faaliyete, yaratmaya ve işe sevkedecek canlı bir muhit olmalıdır....Okul, talebeyi muhakeme etmeğe, düşünmeğe alıştırmak için hiçbir fırsatı kaçırmamalıdır...Çocukların faaliyete sevkî için o faaliyete karşı kendilerini alakalandırmalıdır...Çocukları bir mevzua, bir faaliyete karşı alakalandırmak için onların insiyaklarından istifade etmelidir...Derslerde faaliyetleri çeşitlendirmeğe çalışmalı, çocukları yeknesak faaliyetlere sevketmekten çekinmelidir...Bütün sınıflarda ders mevzuları işlenirken çocukların içinde bulundukları inkişaf devreleri, fikri seviyeleri, görgüleri, tecrübeleri, muhitleri, alakaları daima tutulmalıdır."¹⁵¹ denilerek ilkokul çocukları açısından olumlu eğitsel hususlara dikkat çekilmiştir. Çocuğu eğitimde merkeze alan bu yaklaşım programda belirtilen amaçlar açısından yol gösterici özellikte olsa da, bu ilkelerin gerçekleşmesine yönelik önemli değişiklikler olmadığı gibi uygun yöntemlerde bulunamamıştır. Dünya pedagojisinden esinlenerek zikredilen bu ilkelerin hayata geçirilmesine dönük bir eğitim ortamının oluşturulduğunu söylemek de mümkün değildir. 1948 yılında kabul edilen ilkokul programı önceki programlara kıyasla hem amaçlar açısından hem de ders muhtevaları açısından kapsamlı bir program özelliğine sahiptir.

1948 programı okulu gerçek bir topluluk olarak niteledikten sonra, ilkokulun milli bir eğitim kurumu olduğu hatırlatılmış ve ilkokulun çocuklara geniş ölçüde etkinlik ve iş yaratma imkanları sağlayan canlı bir çevre olması istenmiştir. Amaçlar kısmında ilkokulun öğrencilere kalıcı bilgi ve becerileri kazandırılabilmesi için, ilkokul bünyesinde çalışma yerlerinin hazırlanması ve buraların çalışma araçlarıyla donatılması gereğinden söz edilmiştir.

Çocuğun tanınması, ilgilerinin dikkate alınması, ve okul ile aile arasında sıkı işbirliğinin kurulması isteği, 1948 programını farklı kılan özelliklerdir. Bu ilkeler teorik olarak bir ilkokul için tesbit edilebilecek eksiksiz bir amaçlar manzumesi oluşturmaktadır. Aynı şekilde derslerin özel amaçlarının da sayıldığı 1948 ilkokul programı amaç ve muhteva açısından sıkı bir ilişki kurmayı da ihmal etmemiştir. Bu yüzden sözkonusu Program 20 yıl hiç değişmeden yürürlükte kalan program özelliğini de kazanmıştır.

¹⁵¹ Edis, a.g.e. (bkz.dn.23)24-27

6. İLKÖĞRETİM SİSTEMİMİZİN YAPI, AMAÇ VE MUHTEVA BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLİŞİ

Eğitim sistemleri, bünyesinde bulundurdıkları alt okul organizasyonlarıyla, üst teşkilat kurumunun birbiriyle uyumlu ilişkileriyle vücut bulurlar. Kaynağı öğrenci olan bir eğitim sistemi, üretken bir işlevle, kuruluş amaçları doğrultusunda nitelikli insan yetiştirme göreviyle yükümlüdür. Eğitimin çıktısı olarak kabul edilen mezunlar, bir üst eğitim sisteminde eğitimlerine devam ederek genel eğitim sisteminin işleyişini devam ettirmiş olurlar.

Eğitim tarihimizin kökleri çok eskilere dayanmakla birlikte, farklı bir sistem olarak ilköğretimin kuruluşu 19. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Hiçbir sorumlu mercie bağlı olmadan eğitim veren Sıbyan Mektepleri, ilk defa 1946'da kurulan "Mekatib-i Umumiye Nezareti"¹ marifetiyle bir üst teşkilat yapısına bağlanmıştır. Bir genel müdürlük seviyesinde olan bu Nezaret, Islahat Fermanı'nın hemen ardından 1957'de "Maarif-i Umumiye Nezareti" adını alır.² Böylece Osmanlı hükümet kabinesinde ilköğretim, eğitimden sorumlu bir bakanla temsil edilme imkanına kavuşmuş olur.

Kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti'nde ilk, orta ve yüksek öğretim kademeleri oluşturularak yeni bir eğitim sisteminin ilk işaretleri belirmeye başlar. Bu ilk olumlu adımdan kısa bir süre sonra 1869'da "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" çıkarılarak, yeni kurulan Maarif Nezareti'nin merkez örgütlemesini düzenleyen bir takım kurallar getirilir. Böylece Maarif Nezareti'ne bağlı okullar kademelendirilerek birbirine bağlanmaya çalışılır.

İlköğretim sistemini düzenlemeyi amaçlayan Nizamname, Sıbyan Mekteplerini ilköğretimin birinci kademesi, rüşdiyeleri de ikinci kademesi olarak kabul eder.

1879'da Maarif Nezareti yeniden yapılanmaya tabi tutulurken bakanlık büyesinde görev dağılımı yapılır ve nezarete ait işler 5 daireye bölünür. Görev taksimatıyla İlk, Orta ve Yüksek Öğretim Daireleri yanında Telif ve Tercüme heyeti ile Matbaalar Dairesi de kurulur.

Bu düzenlemeyle hem bir Daireye (Genel müdürlük), hem de bir Nezarete (bakanlık) kavuşmuş olan ilköğretim yasal teşkilatlanmasını tamamlamış olur. 1913 yılında çıkarılan Tedrisat-i İptidaiye-i Kanunu Muvakkati ile de ilköğretim kurumlarının iç düzenlemesi

¹ Koçer, Türkiye'de modern Eğitimin Doğuşu, İst. (1970) 1.

² R. Özalp-A. Ataüenal, Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı, İstanbul (1977) 3.

(organizasyon) tamamlanır. Osmanlı döneminde çıkarılan ve Cumhuriyet'in ilk 50 yılında bir çok maddesiyle yürürlükte kalabilen bu kanun, bugünkü anlamda ilkokulların oluşmasında büyük katkılar sağlamıştır.

İlköğretimin Cumhuriyet dönemindeki teşkilatlanması 1920'de kurulan Maarif Vekaleti eliyle yürütülür. 2 Mayıs 1920'de kurulan Maarif Vekaleti bünyesinde ilköğretim müstakil bir müdürlük seviyesinde ele alınmıştır.³

1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla ülke düzeyindeki bütün okullar Maarif Vekalite'nin çatısı altına alınmıştır. İlköğretim açısından herhangi bir yeni düzenlemeye getirmeyen bu kanun daha ziyade Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak eğitimlerini sürdüren medreseleri ilgilendirmektedir. Kanun, medreseler de dahil bütün eğitim kurumlarının Maarif Vekaleti çatısı altına alınmasını amaçlamış ve bir müddet sonra da Medreseler kapatılmışlardır.

1924 yılında ilköğretimi ilgilendiren diğer bir gelişme de II.Heyet-i İlmiye Toplantısı'nda ilkokulların süresinin 5 yıla indirilmesi kararıdır. Bu kararın ardından ilköğretimin bir bakanlık çatısı altında, bir müdürlük eliyle yürütülen ve 5 yıllık ilkokullardan oluşan bir sistem bütünlüğü içerisinde yapısal gelişmesini tamamladığı görülmektedir.

İlköğretimle ilgili Cumhuriyet döneminde anılacak diğer bir gelişme ise, 1926 yılında 789 sayılı "Maarif Teşkilatı'na Dair Kanun"la ilkokulların dördlü tasnife tabi tutulmasıdır. Maarif Vekaleti'nin teşkilatlanması amacıyla çıkarılan bu kanun ilkokulları; önce köy ve şehir ilkokulları olarak iki kısma ayırmış, daha sonra köy gündüz okulları, köy yatı mektepleri, şehir ve kasaba gündüz okulları ve şehir ve kasaba yatı okulları olmak üzere dört grupta mütalaa etmiştir. Kanun yeni bir düzenlemeyle köy okullarının süresini üçe yıla indirmiş, şehir ilkokullarının süresi ise 5 yıl olarak kalmıştır.⁴ 1939 yılında toplanan I. Maarif Şurası bu uygulamaya son verilmesi yönünde karar almış ve bu tarihten itibaren ilkokulların süresi yeniden 5 yıla çıkarılmıştır.

1929 yılında çıkarılan İlkmektepler Talimatnamesi, 1913 yılında ilkokulların iç yapısıyla ilgili kanundan sonra çıkarılan ikinci kapsamlı yönetmelik özelliğine sahiptir. Bu talimatnameyle okul içi eğitim öğretim ve idari işler (başöğretmenin görevleri), öğretmenlerin görevleri ve okul

³ S. Ortaç, Milli Eğitimde Teşkilat ve İdare, Ankara (y.t.y) 140.

⁴ Maarifle İlgili Kanunlar, Maarif Matbaası (1940) 19.

kurullarını yeni bir düzene koymak amaçlanmıştır. Yönetmelikte okul kayıt işleri, iş ve tatil zamanları, imtihan usulleri, gibi konular ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.⁵

1933 yılında çıkarılan 2287 sayılı Maarif Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Kanunu ile bakanlık merkez örgütü genişletilmiştir. Kanun ilköğretime bağlı okulları Bakanlık içerisinde ilköğretim Genel Müdürlüğü çatısı altında toplamış ve genel müdürlük bünyesinde üç şube oluşturulmuştur. Birinci şube resmi ve hususi ilkmektepler, ikinci şube millet mektepleri, üçüncü şube ise halk eğitimine yönelik çalışmalardan sorumlu tutulmuştur.⁶

1948 yılında çıkarılan 5166 sayılı bir kanunla da özel idareden aylık alan ilkokul öğretmenleri kadrolarıyla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilerek⁷ Milli Eğitim Bakanlığı öğretmenler açısından da tek sorumlu bakanlık düzeyine gelmiştir.

İlköğretim sistemimizdeki yapısal gelişmeler kronolojik olarak çıkarılan yasalar çerçevesinde bir seyir izlemiştir. Tanzimat'tan başlayarak devam eden çabalar, Cumhuriyet'in kurulduğunda ilköğretim sistemimiz açısından gerekli yapısal düzenlemeleri sağlamış durumdadır. İlköğretim sisteminin çalışması açısından gerekli olan bu düzenlemeler 1961 yılında çıkarılan 222 sayılı "İlköğretim ve Eğitim Kanunu" nun kabulüne kadar geçerliliğini korumuştur.

Eğitim sistemimiz içerisinde öncelikli olarak yer alan ilkokullarımız amaçlar açısından da çeşitli evrelerden geçmiştir. Osmanlı döneminde herhangi bir merkezi örgüte bağlı bulunmadan yaygın bir şekilde eğitim veren Sıbyan Mektepleri, halk tarafından veya vakıflar tarafından kurulmuş ve tüm giderleri de kurucuları tarafından karşılanma yoluna gidilmiştir. Halkın kendi parasıyla kurduğu bu okullar yine halkın beklentileri doğrultusunda eğitim vermişlerdir Çok basit bir eğitim kurumu olan bu okullardaki eğitim, çocuklara ibadetlerini yapabilecek kadar dini bilgileri ve Kur'an okumayı öğrenmeleri amacına yöneliktir.

19. yüzyıldan itibaren Sıbyan Mekteplerinin modern ilkokullara dönüştürülmesi çalışmalarıyla birlikte bu okulların farklı bir sisteme bağlanması çabaları başlamıştır. 1838 tarihinde Meclis-i Umur-i Nafia'nın hazırladığı bir projeyle Sıbyan Mekteplerindeki hocaların bilgi derecelerinin yoklanması ve çocuk terbiyesine muktedit olanların bu okullarda çalıştırılması, talebelerin sınıflara bölünmesi, çocukların ilkokullara devamlarının mecbur tutulması ve

⁵ Ş. Okuturlar, İlköğretim Klavuzu (İlköğretimle İlgili Yönetmelikler kısmı), İstanbul (1949) 44-96.

⁶ Maarifile İlgili Kanunlar a.g.e. (bkz. dn. 4) 33.

⁷ Okuturlar, a.g.e. (bkz. dn. 5) 264.

ilkokullarda Kur'an ve din bilgileri yanında, lûgat, yazı, ahlak ve hat gibi yeni derslerin de okutulması⁸ istenir. Atılan bu adım bir başlangıç sayılsa da ileride bu alanda yapılan çalışmalar için bir temel oluşturmuştur. 1847 yılında Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechile Eylemeleri Lazımgelceğine Dair Sıbyan Mekatib-i Hacerleri Efendilere İta Olunacak Talimatla sıbyan mekteplerindeki yeni öğretim esasları, ders araçları, disiplin hükümleri, okula devam konusu, okulun öğrenim süresi, öğretmen ve yardımcıların maaş durumları konusu belirlenmiştir.

İlköğretimin amaçları konusunda kesin olarak bir belirlemenin yapılmadığı Osmanlı döneminde eski dille "tealüm-i feraiz-i diniye" (dini vecibeleri öğretmek) ilkokulların amaçları olarak anlaşılmıştır.

İlkokullardaki muhteva gelişimi açısından 1847 Talimatnamesi'nden sonra ilköğretimle ilgili işleri düzenleyen Daire-i Mekatib-i Mahsusa tarafından ilkokullarda, imla, malumat-ı nafia, coğrafya ve aritmetik derslerinin de okutulması⁹ kararının alınması önemli bir adım olmuştur. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde ise sıbyan mekteplerinde okutulacak derslerin elifba, Kur'an-ı kerim, tecvid, ahlak, müteallik risaleler, ilm-i hal, yazı, muhtasar fenni hesap, muhtasar tarih-i Osmani, muhtasar coğrafya ve malumat-ı nafia derslerinden ibaret olduğu ifade edilmiştir.¹⁰

1913 yılında tesbit edilen ilkokulların müfredat programında okutulacak dersler ise çoğaltılarak ilk defa Lisan-ı Osmani, Hıfzıssıhha, Elişleri, Resim, Terbiye-i Bedeniye, dersleri konmuştur. 1915'de de programa musiki ve ziraat dersleri ilave edilmiştir.

1924 müfredat programında yer alan dersler ise, alfabe (elifba), kıraat, imla, tahrir, sarf, yazı, Kur'an-ı Kerim ve din dersleri, hesap, hendese, tarih, coğrafya, tabiat tetkiki (ziraat), hıfzıssıhha, musahabat-ı ahlakiye ve malumat-i vataniye, resim, elişleri, musiki ve terbiye-i bedeniye derslerinden ibarettir. 17 ayrı dersin yer aldığı bu müfredat programındaki tek yenilik Kur'an-ı Kerim ve din dersinin haftalık ders yükünün azaltılmasıdır. İlkokulun amaçlarına da programda yer verilmemiştir.

⁸ A. Berker, Türkiye'de İlköğretim, Ankara (1945) 91.

⁹ Berker, a.g.e. (bkz. dn. 8) 66.

¹⁰ Berker, a.g.e. (bkz. dn. 8) 70.

Osmanlıdan devralınan müfredat programının hemen hemen aynı olan bu program çok kısa bir süre yürürlükte kalmış ve 1926 yılında değiştirilmiştir. Kız ve erkekler için ayrı ayrı hazırlanan programda kız ilkokulları için ev idaresi, biçki, dikiş ve nakış gibi dersler eklenmiştir.

1926 ilkokul müfredat programı tam anlamıyla Cumhuriyet dönemine ait ilk müfredat programı özelliğine sahiptir. İlkokulların amaçlarına da yer verilen bu programda ilk defa çocukların yaş ve ilgileri dikkate alınarak devre sistemi getirilmiştir. Amerikalı ünlü filozof J. Dewey'nin verdiği rapor dikkate alınarak hazırlanan bu programda dikkat çekici önemli bir yenilik de birbiriyle yakından ilgili derslerin Hayat Bilgisi adıyla tek ders haline getirilmiş olmasıdır. Birinci devrede okutulan bu ders hayat ve toplum ekseninde ele alınmaya çalışılmıştır. İlkokulun bir iş okulu olması yönünde atılan adımlar 1926 programında açıkça yer almış fakat buna imkan verecek ders araç gereçleri, okul bahçesi, laboratuvarlar ve çeşitli oyun alanlarını hazırlamak mümkün olmamıştır.

Hayat bilgisi dersiyse "toplular öğretimi" esasını ilk defa gündeme getiren bu program muhteva açısından da 1924 programıyla aynıdır. Din dersi ve Kur'an-ı Kerim'e yer verilmeyen 1926 programı köy ve şehir ilkokulları için farklı olarak hazırlanmıştır. Programın ilkokul açısından belirlediği "genç nesli muhitine faal bir halde intiaak ettirmek" amacıyla, ders muhtevalarının yakın çevreye ağırlık verir tarzda hazırlanmasına da dikkat edildiği görülmektedir.

1936 yılında yeniden değiştirilen ilkokul programı ilkokulun amaçları açısından geniş kapsamlı tutulmuştur. CHP ve Atatürk ilkeleri doğrultusunda Türk devletine bağlı vatandaş yetiştirmek bu programın temel amacı sayılmıştır. Çocukların fikir ve beden olarak gelişmesine önem verilmesi ve mesuliyet duygusunun geliştirilmesi amaçlarının da yer aldığı program bilginin öğrenciyi maddi hayatta başarıya götüren bir vasıta olarak verilmesi yaklaşımı benimsenmiştir.

Milli terbiye, çocuktan hareket, yakın çevre ve iş prensibine bağlı kalınarak ilkokullarda eğitimin sürdürülmesi bu programda esastır. Ayrıca bu program pratik bilgi, toplu tedris ve ekonomik prensibini de okulun temline koymayı hedeflemiştir. Temel prensibler olarak dile getirilen bu ilkelere, okulların gerek öğretmen ve gerekse fiziki altyapı eksiklikleri nedeniyle işlerlik kazandırma imkanı bulunamamıştır. Bu haliyle teorik kalan amaç ve ilkelerin gerçekleşmesi noktasında birçok sıkıntıyla karşılaşıldığı anlaşılmaktadır. 1936 programında da din derslerine yer verilmemiştir.

İnkılaplara bağılı insan yetiştirmek ilkokulların Cumhuriyet Dönemi'nde esas amaçlarıdır. Bu bile tam anlamıyla tahakkuk etmemiştir. Çünkü sisteme isyan gençlerden başlar. Hızla çeşitli ad ve sloganlar altında yer yer devam eder. 1926 yılında benimsenen laik eğitim anlayışı 1936 programının da esasını teşkil etmektedir. İlkokul müfredat programındaki çeşitli derslerde sık sık Osmanlı dönemine atıf yapılarak Cumhuriyet döneminde getirilen yeniliklere geniş biçimde yer verilmiştir.

Hazırlanışı sırasında dünya pedagojisi alemindeki yeni gelişmeler ve ülke gerçeklerinin göz önüne alındığı belirtilerek programda yeni öğretim ilkelerinin öğretmenlere anlatılması amacıyla programın başlangıç kısmına geniş izahatlar konmuştur.

Eğitim açısından önemli olan bu girişim ne yazık ki öteden beri okulla bütünleşemeyen halk için fazla bir anlam ifade etmemiştir. Cumhuriyet döneminin başlangıcından itibaren atılan adımların geniş toplumsal zemine oturtulamaması çeşitli tepkileri beraberinde getirirken halkın (özellikle köyde yaşayan % 75 lik büyük kitlenin) devlet okullarında verilen eğitimi ciddiye almamak, hatta, protesto ederek çocuklarını (özellikle kız çocuklarını) okula göndermeme yolunu seçmeleri gibi olumsuz bir gelişmeyi doğurmuştur. Bunların ötesinde Cumhuriyet dönemi ilköğretimini olumsuz yönde etkileyen en önemli faktör öğretmen yetiştirme işinin bir türlü istenilen düzeyde gerçekleştirilememiş olmasıdır.

Bütün bu olumsuzluklar, yapısal açıdan herhangi bir yasal eksiği bulunmayan, işbaşındaki hükümetlerce amaçları belirlenmiş ve bu amaçlara göre bir müfredat programı hazırlanmış, ilköğretim sistemini yürütmekte önemli engeller olarak devam edegelmişlerdir. 1937'de köy öğretmenleri yetiştirme çalışmalarından bir sonuç alınamayınca, 1940'da açılmaya başlayan ve kısa süre sonra büyük tepkiler toplayan Köy Enstitüleri de bekleneni verememiştir.

1948'e gelince yeni bir ilkokul programı hazırlanarak yürürlüğe sokulur. Günün şartları içerisinde değerlendirildiğinde 1926 ve 1936 programlarına kıyasla gelişmiş bir yapıya sahip olan bu program, yaşanan olumsuzlukları aşmak gayesiyle iyi niyetlerle hazırlanmıştır.¹¹

Amaçlar kısmında, Milli Eğitimin genel amaçlarının da yer aldığı 1948 prgramı, her dersin özel amaçlarını detaylı biçimde ele almış ve ders müfredatlarını zenginleştirmeyi amaçlamıştır.

¹¹ Bkz. 1948 İlkokul Programı, İstanbul (1948).

Yeni programdaki önemli yeniliklerden bir tanesi de konuların belli üniteler halinde bütünleştirilmesidir.

Bu haliyle ilköğretim sistemine soluk aldıracağı düşünülen programda ders araç ve gereçleriyle eğitim ortamlarının düzenlenmesi üzerinde ağırlıkla durduğu görülür. Her dersin müfredatından sonra o ders için gerekli görülen ders araçlarının bir listesi verilir ve bunların bulundurulması istenir. Okul ile aile arasındaki soğukluğu gidermek amacına yönelik olarak, ilkokulun eğitim ve öğretim ilkeleri başlığı altında okul ile aile arasında sıkı işbirliğinin sağlanması gereğine işaret edilir. Bu bakımdan öğretmenlerin çocuğun ailesiyle yakın ilişki içerisinde olması eğitim-öğretimin daha başarılı olması açısından önemli görülmüştür.

İlkokulda çocukların özelliklerinin öğretim esnasında daima göz önünde bulundurulması istemi, 1948 programında yer alan bir diğer önemli husustur. Çocuklar arası bedensel, zihinsel ve ruhsal açıdan farklılık olduğuna dikkat çekildikten sonra "... bu bireysel farklılıkları göz önünde tutarak, her çocuğu bulunduğu olgunluk seviyesinde kabul edip, onun kendi özel yeteneklerinin sınırları içinde en yüksek olgunluk seviyesine çıkarılmasını sağlamak, eğitim ve öğretim sürecinin önemli noktalarından biridir."¹² denir.

Getirdiği bu yeni yaklaşımlarla teorik olarak ileri düzeyde bir müfredat programı olma özelliğini kazanan 1948 programı bu özellikleri nedeniyle, Cumhuriyet Dönemi'nde 20 yıl yürürlükte kalma başarısı göstermiş ilk program olmuştur.

Sıkça tekrar edildiği üzere bu programın uygulanmasında karşılaşılan en önemli sorunun programın öngördüğü eğitim ortamının ders araç gereçleriyle desteklenmemiş olmasıdır.

İlköğretim sistemimiz içerisinde okullarımızda tesbit edilen amaçların, okul yapısı ve ders muhtevalarıyla ilişkisi ruh ve ideal açısından ele alındığında, şekli bir takım uyumsuzluklar olduğu gibi, ruh ve ideal olarak da beklentilere cevap verecek nitelikte değildir. Ortaya konan amaçlar, her ne kadar ideolojik tercihlere dayalı olsa bile, çocukların beden, zihin ve sosyal açıdan gelişmelerine yardımcı olacak bir takım ilkeler de zikredilmiştir. 1936 ve 1948 programlarında bu konu üzerinde ağırlıklı olarak durulduğu görülür. Ancak okullardaki ders muhtevalarında verilen bilgilerin, ifade edilen amaçları gerçekleştirmedeki başarısından söz etmek güçtür. Durumun

¹² 1948 Programı, a.g.e. (bkz. dn. 11) 12.

farkında olan Milli Eğitim bakanlarından Banguoğlu 4. Milli Eğitim Şurası'nda bu gerçeği açıkça ifade eder:

"Okuttuğumuz maddelere gelince, bunlar da ihtiyaca uygun değildir. Hayatla ilgili olmayan şeyleri okutuyoruz. Memleket mevzularını, çocuğun muhitindeki mevzuları ders konusu yapıp onlara öğretmiyoruz. Binaenaleyh bir çok bahislerde başka memleketlerden yaptığımız iktibaslarla çocuğa ders okutuyoruz... Nihayet, müfredat programlarında lüzumsuz bilgiler vardır ki ben onlara haşviyat [fazlalık] diyorum".¹³

Dönemin Milli Eğitim Bakanı'nın bu yakınması, amaçların çok iyi bir şekilde tesbit edilmesinin hedefe varmak için yeterli olamayacağını ortaya koymaktadır. Çünkü, amaçlar toplum şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun, insanların temel gereksinimlerini karşılayacak düzeyde, kendi içinde uyumlu ve aynı zamanda da gerçekleştirilebilir¹⁴ olmalıdır.

Yapı, amaç ve muhteva araksında dikkate alınması gereken diğer bir konu da, amaçlara uygun seçilecek muhtevanın öğretimidir. Muhtevanın öğretiminde benimsenecek metod, amaca ulaşmada en etkili yoldur. Fikri gelişimin amaçlandığı bir program daha ziyade soyut konular ve ezbere dayalı bir yöntemle verilmeye çalışılırsa bunun gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır. Fikri gelişim, ancak muhakemeye ve düşündürmeye dayalı bir yöntemle sağlanabilir. Ancak, 1950'ye kadar dört önemli müfredat programına baktığımızda kültürel ve teorik ağırlıklı konuların bir hayli fazlalığı dikkat çekicidir. İlkokul çağındaki çocukların tarihle hesaplaşma içine sokulduğu bir yaklaşım, çocuklardaki insan sevgisini yok ettiği gibi bu konuların ezberletilmesinden dolayı da zihinsel yorgunluğu beraberinde getirir.

Ders konularının yüklü oluşu ise ayrılan zaman açısından sıkıntı doğurmakta ve öğretmenin konuları bitirme çabası yüzünden üstünkörü olarak vermesini gerektirmiştir.

Bu dönem programlarındaki sabitlik ise amaçlarda belirtilen (özellikle 1936 ve 1948 Programlarında) bireysel farklılıkların (ilgi ve yetenekler) gelişmesinde nasıl yardımcı olacağı sorusunu akla getirmektedir.

¹³ Dördüncü Milli Eğitim Şurası, İstanbul (1449) 17.

¹⁴ F. Varış, *Eğitimde Program Geliştirme Teori ve teknikleri*, Ankara (1988), 135.

İlkokullarda 1926'dan itibaren benimsenen toplu tedris ve iş ilkesine dayalı ameli çalışmalar müfredat programlarındaki amaçlar kısmında açıkça yer alır. Ancak ilkokul yapılarının bu amacı gerçekleştirecek alt yapıya kavuşturulamaması bu amacın da okul yapısıyla ne derece uygun olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda programlarda belirtilen iş ilkesine dayalı eğitim ilkesinin okullarda nasıl yapılacağı hususu da askıda kalmıştır. Çocuk pedagojisindeki bulgular çocuğun ferdi güçlerinin inkişaf ettirilmesinin eğitimdeki temel amaçların başında geldiğini gösterir. Bu ilke, aynı zamanda çocuğun ve gencin biyolojik gelişimini dikkate alarak çocuğa verileceklerin sınırlandırılmasını gerektirir. Bu durum çocuğa tanınacak hürriyet ve otonominin nasıl gerçekleşeceği konusunda da soru işaretleri vermektedir. 1936 ve 1948 programlarında benimsenen hürriyetçi yaklaşım bu açılardan ele alınarak düşünülmeyeceği için programların muhtevalarında bu amacın gerçekleşmesine yönelik konulara da yer verilmez.

İlkokulun amaçları içerisinde yer alan ve bütün programların başında zikredilen Cumhuriyet ilkelerini benimsemiş vatandaşlar yetiştirme fikri programlarda muhteva olarak en çok desteklenen amaç özelliğine sahiptir. Bu bağlamda Kemalist devrinin ilkeleri 1950'ye kadar en yoğun olarak işlenen konular arasında yer alır.¹⁵ Alkan, bu dönem eğitim programlarını kapsayan incelemesinde Cumhuriyet döneminde ders kitaplarındaki devrim ilkeleri içerisinde %52.5'lik bir oranda ulusculuk (milliyetçilik)'un yer aldığını saptamıştır.¹⁶ Programların amaçları kısmında ifade edilen milliyetçilik düşüncesi muhteva açısından kuvvetli biçimde desteklendiği görülür. zaten gerek ilkokul ve gerekse orta dereceli okullardaki program değişikliklerinde amaç, muhteva arasındaki uygunluk, Atatürk ilkeleri bakımından her zaman istenilen düzeydedir.

Amaç, muhteva arasındaki diğer uygunluk alanı ise din derslerine bağlı olarak kendini gösterir. 1926 yılında programlardan çıkarılan din derslerine 1936 ve 1948 programlarında da yer verilmez. Programlardaki dersler içerisinde dinle ilgili konular alınmadığı gibi, Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi gibi derslerde İslam Dini'nin eleştirisine yönelik konulara yer verilir.

Netice olarak ilköğretim sistemimizin 1924 ila 1950 yılları arasındaki bu kısa döneminde kanunlarla desteklenmiş bir okul yapısına kavuşturulması sağlanmaya çalışılmasına karşın, asıl sorunun hazırlanan müfredat programlarının uygulanabilmesi için fiziki yetersizliklerin giderilememiş olduğu görülmektedir.

¹⁵ Türker Alkan, Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim, Ankara, 1989, 213-15.

¹⁶ a.g.e. 216.

SONUÇ

Bilindiği gibi her eğitim sistemi, içerisinde var olduğu toplumun ayrılmaz bir parçası durumundadır. Bu nedenle fertleri toplumun yararlı bir üyesi yapmak amaçlandığında, toplumun iyi analiz edilip, okulun toplum içindeki yeri iyi belirlenmelidir. Zira, eğitimin amaçları ve müfredat programı bu gereksinimlere göre şekillenmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 yılına kadar geçen otuz yıllık dönemi kapsıyan araştırmamız, ilköğretim sistemimizin yapı amaç ve muhteva bakımından gelişmesinin tarihi açıdan incelenmesini ve tahlilini amaçlamıştır.

Yola çıkarken, her eğitim sisteminin belirli bir tarihsel ve kültürel temeli ve birikimi olduğundan hareketle bugünkü eğitim sistemimizin uzantısı olan Osmanlı eğitim sisteminin de incelenmesinin yararlı olacağı var sayımından hareket ettik. Araştırmanın neticesi gösterdi ki Osmanlı döneminde atılan olumlu adımlar bugünkü ilköğretim sistemimizin de temelini oluşturmuştur.

19. yüzyılın sonlarından itibaren, geleneksel medrese sisteminin dışında oluşturulmaya başlanan yeni eğitim sistemi ilk, orta ve yüksek öğretim kademeleri alanında yeni okullar açılarak farklı bir sistem oluşturulmaya başlanır. Yeni oluşturulmaya çalışılan eğitim sisteminin içerisinde, üzerinde en çok durulan öğretim kademesi ilköğretim olur. Eğitimin temelini oluşturan ilköğretim alanında çıkarılan nizamname ve kanunlar 1913 yılına kadar ilköğretimin yasal altyapısını tamamlamış ve okulların iç düzenini belli esaslara bağlamıştır.

1920'de Ankara'da kurulan Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan devraldığı eğitim mirasını reddetmeye çalışsa bile, oluşturulmaya çalışılan yeni eğitim sistemi devralınan mirasın üzerine bina edilmiştir. Osmanlıdan devralınan Maarif Nezareti, Maarif Vekaletine çevrilmiş, ilköğretim kurumları olan iptida-i mektepler, önce ilk mekteb ve daha sonra da ilkokul adını almıştır. Osmanlı'dan devralınan altı yıllık ilkokullar ise 1924 yılından itibaren beş yıla indirilmiştir.

İlköğretim alanında çıkarılan önemli kanunlar arasında, 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 789 sayılı Maarif Vekaletinin Teşkilatlanmasına Dair Kanun, 1929'daki İlkmektepler Talimatnamesi, 2287 sayılı Maarif Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Kanunu'nu sayabiliriz. Çıkarılan bu Kanunlar yeni Kurulan Maarif Vekaletinin teşkilatlanmasını tamamlamıştır. İlköğretim sistemimiz ise bu kanunlarda öngörülen düzenlemelerle gelişmesini sürdürmüştür.

Yapısal olarak gelişmesini sürdüren ilköğretim sistemi amaç ve muhteva bakımından da çeşitli aşamalar geçirmiştir. İlkokulun amaçları, değişik zamanlarda çıkarılan müfredat programlarıyla yeniden ele alınmıştır. Amaçlarda öngörülen temel düşünce ise, yeni kurulan Türk Devletine bağlı, Atatürk ilkelerini benimsemiş vatandaş yetiştirmektir. İlkokulun amaçları arasında çocuğu çevresine intibat ettirmek (1926'da), hayatta ihtiyaç duyacağı bilgileri kazandırmak (1929'da) fikir ve bedence gelişmesini sağlamak (1936'da), kişisel, toplumsal ve ekonomik açıdan çocukların gelişmelerine zemin hazırlamak (1948'da) gibi farklı amaçlar da güdülmüştür.

1950'ye kadar çıkarılan dört önemli müfredat programıyla ilkokullarda okutulacak dersler ve muhtevaları da değişikliğe uğramıştır. 1924 yılında çıkarılan ilk müfredat programında 1915 yılında çıkarılan programa göre dikkate değer bir farklılık göze çarpmazken, 1926 yılında çıkarılan yeni ilkokul programıyla bazı yenilikler getirilmiştir. Toplu öğretim esasının benimsendiği bu program birbirine yakın bazı dersleri "Hayat Bilgisi" adıyla tek çatı altında toplamıştır.

Önceki programların aksine din dersine yer verilmeyen program laik eğitim anlayışına dayalı bir ilkokul programı özelliğini taşımaktadır. 1950 yılına kadar bu anlayışın sürdürüldüğü yapılan araştırmanın ortaya koyduğu diğer bir sonuçtur.

1936 ve 1948 yılında çıkarılan yeni ilkokul müfredat programları dersler açısından herhangi bir farklılık getirmemiştir. 1936 programında milli karakter ağır basarken, 1948 programının yönünün biraz daha dışa açık tutulduğu görülmektedir. 1948 programının, çocuğu eğitimin merkezine koyan yaklaşımı ise en olumlu yönlerinden sayılmıştır.

Sonuç itibarıyla ilköğretim sistemimizin 1923-1950 yılları arasındaki yapı, amaç ve muhteva bakımından derinlemesine incelenmesiyle elde edilen bulgular ilköğretim açısından yapılan iyi niyetli çalışmaların uygulamadaki olumsuz tutumlar nedeniyle arzulanan biçimde eğitimin tabana yayılmasını engellediğini göstermektedir. Ayrıca toplumla okul arasında bir bağlantı yoktur. Okulun amaçları ve idealleri, halkın değerleri doğrultusunda değildir. Okulun amaç, muhteva ve müfredatı her ne kadar yeni kurulan sistemin öngördüğü doğrultuda hazırlanmaya çalışılsa da, zaman göstermiştir ki bu konuda da etkili, ilmi, ve değersel bir birliktelik, bir uyumluluk sağlanamamıştır.

Görülen o ki, manevi temeli zengin bir toplumun ilköğretimden itibaren bu temelden uzak tutularak bu zemin okulda oluşturulmuştur.

Yetişmenin en derin ve en temelli bölümünü oluşturan ilköğretimde çocuk dini temel ve muhtevadan uzak tutulmuş, böylece materyalist, maddeci ve çıkarıcı bir eleman olmaya hazırlanmıştır. Bugün bunun büyük mahsurlarını toplum olarak görmekteyiz. Ama hala bu usul ve amaçtan da vaz geçmiş değiliz.

Muhtevayla ilkokulların deevresi de tartışılmalıdır. Süre uzun, verilen hep aynı konuları kapsamaktadır. İlkokullarımızdaki konular her yıl bir öncekinin hemen hemen tekrarıdır. Üzerinde durulması gereken en önemli meselelerden birisi de tam bir alfabenin hazırlanamamış olmasıdır. Bu güçtür ama, mutlaka yapılmalıdır. Alfabenin çocuk ruhunun ve zenginliğinin, değerlerimize göre yepyeni bir şekilde, yeniden ele alınmalı, çeşitlendirilmeli ve yeniden yazılmalıdır.

Araştırmada yer verilmeyen, ancak başlı başına yeni bir araştırmayı gerektiren, ilkokul müfredatıyla, öğretmen yetiştiren eğitim kurumlarının programları arasındaki ilişkinin tesbit edilmesi, ilköğretimdeki olumsuzlukların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı kanaatindeyim.

ZUSAMMENFASSUNG

Dieses Studium anhalt die ersten drei Jahrzehnte der Türkischen Republik. Wir haben die Entwicklung des Grundschul-wesens in dieser Period im Hiblick auf das Struktur, Ziel und den Inhalt ausführlich untersucht.

In diesem Studium haben wir festgestellt, dass das Grundschul-wesen der Türkischen Republik aus dem Osmanischen Reich stammt. Zu den Schulen die erste im 19 Jahrhundert gegründet wurden., gehören nicht die Grundschulen.

Zum ersten Mal 1938 sprach man von dem Zwangsstudium in den Grundschulen. Später 1876 Stand im Grundgesetz, dass das Grundschul-wesen eine Pflicht ist.

Es gab sehr wenige Grundschulen im ganzen Land, als die Türkischen Republik gegründet wurde. Die Regierungen der Türkischen Republik versuchten einerseits das Grundschul-wesen zu verbieten, anderersats versuchten sie ein neues Erziehungssystem aufzubaun.

Mit der Zeit haben sich auch die Erwartungen und die Ziele der Grundschulen verändert. Wharend die Religiösen Verpflichtungen in Osmanischen Reich das wichtigste Ziel der Grundschulen waren, hat dieses Ziel in Türkischen Republik seine Gültigskeit verloren. Das Ziel der Grundschulen ist dieser Zeit, die Schüler nach den Anschauungen und Umwalzungen von M.Kemal Atatük auszubilden. Zu diesem Ziel anpassend wurden neue Unterrichtsthemen gebraucht. Die wichtigste Besonderheit dieser neuen Programme ist, dass die Religionsunterrichten von den Stoffverteilungsplanen herausgezogen wurden. Die Erziehungssystem ist in dieser Zeit überwiegend verweltliche Erziehungssystem.

Unter diesem Programen ist der Stoffverteilungsplan von 1948 zu den Kindern gerichtet. Das Programm von 1948 trägt im Hiblick auf die anderen Programme ein ersicherisches Ziel.

KAYNAKÇA

- AKINCI, Fahrettin; Çağdaş Eğitim Düzenine Geçiş, Ankara, 1982.
- AKGÜN, Sevil; Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ, 1990.
- AKYÜZ, Emine; Eğitim Hukuku (Ders Notları), Ankara, 1981.
- AKYÜZ, Yahya; Türk Eğitim Tarihi (Başlangıcından 1993'e), İstanbul, 1993.
- ALTUNYA, Niyazi; Anayasa Hukukumuzda Eğitim ve Öğrenim Hakkı, (Ank. Ü.S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1990.
- ALKAN, Türker; Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim, Ankara, 1989.
- ASLAN, Ensar; Atatürk'çü Düşünce Sisteminde Türk Eğitimi, Diyarbakır, 1982.
- ATAY, Hüseyin; Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İstanbul, 1983.
- ATUF, Nafi; Türkiye Maarif Tarihi, Ankara, 1931.
- AYAS, Nevzat; Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi, Ankara, 1948.
- AYTAÇ, Kemal; Çağdaş Eğitim Akımları, Ankara, 1967.
- BAL, Hüseyin; 1924 Raporunun Türk Eğitimine Etkileri ve John Dewey'in Eğitim Felsefesi, İstanbul, 1991.
- BAŞARAN, İbrahim Ethem; Türkiye Eğitim Sistemi, Ankara, 1993.
- BAYKAL, İsmail; Enderun Mektebi Tarihi, İstanbul, 1953.
- BAYMUR, Fuat; Tarih Öğretimi, İstanbul, 1949.
- BAYRAKTAR, Mehmet; Devlet Finansı Üzerine Düşünceler, Ankara, 1988.
- BERKES, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, 1978.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit; Eğitime Giriş, Ankara, 1988.
- Birinci Maarif Şurası, İstanbul, 1991.
- 1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar, İstanbul, (y.t.y.).

- BURSALIOĞLU, Ziya; "Sekiz Yıllık Okul Konusunda Üç Çalışma" H. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, 8, Ankara, 1992.
- CIRITLI, H. Hüsnü; "İlköğretim" Cuhuriyet Döneminde Eğitim, İstanbul, 1983.
- CİCİOĞLU, Hasan; Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim, Ankara, 1982.
- Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının, Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, I, Ankara, 1946.
- ÇAĞLAR, Doğan; Türkiye'de Özel Eğitim Alanına Personel Yetiştirme Sorunları, (Doktora Tezi), Ankara, 1974.
- DAVISON, Roderich; "Osmanlı Türkiyesinde Batılı Eğitim" (Çev. Mehmet Seyithanoğulları), BELLETEN, II- 200, 1987.
- DİKMEN, Selahattin; İlkokuma Yazma Öğretimi, Ankara, 1991.
- DOĞAN, Hıfzı; Öğretmen Öğrenci ve Program Yönünden Türk Eğitim Sisteminin Değerlendirilmesi, İstanbul, 1972.
- DOTTRANS, Robert; İlkokul Müfredatı (Çev. Kemal Öziönü), Paris, 1962.
- Dördüncü Milli Eğitim Şurası, İstanbul, 1949
- EDİS, A. Bedri; Milli Eğitim Düsturu-Programlar, İstanbul, 1947.
- ELLSWORTH, Tompkins; T.C. Ortadereceli Okullarda Organizasyon, İdare ve Teftiş, Ankara, 1956
- ERGİN, Osman; Türkiye Maarif Tarihi, III, İstanbul, 1977.
- ERGÜN, Mustafa; Atatürk Devri Türk Eğitimi, Ankara, 1982.
- ERİK, Nazik; Türkiye'de Anadil Öğretimi, İzmir, 1991.
- ERİPEK, Süleyman; "Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar ve Özel Eğitim" An. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, III, 1, Eskişehir, 1990.
- ERTÜRK, Süleyman; Eğitimde Program Geliştirme, Ankara, 1979.
- GÜNEŞ, Firdevs; "Alfabe Hazırlama İlkeleri" , Çağdaş Eğitim, 18-192, 1992

- Hacettepe, Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8, Ankara, 1992.
- İLLICH, İvan; Okulsuz Toplum, (Çev. T. Bedirhan Üstün), İstanbul, 1964.
- İHNASOĞLU, Ekmeleddin; "19. y. y. Başında Kültür Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi", BELELTEN, II-200, 1987.
- İlmektepler Müfredat Programı (1924), İstanbul, 1925.
- İlmektepler Müfredat Programı (1926), İstanbul, 1926.
- İlmektepler Müfredat Programı (1926), İstanbul, 1932.
- İlkokullar Talimatnamesi, Ankara, 1929.
- İlkokul Programı (1926), İstanbul, 1926.
- İlkokul Programı (1936), İstanbul, 1937.
- İlkokul Programı (1948), İstanbul, 1948.
- İNALCIK, Halil; Türk İdari Teşkilatı Tarihi, Ankara, 1963.
- İNAN, M. Rauf; "Atatürk'ün Eğitimci Kişiliği", Cumhuriyet Döneminde Eğitim, İstanbul, 1982.
- KAFADAR, Osman; Reformist Eğitim Akımlarının Türk Eğitim Sistemine Etkileri (Y.Y.Ü.S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 1992.
- KANAD, Fikret; Pedagoji, I, Ankara, 1948.
- KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, V,
- KARMUK, Ziya; Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, İstanbul, 1973.
- KAYA, Yahya Kemal; İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ankara, 1977.
- KAYA, Yahya Kemal; Eğitim Yönetimi Kuram ve Türkiye'deki Uygulama, Ankara, 1993.
- KOÇER, H. Ali; Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul, 1991.
- ; Türk Milli Eğitim Teşkilatı, Ankara, 1981.
- KORKMAZ, Alaaddin; "Müfredat Programlarında İnsan Tipini Tesbit Zarureti", Ülkü Pınarı Dergisi, Ankara,

KÖPRÜLÜ, Fuat; Türk Edebiyat Tarihi, İstanbul, 1929.

Köy İlkokul Program Projesi, İstanbul, 1939.

Köy Mektepleri Müfredat Programı, İstanbul, 1938.

Köy Mektepleri Müfredat Programı (1926), İstanbul, 1928.

Köy Mektepleri Müfredat Programı (1936), İstanbul, 1938.

Köy Okulları Müfredat Programı Taslağı, İstanbul, 1936.

KÜÇÜK, Yusuf; "Okul Öncesi Eğitim Kişiliği Belirler", ZAMAN GAZETESİ, 19.12.1994, Sayı. 10903.

Kültür Bakanlığı Dergisi, 20-1, 1937.

Maarif İlgili Kanunlar, İstanbul, 1940.

Maarif Düsturu, İstanbul, 1927.

Maarif Vekaleti Mecmuası, 7, 1927.

Maarif Vekaleti "Tebliğler Dergisi" 2, (1939).

MEB İlköğretim Yılığı.

MEB Tebliğler Dergisi, 25, (23.7.1962), 1213.

Mili Eğitimle İlgili Kanunlar, Ankara.

Milli Eğitimle İlgili Mevzuat, (1857-1923), Ankara, 1993.

Milli Eğitim Temel Kanunu, Kanun No: 1739, T.C. Resmi Gazete, 24.6.1973 sayı. 14575.

Milli Eğitimle İlgili Kanunlar, 1953.

OKAN, Kenan; Türkiye'de İlköğretim, Ankara, 1971.

OKUTURLAR, Sahap; İlköğretim Kılavuzu, İstanbul, 1949.

OKTAY, Ayla-RAMAZAN, Oya; "Çeşitli Ülkelerde İlköğretim Uygulamaları", H. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, 8, Ankara, 1992.

Okul Öncesi Eğitim, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara, 1977.

- ORTAÇ, Serdar; Milli Eğitimde Teşkilat ve İdare, Ankara, (y.t.y.).
- ÖYMEN,H.Raşit;"İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri",Ank.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi,XI,Ankara,1963.
- ÖZ, Fevzi; "Okul Öncesi Eğitim" Cumhuriyet Döneminde Eğitim, İstanbul, 1983.
- ÖZALP, Reşat-ATAÜNAL, Aydoğan; Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı, İstanbul, 1977.
- ÖZBURUN,Salih; Tarih ve Öğretimi,İstanbul, 1992
- ÖZÇELİK, Selçuk; Anayasa Hukuku Dersleri, İstanbul, 1983.
- ÖZSOY, Yahya-ÇAĞLAR, Doğan-ENÇ, Mithat; Özel Eğitime Giriş, Ankara, 1982.
- ÖZSOY, Yahya; "İlköğretim Düzeyinde Özel Eğitimin Durumu Sorun ve Çözümler", H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, 8, Ankara, 1992.
- ÖZYÜREK, Mustafa; Engelli Kişilere Yönelik Değiştirilen Tutumların Sürekliliği, Eskişehir, 1988.
- SAKAOĞLU, Necdet; Osmanlı Eğitim Tarihi, İstanbul, 1991.
- ; Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İstanbul, 1992.
- SIRMA, İhsan Süreyya; Tanzimatın Götürdükleri, İstanbul, 1988.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara, 1993.
- TUNÇ, Sevim; Türkiye'de Eğitim Eşitliği, Ankara, 1969.
- TURAN, Şerafettin; Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu,Elazığ, 1990
- TURHAN, Mümtaz; Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri, İstanbul, 1954.
- TOZLU, Necmettin; Eğitime Giriş (Ders Notları), Erzurum, 1986.
- ; Eğitime Giriş (Ders Notları), Van, 1992.
- ; İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir İnceleme, İstanbul, 1989.

-----; Eğitim Felsefesi Nedir ?,Erzurum, 1987

TUNÇ, Sevim; Türkiye'de Eğitim Eşitliği, Ankara, 1969.

TURHAN, Mümtaz; Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri, İstanbul, 1954.

UNAT, Faik Reşit; Maarif Düsturu, I, İstanbul, 1927.

-----;Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış, Ankara, 1964.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1984.

-----; Osmanlı Tarihi, I, Ankara 1982.

VARIŞ, Fatma; Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikleri, Ankara, 1971.

VARIŞ, Fatma; Eğitim Bilmine Giriş, Ankara, 1991.

VARIŞ, Fatma; "Eğitimde Program Geliştirme Çabaları" Cumhuriyet Döneminde Eğitim, 1983.

YÖRÜKOĞLU, Atalay; Okul Öncesi Eğitim, Ankara, 1977.

YÜCEL, Hasan Ali; Fransa'da Kültür İşleri, İstanbul, 1936.

TABLolar LİSTESİ**Sayfa No:**

Tablo:1; 1923-1971 Yılları arasında Resmi ve Özel Anaokullarındaki Sayısal Gelişmeler	42
Tablo:2; 1924 Erkek İlkokullar Müfredat Programı	94
Tablo:3; 1926 İlkokul Müfredat Programı	96
Tablo:4; 1936 İlkokul Müfredat Programı	99
Tablo:5; 1936 Köy İlkokul Programı	100
Tablo:6; 1939 Köy İlkokulları Programı	102
Tablo:7; Özel Yetiştirici Sınıflar Programı	103
Tablo:8;1948 İlkokul Müfredat Programı	106
Tablo:9; 1948 Köy İlkokulları Programı	106
Tablo:10;Alfabe Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	116
Tablo:11;Kıraat Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	116
Tablo:12;İmla Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	117
Tablo:13;Tahrir Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	118
Tablo:14;Sarf(Gramer) Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	118
Tablo:15;El Yazısı Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	119
Tablo:16;Hesap Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	123
Tablo:17;Hendese Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	123
Tablo:18;Hayat Bilgisi Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	
Tablo:19;Resim-İş Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	124
Tablo:20;Yurttaşlık Bilgisi Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	127
Tablo:21;Tarih Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	134
Tablo:22;Coğrafya Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	136
Tablo:23;Tabiat Bilgisi Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	138
Tablo:24;Müzik Dersinin Toplam Ders Saati ve Bütün Dersler İçerisindeki Ağırlığı	142

BİLİNMEYEN KELİMELER

- Amud çizgisi: Dik çizgi
- Cem: Matematikte toplama
- Ehram: Matematikte piramit
- Hat: Çizgi
- İstida: Dilççe
- İzafi terkip: İsim tamlaması
- Mahrut: Koni
- Malumat-ı vataniye: Yurt bilgisi
- Menşur: Matematikte biçme
- Mikap: Matematikte küp
- Minkale : İletki
- Murabba: Matematikte kare
- Muvazi çizimi: Paralel
- Münhani satıh: Eğri çizgi
- Müselles: Üçgen
- Müselles satıh: Üçgen yüzey
- Müstevi satıh: Düzlem
- Nisbet: Oran
- Satıh : Yüzey
- Sintaks(Nahiv): Söz dizimi
- Şimendifer: Tren
- Okka: Binsakizyüzsekseñç gramlık bir ağırlık birimi
- Taksim: Matematikte bölme
- Tarh: Matematikte çıkarma
- Tavsifi terkip: Sıfat tamlaması
- Terkib: Tamlama
- Üstüvane: Matematikte silindir
- Zarp: Matematikte çarpma